ТЕЗМЕНОВІ ЧЕРЕПАХИ

ТЕЗМЕНОВІ ЧЕРЕПАХИ

I

Законність, лад і стриманість викарбувалися на обличчі Фредеріка Треверса. Це було вольове, непохитне лице людини, що звикла до влади, але користалася нею мудро й обачливо. Зморшки на його свіжій, здоровій шкірі свідчили тільки про чисте життя — це просто тяжка й сумлінна праця наклала на нього своє мереживо. Кожна риса говорила те саме — від ясної блакиті очей до густого світло-каштанового волосся, трохи посивілого, з гладеньким проділом набік над високим чолом. Він був старанно, але скромно одягнений; легкий літній костюм якнайліпше пасував цій людині в розквіті віку і в той же час не волав на всі заставки, що в його власника цілі мільйони доларів, та ще й маєтності.

Бо Фредерік Треверс ненавидів хвастощі. Машина, що чекала на нього біля брами, була стриманого чорного кольору. Хоч і найдорожча на всю округу, він, проте, не любив хизуватися ні її ціною, ні потужністю мотора, гасаючи сліпучо-червоним маєвом по околиці, що від піщаних дюн і невгамовного тихоокеанського прибою, від родючих низовин до гірських пасовиськ і далеких верховин, порослих секвойєю і повитих туманом та хмарами, — теж переважно належала йому.

Шелест спідниць змусив його глянути через плече. Легеньке роздратування відчувалося в цьому русі. Проте це не через дочку. Мабуть, дратувало те, що лежало перед ним на столі.

— То як звучить оте чужинське ім’я? — спитала дочки. — Я ніяк його не запам’ятаю. Бачиш, навіть блокнота принесла, щоб записати.

Голос вона мала низький і холодний, а сама була висока, ясношкіра, гарної статури молода жінка. І голос її,

і спокійний вигляд свідчили про звичку до ладу й стриманості.

Фредерік Треверс уважно придивився до підпису на одному з двох листів на столі.

— Броніслава Пласковецька-Треверс, — прочитав він, потім літера за літерою продиктував ім’я і першу, важку частину прізвища, поки дочка записувала.

— От що, Мері, — додав він, — затям: у Тома завжди був вітер у голові, тож і до його доньки треба ставитись вибачливо. Вже саме її ім’я... гм... якось бентежить. Я не бачив Тома багато років, що ж до неї... — Він знизав плечима і більше вже не говорив про свої побоювання. Потім усміхнувся, силкуючись звести все на жарт. — Але так чи сяк, а вони тобі такі ж родичі, як і мені. Якщо він мені брат, то тобі дядько, а якщо вона мені небога, то ви одна одній кузини.

Мері кивнула.

— Не тривожся, тату. Я буду лагідна з нею, бідолашною. Якої національності була її мати? Таке жахливе ім’я!

— Не знаю. Росіянка, полячка чи іспанка — щось отаке. Це якраз на Тома схоже. Вона була актриса чи співачка... не пригадую. Познайомилися вони в Буенос-Айресі. Потай втекли. її чоловік...

— То вона була одружена!

Мері жахнулася так щиро й раптово, що батькове роздратування стало ще помітніше. Він і не думав цього казати. Просто якось вихопилося.

— Певна річ, потім вона розвелася. Я ніколи не цікавився подробицями. Мати її померла в Китаї... ні, на Тасманії. А в Китаї Том...

Зуби йому мало не клацнули, так швидко він стулив рота. Ні, більше у нього нічого не вихопиться. Мері почекала трохи, тоді ступила до дверей і знову спинилась.

— Я звеліла приготувати їй кімнати над трояндовим квітником, — сказала вона. — Піду ще раз гляну, чи все гаразд.

Фредерік Треверс повернувся до стола, щоб сховати листи, але передумав і спрокволу, вдумливо перечитав їх:

"Дорогий Фреде!

Давно я не був так близько від рідної домівки, і мені

заманулося до вас завітати. Як на лихо, я все пустив на вітер цим юкатанським проектом (либонь, я вже писав тобі про нього), і в мене, як завжди, ані шеляга. Чи не міг би ти позичити мені грошенят на дорогу? Хотілося б приїхати першим класом. Розумієш, зі мною Поллі. Цікаво, як ви поладнаєте з нею.

Том

P. S. Якщо тобі не важко, перекажи гроші першою ж поштою".

"Дорогий дядьку Фреде! — починався другий лист, писаний, як йому здавалося, якимсь дивним, чужоземним, але, безперечно, жіночим почерком.

Тато не знає, що я пишу вам. Він розказав мені, про що написав. Але то все не так. Він їде додому, щоб померти. Сам він не знає цього, але я

розмовляла з лікарями. І йому доводиться їхати додому, бо в нас немає грошей. Ми живемо в маленькому тісному пансіоні, тут не місце для тата. Все життя він допомагав іншим, а тепер настав час, щоб і йому допомогти. На Юкатані він зовсім не пустив усе на вітер. Я була з ним, а тому знаю. Він вклав у те діло все, що мав, і його просто пограбували. Він не годен вести справи так, як ділки з Нью-Йорка. Оце уся причина, і я пишаюся ним.

Він усе сміється і запевняє, що мені нізащо не поладнати з вами. Але я з ним не згодна. До того ж я ніколи в житті ще не бачила справжнього кревного родича, а у вас же є дочка. Здумати тільки — справжня кузина!

Нетерпляче дожидаю зустрічі.

Ваша небога Броніслава Пласковецька-Треверс

P. S. Гроші перекажіть телеграфом, бо інакше тата можете й не побачити. Він і не підозрює, що дуже слабий, і коли кого зустріне із своїх давніх друзів, то знов подасться в мандри по якусь химеру. Він уже закидає про Аляску. Каже, що вона вижене з нього всі хвороби. Будь ласка, не забудьте, що нам треба заплатити за пансіон, бо інакше приїдемо без багажу.

Б. П. —Т. "

Фредерік Треверс відчинив дверцята великого сейфа в стіні й акуратно сховав листи у відділення з написом "Томас Треверс".

— Бідний Том! Бідний Том! — сказав він зітхаючи.

II

Великий автомобіль чекав на вокзалі, і Фредерік Треверс хвилювався, як це траплялося з ним щоразу, коли він чув далекий гудок паротяга, що

спускався в долину річки Айзек-Треверс. Цю розкішну долину, її води, що аж кишіли лососями, її родючий діл і вкриті пралісом схили Айзек Треверс побачив раніше від усіх білих, які йшли на Захід. А побачивши, ухопився за неї і вже не випускав з рук. "Через землю схибнувся", — казали про нього тодішні поселенці. Це було за тих часів, коли золото в копальнях уже вичерпалося і не було тут ані доріг, ані буксирів перетягати судна через небезпечні мілини, а коли одним однісінький Айзеків млин молов пшеницю, то на чатах стояла озброєна варта, охороняючи його від грабіжників-кламатів[37].

Який батько, такий і син: те, що Айзек Треверс захопив, Фредерік Треверс утримав, мав-бо такі самі хапкі руки. Обидва були далекоглядні. Обидва передбачали розвій Далекого Заходу, спорудження залізниці й нового міста на узбережжі Тихого океану.

Гудок паротяга схвилював Фредеріка Треверса ще й тому, що до цієї залізниці хто-хто, а він найбільше доклав рук. Батько його аж до самої смерті плекав мрію про залізницю через гори, але кожна миля її обійшлася б пересічно по сто тисяч доларів. Він, Фредерік, таки проклав її. Ночі просиджував над нею, підкуповував газети, встряв у політику, субсидіював партійні машини і не раз їздив своєю волею на поклін до залізничних магнатів Сходу. Вся округа знала, скільки миль своєї землі віддав він під залізницю, але нікому й не снилося, скільки доларів він вклав у заставні документи та залізничні акції. Він багато зробив для своєї округи, а залізниця була останнє й найбільше досягнення, вершина діяльності Треверса, подиву гідна справа, що її завершено тільки недавно. Залізниця діяла не більш як два роки, а дивіденди, цей найпевніший доказ його завбачливості, були вже не за горами. Не за горами маячіла й поважніша винагорода: подейкували, що ім’я наступного губернатора Каліфорнії буде Фредерік А. Треверс.

Двадцять років минуло, відколи він востаннє бачився із своїм старшим братом, та й то після десятирічної перерви. Він добре запам’ятав ту ніч. Лише Том міг на таке зважитись: обійти в темряві мілини. Отож і тим разом він, як тільки смеркло, провів свою шхуну під

зюйд-остом до берега і ще до світу вивів її в море. І хоч би тобі попередив про свій приїзд: опівночі стукіт копит, змилений кінь у стайні, і ось перед ними Том — обличчя ще солоне від морської води, як сказала тоді мати. Лише годину він пробув удома і на свіжому коні погнав назад, а дощ поривами періщив у вікна і дужий вітер стогнав у гіллі секвой. Цей приїзд лишився в пам’яті як могутній і гострий подув з іншого, бурхливого світу. А за тиждень добувся до них митницький катер "Ведмідь", що затримався так довго через шторм та мілководдя, і в місцевій газеті відвели цілу шпальту, де натякалося на чималий вантаж опію та марні пошуки таємничої шхуни "Рибалочка". Тільки Фред, його мати і ще дехто з індіанської челяді знали про загнаного коня на стайні та про те, як з ним потім прокрадалися манівцями до рибальського селища на березі.

І ось, хоч і минуло двадцять років, з пульманівського вагона вийшов усе той же Том Треверс. Як на братів погляд, він і не виглядав хворим. Що постарішав, то певно. Панама не приховувала сивини, та хоч він і ледь помітно сутулився, рамена його були все ще прямі й широкі. А до молодої жінки, що приїхала з братом, Фредерік Треверс одразу відчув якусь ворожість — невиразну, проте гостру. В цій жінці був ніби глумливий виклик усьому тому, чим він жив і що обстоював, хоч він і не міг би сказати, що саме справляло таке враження. Може, гарно пошите полотняне вбрання чужоземного крою, чи крикливо строката блузка, непокірне чорне волосся, чи маєво маків на солом’яному крислатому капелюшку, а може, то яскраві барви її вроди — чорні очі й брови, пломінь рум’янцю на щоках, сліпучо-білі рівні зуби, що їх вона занадто охоче показувала. "Зіпсоване дитя", — тільки й встиг він подумати, бо брат уже тиснув йому руку і знайомив з небогою.

І знову неприємне враження — коли вона заговорила палко й жваво, розмахуючи при цьому руками. Він не міг не помітити, які маленькі в неї руки. Таки напрочуд малі.

Перевів погляд униз — і ноги такі самі маленькі. Не завважуючи юрби цікавих на пероні, вона спішила його, коли він хотів був вести всіх до машини, і поставила братів поруч. Том сміючись скорився, але молодший

брат почував себе ніяково під поглядами співгородян. Він визнавав лише давній пуританський звичай: родинні емоції слід виявляти в родинному колі, а не на людях. Ще добре, що їй не заманулося його поцілувати. Дивно, що вона не зробила цього. Від неї усякого можна сподіватися.

Вона обняла їх і пронизала сонячно-теплим поглядом, який, здавалося, побачив їх наскрізь, усе, що було в них потаємного й прихованого.

— А ви й справді брати! — вигукнула вона, сплеснувши в долоні й зблиснувши очима. — Кожному це видно. І все ж є щось різне... Не знаю тільки, що саме. Не можу цього пояснити.

Правду кажучи, вона просто не зважилася пояснювати, виявивши такт, що перевищував навіть дисципліновану витримку Фредеріка Треверса. Гострим художницьким оком вона одразу помітила ту істотну різницю. Зовні вони були дуже схожі, що з одного роду — про це ясно свідчили риси їхніх облич; та на цьому вся подібність і кінчалася. Том був вищий на три дюйми і мав сиві, довгі, як у вікінга, вуса; ніс його ще більше, ніж у брата, скидався на орлиний, а голубі очі то вже напевно були орлині. Зморшки на його обличчі були глибші, вилиці крутіші, щоки запаліші, шкіра смуглявіша — все як у людини бурхливої вдачі. Ще й тепер вогонь Томового завзяття не перетлів на попіл. У кутиках очей у нього було більше зморщок — свідчення того, що він частіше за молодшого брата сміявся, — та й у виразі самих очей вгадувалася більша рішучість характеру. Фредерік тримався церемонно, як буржуа, а в Томовій невимушеній манері проступала певна свобода й оригінальність. В обох текла та сама кров піонера Айзека Треверса, тільки перегнано її в різних тиглях. Фредерік був типовий представник свого роду; в його ж братові відчувалась якась широчінь, щось невловне, чого не знав рід Треверсів. І все це в одну мить запримітила й збагнула ця чорноока дівчина. Все незрозуміле в цих двох людях і їхня спорідненість — усе стало ясне, тільки-но вона побачила їх обох поруч.

— Розбудіть мене! — казав Том. — Не віриться, що я приїхав поїздом. А люду! Тридцять років тому тут жило тільки чотири тисячі.

— А тепер шістдесят тисяч, — відказав брат. — І збільшується не щодня, а щогодини. Хочете — поїдемо містом та подивимось? Часу в нас вистачить.

Поки їхали широкими, добре вибрукованими вулицями. Том усе строїв із себе Ріп Ван Вінкля[38]. Найбільш його вразила набережна. Там, де колись він закидав якір свого шлюпа футів на десять у воду, тепер була тверда земля і па ній залізничні колії, а корабельні та пристані тяглися ген далі, ближче до моря.

— Стійте! Зупиніться! — гукнув він через кілька кварталів, угледівши великі будівлі ділового району. — Де це ми, Фреде?

— На розі Четвертої і Треверса — хіба не впізнаєш?

Том встав і почав роздивлятися навкруги, намагаючись

розпізнати обриси рельєфу під громаддям будівель.

— Я... я гадаю... — почав він невпевнено. — Ні, їй-бо, я певен, що ми колись тут полювали на кролів і стріляли в хащах чорних дроздів. А отам, де банк, був ставок. — Він обернувся до Поллі. — Там я збудував свій перший пліт і вперше скуштував моря.

— І наковтався ж ти його, — усміхнувся Фредерік і кивнув шоферові. — Мабуть, чи не цілу бочку.

— О, більше! — скрикнула Поллі, сплеснувши в долоні.

— А он там парк, — трохи згодом сказав Фредерік, показуючи на масив одвічних секвой, що вкривав схил одного з високих горбів.

— Якось по обіді батько застрелив там трьох ведмедів, — зауважив Том.

— Я подарував місту сорок акрів цієї землі, — вів далі Фредерік. — Батько купив цю ділянку у Лероя по долару за акр.

Том кивнув, і в очах його спалахнули такі самі іскри, що й у доньки, — нічого такого ніколи не з’являлося в очах його брата.

— Атож, — ствердив він, — у негра Лероя, що мав дружину-індіянку. Пригадую, як він ніс нас з тобою на спині до Алаянса[39] тієї ночі, коли індіяни підпалили ферму. А батько залишився й відстрілювався.

— Але млина йому не поталанило врятувати. Тоді в нього настав сутужний час.

— Та він таки порішив чотирьох індіян.

В очах Поллі знову спалахнули іскри.

— То він бився з індіянами! — вигукнула вона. — Розкажіть мені про нього.

— Розкажи їй про Треверсів перевіз, — сказав Том.

— Це був перевіз через річку Кламат на шляху до Орлеанз-Бару і Сіскію. Саме тоді всі кинулися копати золото, і, між іншим, батько теж там оселився: на річкових терасах була дуже родюча земля. Він збудував висячий міст — з узбережжя привіз матеріали й матросів, і вони сплели канати на місці. Це коштувало йому двадцять тисяч доларів. Першого ж

дня мостом перейшло вісімсот мулів — до долару з голови, а ще ж мостове з піших та кінних. І тієї самої ночі річка розлилася. Міст був на сто футів над рівнем води. Та повінь піднялася ще вище і знесла міст. Якби не це, батько тоді розбагатів би.

— Та я зовсім не до того, — нетерпляче втрутився Том. — Оце там, на Треверсовому перевозі, батька й старого Джекоба Венса заскочив індіянський загін із Скаженої річки. Старого Джекоба вбили під самим порогом хатини. Батько втягнув його тіло всередину й цілий тиждень оборонявся від індіян. З батька був непоганий стрілець. А Джекоба він поховав у хатині під підлогою.

— Я ще й досі тримаю перевіз, — додав Фредерік, — хоч тепер там нема такого руху, як давніше. У фургонах я доставляю вантажі до резервації, а звідти на мулах угору Кламатом до розтоки Малого Лосося. У мене тепер дванадцять складів на цій дорозі до резервації, а там готель. Туризм починає давати прибуток.

Дівчина задумливо переводила погляд з одного брата на другого, коли вони оце так різно висловлювалися про себе й про життя.

— Так, то була людина, наш батько, — пробурмотів Том.

Якась млявість причулася в його тоні, і дівчина стривожено глянула на батька. Машина тим часом повернула на цвинтар, зупиняючись перед великим склепом на пагорку.

— Я думав, тобі захочеться подивитися, — сказав Фредерік. — Цей мавзолей я будував сам, здебільшого навіть власними руками. Так хотіла мати. Маєток був страшенно обтяжений боргами. Як я не торгувався, а підрядники заправили цілих одинадцять тисяч. А мені все обійшлось трохи більше восьми.

— Ти, мабуть, працював ночами, — захоплено пробурмотів Том, тепер уже й зовсім сонним голосом.

— Авжеж, Томе, ще й не одну ніч. При світлі ліхтаря. Бо дуже заклопотаний був. Я тоді перебудовував водогін — з артезіанськими колодязями нічого не вийшло, — та й мати хворіла на очі. Пам’ятаєш — катаракта, я писав тобі. Вона була надто немічна, щоб везти її, і я викликав спеціалістів із Сан-Франціско. Еге ж, роботи тоді було по зав’язку. Я саме ліквідовував збиткову пароплавну лінію, що ото заснував ще батько, і мусив виплачувати відсотки по заставному листу на сто вісімдесят тисяч доларів.

Розповідь урвало тихе хропіння — Том спав, схиливши голову на груди. Поллі значливо перезирнулася з дядьком. Потім її батько неспокійно завовтузився і підвів сонні повіки.

— З біса жаркий день, — сказав він і засміявся, наче перепрохуючи. — Я й справді заснув. Чи далеко ще додому?

Фредерік кивнув шоферові, і машина рушила.

III

Будинок, що його спорудив, розбагатівши, Фредерік Треверс, був великий і дорогий, пристойний і вигідний, — власне, чого й слід було чекати від заміського будинку, найкращого на всю округу. І звичаї в ньому були саме такі, які тільки він з дочкою і міг завести. Але відколи приїхав брат, усе змінилося. Куди й поділися стриманість, усталений порядок. Фредерік почував себе якось незатишно й неспокійно. Почалася всіляка метушня, узвичаєний лад пішов шкереберть. За стіл сідали, коли хотіли і на скільки хотіли, вечерю могли й опівночі розігрівати, а вибухи сміху не раз лунали в зовсім не відповідний час.

Фредерік був людина стримана. Більше як склянку вина за обідом він собі ніколи не дозволяв. Три сигари на ‘день — така була його норма, і викурював він їх на широкій веранді або в курильній кімнаті. Навіщо ж інакше та кімната? Цигарок він не терпів. А брат раз у раз скручував тоненькі цигарки й палив їх, де прийдеться.

І на великому, зручному кріслі, де він любив сидіти, і серед подушок на канапах завжди було насмічено тютюном. А ці коктейлі! Вихований під суворою опікою

Айзека та Елізи Треверс, Фредерік вважав, що вживати спиртне в домі — то просто непорядно. Саме за це господь у гніві своєму знищив стародавні міста. А Том перед сніданком та обідом за допомогою Поллі змішував силу-силенну різних напоїв — дочка-бо знала, як компонувати нечувані суміші, що їх навчилася готувати в усіх кінцях світу. Фредерікові подеколи здавалося, що його буфетна та їдальня перетворились на бари. Коли Фредерік мовби жартома натякнув на це, Том заявив, що якби йому купу грошей, він позаводив би закапелки для спиртного в кожній кімнаті свого дому.

До господи вчащало тепер більше молодиків, ніж раніше, і вони. допомагали розправлятися з коктейлями. Фредерікові хотілося саме цим пояснити їхні відвідини, але він знав справжню причину. Брат і його донька зробили те, на що не спромоглись ані він, ані Мері. Вони були тим магнітом, що притягував до себе молодість, радощі та сміх. В домі завирувало молоде життя. Вдень і вночі на посипаних жорствою під’їзних алеях гули автомобілі. Погожої днини влаштовували пікніки й екскурсії, при місячному світлі каталися на яхтах у бухті, вирушали удосвіта й поверталися опівночі, і часто, як ніколи раніше, в усіх спальнях ночували гості. Томові конче треба було відвідати всі ті місця, де він блукав хлопчиськом, спіймати пструга у Буйволячому потічку, підстрелити перепілку в Уолкотовій прерії, вполювати оленя на Круглій горі. Через того оленя Фредерік натерпівся сорому й муки. А що, як мисливський сезон закінчився? Том, одначе, врочисто привіз здобич додому й на

радощах назвав оленя сухопутним лососем, коли його подали до Фредерікового столу.

Вони влаштовували пікніки над самою бухтою, на березі моря біля ревучого прибою, готували там собі молюсків. Том без усякого сорому розповів про "Рибалочку", про ту пригоду з контрабандою і тут-таки при всіх спитав Фредеріка, як це він примудрився одвести коня до рибалки й не попастися. Юнаки наче змовилися з Поллі виконувати всі Томові забаганки. Фредерікові розповіли, як саме забито оленя: як його купили в переповненому заповіднику Золотої Брами, як поїздом у клітці, а потім кіньми та мулами відвезли до лісу на Круглій горі, як Том заснув біля оленячої стежки, коли вперше випустили оленя, як хлопці доганяли його верхи на змучених конях, насилу продираючись крізь хащі, аж поки спіймали його на аркан на зрубі спаленої ферми і, нарешті, як усі тріумфували, коли оленя вдруге погнали на Тома і він підстрелив його з п’ятдесяти ярдів. Все це озивалося в душі Фредеріка якимсь невиразним болем. Чи ж до нього коли-небудь ставилися з такою уважливістю?

Бували дні, коли Том не міг виходити з дому і розваги на лоні природи відкладалися. Але й тоді він залишався в центрі уваги — він дрімав у великому кріслі й час від часу прокидався, радісно збуджений. Том скручував собі цигарку й просив подати йому укулеле — мініатюрну гітару, винахід португальців. Тоді, відклавши недопалену цигарку з великою небезпекою для полірованих меблів, під бренькіт і пристукування він співав соковитим баритоном гули південних морів або веселі французькі та іспанські пісеньки.

Одна з тих гул спершу дуже сподобалася Фредерікові. Це була, як пояснив Том, улюблена пісня таїтянського короля — останнього Помаре[40], що сам скомпонував її і мав звичку годинами співати, лежачи на матах. Вона складалась лише з кількох повторюваних складів: "Е меу ру ру а вау", але співано її як величний, нескінченний, з різними варіаціями гімн у супроводі врочистих акордів укулеле. Поллі охоче навчила дядька цієї пісеньки, та коли він, аби й собі прилучитися до повені життя навколо брата, заспівав її, то помітив, що його слухають,

придушуючи сміх, далі хтось таки захихотів, і нарешті вибухнув голосний регіт. З жахом він дізнався, що ця

проста, раз у раз повторювана фраза означала не що

інше, як "я такий п’яний". З нього зробили посміховисько! Знов і знов, урочисто й гордо, він, Фредерік Треверс, проголошував, який він п’яний. Відтоді, тільки-но заспівували цю пісню, він непомітно зникав з кімнати. Навіть коли Поллі пізніше пояснила, що останнє слово означає "щасливий", а не "п’яний", і це його не заспокоїло, бо їй довелося визнати, що старий король був таки

п’яниця і заводив цієї пісні завжди під чаркою.

Фредеріка весь час гнітило почуття, що він чужий у цьому товаристві. Він був людина компанійська і любив розваги, хоча, звичайно, здоровіші й пристойніші, аніж ті, до яких вдавався брат. Він ніяк не міг збагнути чому це молодь раніше вважала його дім нудним і ніколи не приходила, хіба що на врочисті чи офіційні прийоми, а тепер так і сунула юрбою, та не до нього, а до його брата. Не до душі було йому й те, як молоді жінки пустували з братом, звали його запросто Томом. І вже зовсім нестерпно було дивитись, як, мовби в покару, вони крутили й шарпали йому піратські вуса, коли до них доходив сенс його часом занадто вільних добродушних жартів.

Таке поводження паплюжило пам’ять Айзека та Елізи Треверс. Та й забагато бенкетувань повелося в домі. Стола ніколи не зсували, а кухареві мусили взяти помічницю. Сніданки, що тяглися від четвертої до одинадцятої, опівнічні вечері, наїзди на буфет, скарги челяді — все це дратувало Фредеріка. Не дім, а ресторан чи готель якийсь, гірко усміхався він сам до себе; деколи його проймало непереможне бажання тупнути ногою і повернути все на старий лад. Але якось не мав сили вирватися з-під влади давніх братових чарів. Часом він майже з побожним острахом поглядав на брата, намагаючись збагнути таємницю

тих чарів; його бентежили і загадковий вогонь у братових очах, і мудрість далеких доріг і бурхливих ночей та днів, що полишили свої сліди в нього на обличчі. Що ж це таке? Які райські видива поставали перед ним, таким безжурним та безтурботним? Фредерікові згадався рядок давньої пісні: "Прийшов він шляхом осяйним". Чого саме ці слова пригадалися через брата? Чи й справді він, що змалку не знав ніякого закону, а вирісши, поставив себе над тим законом, чи й справді він знайшов той "шлях осяйний"?

Така несправедливість гнітила Фредеріка, аж поки вія не знайшов розради в думці, що все-таки життя своє Том звів нінащо. Заспокоєний цією думкою, він тішив своє марнославство, показуючи Томові власний маєток.

— Ти чималого домігся, Фреде, — звичайно казав Том. — Таки чималого.

Він казав це часто і часто засинав у великій машині, що плавно котилася дорогою.

— Скрізь такий порядок, все таке чисте, нове, мов з голочки, кожна травинка знає своє місце, — зауважила Поллі. — І як це ви спромагаєтесь? Але не хотіла б я бути травинкою на вашій землі, — закінчила вона, аж здригнувшись трохи.

— Працював ти тяжко, — сказав Том.

— Авжеж, тяжко працював, — підтвердив Фредерік. — Але ж варто було!

Він хотів щось додати, та помітив якийсь чудний вогник в дівочих очах і ніяково замовк. Він відчув, як вона зміряла його поглядом, в якому загорівся виклик. Це вперше його почесна праця для загального добра

цілої округи була взята під сумнів, та ще й ким — дівчиськом, дочкою марнотратця, легковажною вертихвісткою, чужинкою.

Конфлікт між двома такими темпераментами був неминучий. Уже з першого погляду вона йому не сподобалася, їй навіть не треба було озиватись — сама її присутність дратувала його. Він відчував її мовчазний осуд, хоча деколи вона цим не обмежувалася. І казала все не наздогад, а просто в вічі, як чоловік, дарма що жоден чоловік не насмілювався так з ним говорити.

— Цікаво б мені знати, чи ви коли-небудь жалкували за тим, що обминуло вас? — спитала вона його якось. — Чи ви хоч раз у житті спалахнули гнівом і перевернули все догори дном? Хоч раз напилися до нестями? Чи накурилися до нудоти? Чи протанцювали на всіх десяти заповідях? А чи, ставши на задні лапки, підморгнули богові, як доброму приятелеві?

— Та хіба ж вона не диво? — милувався Том. — Вика" пана мати!

Зовні Фредерік був спокійний, навіть усміхався, а серце йому холонуло з жаху. Все це було надто неймовірно.

— Здається, в англійців, — вела вона далі, — є така приказка: той ще не жив, хто не цілував коханої жінки і не вдарив чоловіка-ворога. Ану признавайтесь, чи вдарили ви коли хоч одного чоловіка?

— А ви? — запитав він у свою чергу.

Вона кивнула, і очі її спалахнули злістю від якоїсь згадки. Вона чекала на відповідь.

— Ні, такої насолоди я ніколи собі не дозволяв, — повільно вимовив він. — Я змалку навчився володіти собою.

Згодом, вислухавши докладну розповідь про те, як він прибрав до рук консервування лососини на Кламаті, перший розвів устриць у бухті й установив вигідну монополію на їх промисел, як після виснажливих багаторічних позовів захопив увесь берег у Вільямспорті, а отже й контроль над об'єднанням лісопромисловців, вона, роздратована його самовдоволенням, знову напалася.

— Для вас життя — це тільки прибутки й витрати, — сказала вона. — А цікаво, чи зазнали ви коли кохання?

Стріла влучила у саме серце. Він-бо ніколи не цілував коханої жінки. Одружився він з корисливих міркувань. У ті дні, коли він мало не зазнав поразки, відстоюючи просторі володіння, що їх захопили загребущі руки Айзека Треверса, його одруження врятувало маєток. Це не дівчина, а відьма. Вона аж до болю роз’ятрила давню рану. В нього не було часу на кохання. Він тяжко працював. Він був головою торговельної палати, мером міста, сенатором штату, але кохання його обминуло. Інколи він заставав, як Поллі одверто й без сорому обіймається з батьком, помічав тепло й ніжність у них в очах. І це знов нагадувало йому, що кохання його обминуло. Хоч воно й не годиться на очах так робити, та коли то було, щоб вопи з Мері навіть наодинці так голубилися? Звичайна, педантична й безбарвна Мері була саме тим дитям, якого й слід було сподіватися від шлюбу без любові. Він навіть не певен був, чи то справді любов — його почуття до неї. Та і його самого чи ж люблять?

Після такого запитання Поллі він раптом відчув велику порожнечу. Ніби все, до чого тяглися його руки, тепер оберталося тлінню. І тільки глянувши на Тома, що спав у великому кріслі в суміжній кімнаті — сивий, старий і стомлений, — він, Фредерік, пригадав усе, чого сам домігся і що тепер мав. А що ж є у Тома? Чого Том домігся? Пустив на вітер життя й здоров’я, і тепер у його присмертному тілі зосталося всього лишень ця примерхла іскрина.

Фредеріка непокоїло, що Поллі й відштовхувала його і водночас вабила. Рідна дочка ніколи так не хвилювала його. Мері йшла

протоптаною стежкою, і передбачити її вчинки було так само легко, як рух автомата. А Поллі! Яке багатство нюансів в її протеївській вдачі! Ніколи не знати, що вона за хвилину утне.

— Ніяк не вгадаєш, еге? — осміхався Том.

Перед нею не можна було встояти. Вона поводилася з Фредеріком так безцеремонно як Мері зроду-віку б не зважилася. Вона дозволяла собі усякі витівки: то морочила його, а то боляче вражала, і він не міг не відчувати прикро її існування.

Якось після одної звади вона заходилась дражнити його, граючи на піаніно щось шалене й запальне; музика роз-порушувала й дратувала його, примушувала гарячково битися пульс, збуджувала дикі химери в його дисциплінованому мозку. Та найгірше було інше: вона добре знала, що робить. Вона раніше від нього зрозуміла, в якому він стані, коли, повернувшись обличчям до нього, задумливо подивилася з глузливою, майже зверхньою посмішкою. Від цього він схаменувся і враз усвідомив той розгардіяш, що натворила його розпалена уява. Із стіни докірливо позирали на них портрети суворих Айзека та Елізи Треверс. У знетямі Фредерік подався з кімнати. Ніколи він не думав, щоб у музиці крилася така сила! А потім — сором обіймав його на саму лише згадку про це — він прокрався назад і прислухався за дверима, а вона знала це й умисне дратувала його.

Коли Мері спитала батька, що він думає про Полліну гру, йому раптом навіялося непрохане порівняння. Музика Мері нагадувала йому церкву вона була холодна й проста, як молитовний дім методистів. А музика Поллі скидалася па шалений, нестримний ритуал в якомусь поганському храмі, де курився фіміам і звивалися танцівниці.

— Вона грає, як чужинка, — відказав він, задоволений, що вдало ухилився від прямої відповіді.

— Вона справжня артистка,— урочисто заявила Мері. — Вона геніальна. І коли тільки вона грає вправи? Та й чи грала їх вона взагалі? Ти ж знаєш, як я працювала. І все-таки найкраще моє виконання — це наче вправа для п’яти пальців проти будь-якої дрібнички, що вона грає. В її музиці звучить щось чарівне... невимовно чарівне. А в моїй тільки "раз, два, три", "раз, два, три". Від цього можна збожеволіти! Я працюю, працюю, і все намарно. Це несправедливо. Чому вона народилася такою, а не я?

"Кохання", — найперше потайки спало Фредерікові на думку; та не встиг він обміркувати свій висновок, як трапилося щось досі нечуване — Мері залилася гіркими слізьми. Він хотів приголубити її, як це робив Том, та відчув, що не зуміє. А коли спробував, виявилося, що Мері так само, як і він, не призвичаєна до ласки. Батькові й дочці тільки стало ніяково.

Протилежність вдачі обох дівчат була безперечна. Який батько, така й донька. Мері — це лише незугарний цивільний у пишному почті генерала-переможця. Фредерікова ощадливість навчила його тонко розумітися на

тому, хто як одягається. Він знав, які дорогі вбрання у Мері, а все ж не міг не бачити, що дешеві туалети Поллі, які вона, очевидно, без особливого добору купувала в часі своїх мандрів, завжди личили їй і мали куди більший успіх. Смак у неї був бездоганний. Вона носила шаль, як ніхто, а з шарфом просто чудеса робила.

— Вона вбирається абияк, — скаржилася Мері. — Навіть не приміряє і може одягтися за п’ятнадцять хвилин, але коли йде купатися, то всі юнаки так і висипають з роздягалень. — Мері зовсім не крила свого захоплення кузиною. — І як це в неї виходить? Ніхто й не насмілиться вбиратись у такі кольори, а їй вони якраз і личать.

— Вона все погрожувала, що стане жіночою модисткою і буде утримувати нас обох, коли я остаточно сяду на мілке, — додав Том.

Якось Фредерік, позираючи поверх газети, виявився свідком однієї промовистої сцени. Увійшла Мері; він-бо напевне знав, що вона перед цим чепурилася цілу годину.

— О, як гарно! — радо похвалила її Поллі. Вона сплеснула в долоні, очі й обличчя в неї засвітилися щирою втіхою. — Але чому б цього банта не причепити отак?.. Авжеж, отак?

Руки її злетіли хутко, торкнулися чогось, і за хвилинку навіть Фредерік помітив чудовну зміну в доччиному вбранні.

Поллі, як і батько її, надміру щедра була зі своїми вбогими скарбами. Мері замилувалася іспанським віялом — мексіканською коштовністю, що колись належала одній із фрейлін двору імператора Максиміліана[41]. Поллі так і зайнялася радістю. Мері одразу ж дістала віяло в подарунок, майже переконана, що робить велику ласку, беручи його. Тільки чужинка могла собі це дозволити, і саме Поллі можна було звинуватити в тому, що вона так обдаровувала всіх молодих жінок. Така вже в неї була вдача. Чи то мережана хустинка, чи рожева перлина з Паумоту, чи гребінець черепаховий — однаково. Тільки-но щось упало кому в око, як зразу ту річ йому радо й даровано. Жінки так само, як і чоловіки, не могли встояти перед нею.

Фредерік і не уявляв собі, щоб таке створіння могло існувати на світі. Серед жіноцтва його кола нічого навіть схожого не знайдеш. Що б вона не робила — чи щедро дарувала щось, чи ревно захоплювалась, або сердилась, чи голубилась, — він знав, що все це було без краю щиро. Її химерні вибрики шокували його і разом з тим чарували., У голосі в неї відбивалися найменші зміни її почуттів. Вона ніколи не розмовляла спокійним тоном, та ще й так, щоб не розмахувати при цьому руками. І все-таки в її устах англійська мова ставала якоюсь новою і прекрасною, кришталево прозорою; у сміливих фразах та багатозначних виразах вона передавала найтонші відтінки так точно й безпосередньо, як годі було й сподіватися від її мало не дитинної простоти. Фредерік часом прокидався

серед ночі, і на темному тлі його повік зринало її обернене до нього жваве, радісне личко.

IV

Яка донька, такий і батько. Перед Томом теж не можна було встояти. З усім світом він знався, і час від часу навідувалися до нього якісь незнайомці. В домі Треверсів ніколи не бувало таких гостей. Хода одних нагадувала морську хитавицю. Інші скидалися на запеклих розбишак, ще інші мали хворобливі, виснажені лихоманкою обличчя, і всі були чудні й незвичайні виглядом. І мова в них, така сама чудна й незвичайна, заходила про те, що Фредерікові не снилось і не гадалося, хоч він одразу впізнавав, хто вони такі — шукачі щастя й пригод, вільні лицарі з цілого світу. Але найбільше впадала у вічі їхня любов і відданість своєму ватажкові. Вони звали його по-різному: "Чорний Том", "Білявець", "Моцак Треверс", "Мелмют Том", "Паливода Том", але здебільшого він був "Капітан Том".

Їхні плани і пропозиції також були розмаїті. Купець із південних морів приносив звістку про відкриття острова з гуано; латиноамериканець закликав до участі в революції, що ось-ось мала спалахнути; третій говорив про пошуки золота в Сибіру, четвертий про те саме на горішньому Кускоквімі; ще про якісь темні справи мовилося зовсім пошепки. І щоразу Капітан Том шкодував, що через свою тимчасову недугу не може негайно вирушити з ними, і все сидів у великому кріслі, дрімаючи чимраз довше й довше. А Поллі, разячи свого дядька панібратськими манерами, відводила тих людей набік і давала їм наздогад, що Капітан Том ніколи вже більше не вийде на шлях осяйний.

Але не всі вони приходили з планами. Чимало їх відвідувало свого ватажка з тих давніх незабутніх днів, спонукувані просто любов’ю, і Фредерік, що іноді бував свідком таких зустрічей, усе не переставав дивуватись таємним чарам свого брата.

— Клянусь Тезменовими черепахами! — кричав один з них. — Коли я почув, що ви в Каліфорнії, Капітане Томе, то відразу ж вирішив приїхати потиснути вам руку. Мабуть, ви ще не забули Тезмена, га? Як і бійку на острові Четверга? Так оце-бо торік старого Тезмена вбили його ж таки тубільці, коли він плив до німецької Нової Гвінеї. Пам’ятаєте його кухарчука? Нгані-Нгані? Він і був призвідця. Тезмен так вірив йому, а той узяв та й зарубав його.

— Фреде, потисни руку капітанові Карлсену, — знайомив Том брата з іншим гостем. — Він вирятував мене з великої біди на Західному Березі. Не нагодилися б ви тоді, Карлсене, був би мені каюк.

Капітан Карлсен був незграбний дебелень з гострим поглядом голубуватих очей і широким рубцем через увесь рот, що його не зовсім закривала сліпучо-руда борода. Потиск його руки виявився таким міцним, що Фредерік аж скривився.

За кілька хвилин Том одвів брата набік.

— Слухай-но, Фреде, тобі не важко буде позичити мені тисячу доларів?

— Звичайно, ні, — ані змигнувши відповів Фредерік. — Ти ж знаєш: половина всього, що я маю, — твоє.

І коли капітан Карлсен поїхав, Фредерік був цілком певен, що тисяча доларів поїхала разом з ним.

Отож не дивно, що Томові не пощастило в житті, і він приїхав додому помирати. Фредерік сидів за своїм опорядженим письмовим столом і думав, які вони з братом різні. Але ж і справді: якби не він, у Тома не було б ніякої домівки, щоб спокійно померти.

Фредерік перебирав у пам’яті своє й Томове життя, шукаючи в минулому розради. Це на нього, Фредеріка, завжди покладалися в родині. А Томові в голові були тільки смішки й пустощі, він прогулював уроки в школі, не слухався батька. То подасться в гори, а то на море, раз у раз заходить у клопіт із сусідами й міською владою — одне слово, він устигав скрізь, тільки не туди, де чекав на нього тягар марудної праці. А роботи тоді було в цій лісовій глушині по саму зав’язку. І всю її справляв він, Фредерік. День при дні працював з раннього ранку до пізнього вечора. Він пам’ятає те літо, коли широкі Айзекові плани зазнали краху, коли сім’я власника сотні тисяч акрів харчувалася надголодь, коли не було грошей навіть найняти косарів до сіна і коли Айзек нізащо не хотів випустити із своїх рук жодного акра. Айзек сам косив і згрібав сіно, а Фредерік громадив у копиці. А Том у той час вилежувався із зламаною ногою в ліжку і збільшував лікарів рахунок. Він упав з гребня на даху повітки — місця, де ніяк не можна було громадити сіно. З Тома, здається, тільки й роботи було, що постачати оленину та ведмеже сало, виїжджати лошаків та галасувати з хортами по пасовиськах та лісових ярах.

Том був старший, проте якби він, Фредерік, після батькової смерті не впрігся в роботу і не поклав увесь тягар на свої плечі, маєток, що від нього чималого сподівалося, дійшов би до руїни. Праця! Він пригадує, як розширювано міський водогін: як він, Фредерік, викручувався тоді з фінансової скрути, добував невеличкі позички за грабіжницькі відсотки, як він сам прокладав і сполучав труби при світлі ліхтаря, поки робітники спали, а потім вставав раніше від них, щоб спланувати роботу і дати всьому лад, і безперестанку сушив собі голову, де б дістати грошей, щоб заплатити їм за наступний тиждень. Він-бо гнув ту ж саму лінію, що й Айзек, — нічого не випускати з рук. У майбутньому все виплатиться.

А Том собі з великою зграєю хортів гасав по горах і цілими тижнями не ночував удома. Фредерік пригадав останню розмову на кухні між ним, Томом та Елізою Тренере; мати, як і раніш, сама варила, й пекла, і мила посуд у маєтку, що його в заставі оцінювано в сто вісімдесят тисяч доларів.

— Не діліться, — благала Еліза Треверс, даючи спочинок своїм роз’їденим милом, натрудженим рукам:. — Айзек правду казав: земля буде варта мільйонів. Край тільки починає розвиватися. Нам треба триматися купи.

— Мені маєтку не треба, — гарячкував Том. — Хай Фредерік бере його. Я хочу тільки...

Він так і не скінчив думки — видива цілого світу спалахнули в його очах.

— Я не можу чекати, — провадив він далі. — Беріть собі ті мільйони, коли вони будуть. А мені дайте тепер десять тисяч. Я підпишу документа, в якому зречуся всіх своїх прав. І дайте мені стару шхуну. Настане день, коли я повернуся з купою грошей і ще й вам допоможу.

Фредерік бачив самого себе в той далекий день — ось він, жахаючись, підніс руку і кричить:

— Десять тисяч! Зараз, коли я мало не розірвуся, щоб нашкребти на відсотки за квартал!

— Оця ділянка поруч з будинком суду, — домагався Том. — Я знаю, що банк дає за неї десять тисяч.

— Але через десять років вона коштуватиме сто тисяч, — заперечував Фредерік.

— Нехай і так. Вважай, що я відмовляюся від усього за сто тисяч. Продай ділянку за десять тисяч і дай їх мені. Оце й усе, що мені треба, але треба тепер. Решту можеш узяти собі.

І Том, як завжди, домігся свого (ділянку, правда, заставили, а не продали) і відплив на старій шхуні, а все місто благословляло його, бо він забрав до своєї команди половину берегової потолочі.

Уламки шхуни викинуло на берег Яви. То було саме тоді, коли Елізі Треверс робили очну операцію, і Фредерік не казав їй нічого, аж поки не дістав певних доказів, що Том живий.

Фредерік поліз до свого архіву і висунув шухляду з написом "Томас Треверс". Там лежали акуратно складені конверти. Він почав переглядати листи. Вони були з усіх усюд: з Китаю, Рангуна, Австралії, Південної Африки, Золотого Берега, Патагонії, Вірменії, Аляски. Коротенькі, писані принагідно, вони відбивали все його мандрівне життя. Фредерік пригадав кілька найяскравіших моментів Томової "кар’єри". Том брав участь у якійсь військовій колотнечі у Вірменії, служив офіцером у китайській армії, і напевне відомо було, що згодом провадив у Китайському морі незаконну торгівлю. Його спіймано, коли він перевозив зброю на Кубу. Здається, він завжди возив куди-небудь щось таке, чого не дозволялося возити. І він так і не позбувся цієї звички. Один лист на пожмаканому цигарковому папері засвідчував, що під час російсько-японської війни його: спіймано, коли він перевозив вугілля до Порт-Артура, і відправлено до призового суду в Сасебо, де пароплав конфісковано, а Тома ув’язнено аж до кінця війни.

Фредерік усміхнувся, читаючи таке: "Як твої справи? Повідом мене в будь-який час, якщо кілька тисяч тобі допоможуть". Він глянув на дату — 18 квітня 1883 року — і розкрив другий конверт. Цього листа було датовано п’ятим травня. "П’ять тисяч знов поставлять мене на ноги. Коли можеш це зробити й любиш мене, вишли їх pronto — по-іспанському це "терміново".

Фредерік ще раз глянув на обидві дати. Безперечно, десь між 18 квітня і 5 травня Том зазнав краху. З' гіркою посмішкою Фредерік перебігав очима іншого листа: "Поблизу острова Мідвей сталася аварія судна. Потонуло ціле багатство, якщо підняти його, — ти ж знаєш, —

буде винагорода. Аукціон через два дні. Перекажи телеграфом чотири тисячі". А ще в одному листі повідомлялося: "Якби мені трохи грошей, я міг би вмістити їх в одне діло. Діло це велике, запевняю тебе. Таке велике, що я навіть не насмілюсь розповісти про нього". Він пам’ятає це діло — революція в одній з латиноамериканських країн. Він послав гроші, а Том вмістив їх у діло, а себе — в тюремну камеру, та ще й із смертним вироком на додачу.

Що ж, у Тома були добрі наміри, це вже правда. І він завжди вважав святим обов’язком висилати боргові розписки. Фредерік у задумі зважив на руці паку з розписками, немов хотів визначити, чи нема якої залежності між вагою паперу і сумами, що на ньому написані.

Він засунув шухляду і вийшов з кабінету. У вітальні він побачив велике крісло і Поллі, що навшпиньки виходила з кімнати. Томова голова відхилилася назад, він важко дихав, і на обм’яклому обличчі виразно видніли сліди хвороби.

V

— Я тяжко працював, — виправдовувався Фредерік перед Поллі того вечора на веранді, не здогадуючись, що людина починає виправдовуватись лише тоді, коли справи її кепські. — Я робив усе, що підверталося під руку, — а чи добре, хай скажуть інші. І за це мені сповна заплачено. Я дбав про інших, та й себе не забував. Лікарі кажуть, що ще не бачили такого здоров’я у людини мого віку.

Що ж, попереду в мене майже половина життя, адже ми, Треверси, довговічні. Я дбав про себе і, як бачите, маю чим похвалитись. Життя я не змарнував. Я зберіг своє серце й кровоносні судини, хоч небагато людей могло б похвалитись, що зробили стільки ж, як я. Гляньте на цю руку. Міцна, га? Вона буде така й через двадцять років. Бо ж і кажуть: за більшим поженись та й того рішись.

Поллі одразу зрозуміла, яке образливе порівняння криється за його словами.

— Ви дістали право писати "шановний" перед своїм ім’ям, — згорда спалахнула вона. — А мій батько — справжній владар. Він таки жив. А ви хіба жили? Чим ви можете похвалитися? Акції та бони, будинки та челядь... Фе! Серце, судини, міцна рука... і це все? А чи жили ви просто так, заради самого життя? Чи зазнали страху смерті? Та про мене ліпше пуститися берега й зовсім себе занапастити, аніж тисячу років прожити, пильнуючи свого шлунка і боячись вогкості. Від вас залишиться порох, а від мого батька — попіл. Оце ж і різниця.

— Але ж, любе дитя... — почав він.

— Чим ви можете похвалитись? — запально докинула вона. — Чуєте?

Знадвору крізь прочинене вікно долинув бренькіт укулеле й веселий Томів голос, що співав Гавайську гулу. Вона закінчувалася трепетним покликом кохання, що ніби вихопився з любосної тропічної ночі, — хоч яка пісня була примітивна, суть її проступала недвозначно. Гурт молодих голосів просив співати ще. Фредерік мовчав. Він невиразно відчував у всьому цьому щось важливе.

Обернувшись, він крізь вікно побачив Тома, натхненного й величного, у колі дівчат та юнаків; з-під своїх вікінгівських вусів він припалював цигарку від сірника, що піднесла до нього одна дівчина. Фредеріка раптом вразила думка, що сам він зроду не припалював сигари від вогню, якого піднесла б жіноча рука.

— Доктор Тайлер каже, що в його стані не можна палити, — тільки й спромігся він сказати.

З настанням осені до господи почали вчащати люди нового типу. Вони гордо називали себе "закваскою" і приїздили з золотих копалень

Аляски до Сан-Франціско на зимовий відпочинок. їх прибувало дедалі більше, і вони зайняли більшість номерів в одному з готелів у центрі міста. Капітан Том згасав разом із природою і з великого крісла майже не зводився. Він дрімав усе частіше й довше, та коли б не прокидався, його щоразу оточував почет молодих людей або підсідав хто-небудь із давніх товаришів, і починалися розмови про минулі золоті дні або про плани майбутніх золотих днів.

Бо Том ("Моцак Треверс", як звали його юконці) і гадки не мав, що наближається кінець. Тимчасова недуга, пояснював він, цілком природна слабість після тривалої боротьби з юкатанською лихоманкою. Навесні він буде здоровісінький. Доброго морозцю — ось що йому треба. У нього кров скипілася від спеки. А поки що нема чого журитися, треба гарненько відпочити.

І ніхто не казав йому правди — навіть юконці, що палили люльки та чорні сигари й жували тютюн на широких Фредерікових верандах, тоді як він сам почував себе у власному домі як непроханий гість. З ними він не мав нічого спільного. Вони вважали його стороннім, якого просто треба терпіти. Вони приходили до Тома. І те, як вони ставилися до Тома, викликало у Фредеріка почуття заздрощів. День у день він приглядався до них. Він бачив, як юконці зустрічалися — коли один з них виходив з кімнати хворого, а другий саме мав увійти. За дверима вони мовчки й повагом тиснули один одному руки. В очах прибульця поставало запитання, а той, другий, скрушно хитав головою. І не раз Фредерік бачив, як на очі їм набігали сльози. Потім прибулець увіходив, підсовував своє крісло до Томового і бадьорим голосом починав снувати плани походу на горішній Кускоквім, бо саме туди навесні збирався вирушити Том. Собак можна дістати в Ларабі, до того ж чистокровних, зовсім не покручів з розніженими південними породами. Кажуть, там край суворий, та коли старожитці не можуть дістатися туди від Ларабі за сорок днів, то чечаки не дістануться й за шістдесят.

Так минали дні. І якось Фредерік запитав самого себе: а чи знайдеться хоч одна людина в цім краї чи бодай у ближчій околиці, що прийшла б до його присмертного ложа?

Фредерік сидів за письмовим столом, і крізь відчинені вікна до нього допливали клуби міцного тютюнового диму, чувся гомін голосів, аж урешті він став розрізняти уривки розмов юконців.

— Пам’ятаєш, як усі рушили на Койокук на початку дев’яностих років? — казав один. — Так от, ми з ним тоді були компаньйонами, торгували разом і таке інше. У нас був гарненький пароплавчик "Кажан". Це він назвав його так, і назва як влипла. З нього-бо чудій був! Отож, кажу, навантажили ми нашого "Кажанчика" з верхом і рушили проти води Койокуком: я за кочегара й механіка, він за стерника, а обидва разом ще й за матросів. Подеколи приставали до берега нарубати дров. Було це восени, по річці вже пропливало сало, і вона от-от мала стати. Ми ж були аж за Полярним колом і пливли на північ. Адже там далі було дві сотні шукачів золота, і якби вони зазимували, то потребували б харчів. А ми саме харчі й везли.

І що ж ти думаєш? Невдовзі вони почали спускатися річкою; пливуть собі повз нас, хто човном, а хто на плоту. Одне слово — тікають звідтіля. Ми рахували їх. Коли пропливло сто дев’яносто чотири чоловіка, нам уже не було рації йти далі. Отож ми завернулися і рушили назад. Раптом як ударить мороз, вода стала швидко спадати, і щоб я здох, коли ми не сіли на мілину — так і врізалися за течією. "Кажан" добре застряв, не зсунемо ніяк. "Це ж ганьба — загубити стільки харчів", — кажу йому, як ми вже збиралися відпливати човном. "Ну то зостаньмося та з’їмо все", — він мені на те. І щоб я здох, коли ми так не зробили. Зазимували на "Кажані", полювали й торгували з індіянами, а навесні, коли крига скресла, привезли шкур на вісім тисяч доларів. Уявляєш? Цілісіньку зиму вдвох перебути! І жодного разу я лихого слова від нього не чув. Зроду не траплявся мені компаньйон такої лагідної вдачі. Та коли доходило до бійки!..

— Авжеж! — почувся інший голос. — Пригадую ту зиму, коли Масний Джонс нахвалявся вигнати нас із Сорокової Милі. Одначе не встиг він дзвякнути вдруге, як наскочив на Моцака Треверса. То було в "Білому Олені". "Я вовк! " —— реве Джонс. Пам’ятаєш його? За поясом револьвер, мокасини з торочками, чуприна аж до спини. "Я вовк! — реве. — І тільки я цеї ночі тут витиму. Чуєш, довготелеса худюща мацапуро? " — це він до Моцака Треверса.

— Ну то й що? — запитав чийсь інший голос після паузи.

— Півтори секунди — і вже Масний Джонс лежав на підлозі, а Моцак сидів на ньому верхи та просив люб’язно, щоб йому подали мисливського ножа. Та він тільки те й зробив, що геть-чисто обчикрижив чуприну Масному

Джонсові. "Тепер вий, хай тобі чорт, вий! " — сказав Моцак. підводячись.

— І хоч який шалений, а коли треба, вмів себе в руках тримати, — підхопив перший голос, — Я бачив, як він у "Малій Росомасі" просадив у рулетку дев’ять тисяч за дві години, потім позичив трохи грошей, за чверть години відігрався, почастував усіх і розплатився, — і все це, щоб я здох, за якихось чверть години.

Якось увечері Том був у незвичайно піднесеному настрої, і Фредерік, приєднавшись до кола зачарованої молоді, сидів і слухав трагікомічну братову розповідь про аварію судна серед ночі поблизу острова Бленг, про те, як вони пливли поміж акул і половина команди загинула, про величезну перлину, що її Десей прихопив з собою на берег, про оздоблений людськими головами частокіл навколо очеретяного палацу, де жила малайська королева із своїм чоловіком-китайцем, що врятувався після аварії судна, про інтриги з перлиною Десея, про шалені оргії і танці тієї варварської ночі, про несподівану небезпеку й раптову смерть, про кохання королеви до Десея і про кохання Десея до королівни, про те, як

Десея, перебивши йому руки й ноги, живцем кинули на рифи під час відпливу, щоб його зжерли акули, про те, як прийшла чума, як били в тамтами і як шамани виганяли духів, про те, як тікали непролазними кабанячими стежками через гори, де в хащах жили лісовики; і, нарешті, як їх врятував Тезмен, той самий Тезмен, що його зарізано оце торік і що голова його спочиває десь на частоколі меланезійської фортеці. І від усього цього віяло жагою, привіллям і дикістю далеких пальмових островів, що, немов смарагди, поцяткували бірюзово-синє море під палючим сонцем.

Мимоволі Фредерік сидів, як зачарований, а коли розповідь скінчилася, раптом відчув дивну порожнечу. Думкою сягнув він до свого дитинства, коли вдивлявся в малюнки у старому підручнику географії. Він також мріяв про захопливі пригоди в далеких країнах і жадав вийти на шлях осяйний. І він збирався кудись їхати, а звідав тільки тягар праці й обов’язку. Можливо, саме в цьому між ними й різниця. Можливо, саме в цьому секрет тої дивної мудрості, що світилася в братових очах. На мить перед ним промайнули невиразні й далекі райські видива, що їх бачив його брат. Пригадалася прикра Полліна фраза: "Ви прогавили романтику. Ви проміняли її на дивіденди". Її правда, і все ж таки Поллі несправедлива до нього. Йому теж хотілося романтики, але під руки завжди навиналася робота. Він надсадно працював день і ніч і ніколи не цурався обов’язку. Але він не зазнав кохання і не блукав по світах, а саме це й було сенсом життя для брата. Та все ж чим заслужив це Том — марнотратець і ледащий співака?

Він, Фредерік, досяг високого становища. Незабаром його, можливо, оберуть на губернатора Каліфорнії. Але чи прийде хто до нього, щоб з любові брехати йому? Згадка про багатство, здавалося, викликала якийсь терпкий і сухий присмак у роті. Багатство! Тепер він бачив це: кожна тисяча доларів подібна до будь-якої іншої тисячі доларів, і кожний день — з його днів — подібний до будь-якого іншого дня. Він нічого не зробив, щоб малюнки з підручника перетворилися на дійсність. Він так і не вдарив свого ворога, не припалив сигари від вогню, якого піднесла б жіноча рука. "Людина не може спати одразу на двох ліжках", — зауважив

якось Том. Фредерік аж здригнувся, згадавши, скільки в нього ліжок і скільки ковдр він накупив. Але всі ці ліжка та ковдри не заманять нікого, хто приїхав би з другого кінця світу потиснути йому руку й вигукнути: "Клянусь Тезменовими черепахами!"

Щось приблизно таке і сказав він Поллі, і в його словах відчувалася скарга на несправедливість долі. А вона відповіла:

— Інакше й бути не могло. Тато купив це. Він ніколи не торгувався. Це королівське життя, і він заплатив за нього щедро, як король. А ви поскупіли, розумієте? Ви берегли свої судини й гроші, ви ні разу не замочили ніг.

— Я розумію вас, — кивнув він. — Хто боїться замочити ноги, той не може сподіватися на виграш.

VI

Одного дня пізньої осені всі зібралися біля великого крісла, де сидів Капітан Том. Сам того не знаючи, він продрімав цілий день, а тільки прокинувся — попросив своє укулеле і запалив цигарку від сірника, що піднесла йому Поллі. Та укулеле без діла лежало в його руках, і хоч у великому каміні потріскували соснові поліняки, він затремтів і раптом зауважив, що йому холодно.

— Це добрий знак, — сказав він, не помітивши, що всі схилилися ближче, щоб його розчути. — Прохолода підбадьорить мене. Не так-бо й легко вигнати з крові тропічний жар. Але я вже таки подумую про Кускоквім. Навесні, Поллі, ми виберемося на собаках, і ти побачиш опівнічне сонце. Твоїй матері сподобалася б така мандрівка. Вона була вогонь-жінка. Сорок ночівель з собаками — і ми витрушуватимемо з моху золоті самородки. У Ларабі гарні пси. Я знаю цю породу. Справжні лісові вовки, хоч на кожний виводок і буває одне руде щеня, — правда, Бенінгтоне?

— Одне на виводок, десь так пересічно, — хутко підтвердив юконець Бенінгтон якимсь невпізнанно хрипким голосом.

— Але з ними самому подорожувати не можна, — вів далі Капітан Том. — Бо як упадеш — зараз же накинуться на тебе. Ці пси поважають людину тільки, як вона на ногах. А коли додолу звалиться — вона вже м’ясо. Пам’ятаю, ми переходили перевал від Танани до Серкл-Сіті. Це ще до відкриття Клондайку, в дев’яносто четвертому... ні, в дев’яносто п’ятому році. Тоді термометри тріскалися від морозу. В нашому гурті був один молодий канадець. Звали його... таке чудне ім’я.... Стривайте-но... зараз пригадаю...

Голосу його вже не було чути, хоч губи ще ворушилися. Недовір’я і величезний подив проступили у нього на обличчі. Потім він здригнувся конвульсійно. І в цю мить Том раптом побачив Смерть. Чисті очі його дивилися не змигнувши, ніби він задумався; потім він обернувся до Поллі. Його рука ледь ворушилася, шукаючи її руку, але коли знайшла, не могла вже її стиснути. Він дивився на доньку з широкою усмішкою, що помалу згасала. Очі заплющилися, тільки-но життя одійшло, і на обличчі застиг мир та супокій. Укулеле, брязнувши, впало на підлогу. Один по одному всі тихо вийшли з кімнати, лишивши Поллі саму.

Стоячи на веранді, Фредерік побачив, як хтось підходить алеєю. З моряцької ходи перевальцем Фредерік здогадався, до кого прийшов цей незнайомець. Засмагле під сонцем обличчя поорали старечі зморшки, які виразно суперечили його жвавим рухам та спритному поглядові гострих чорних очей. У мочках вух висіло по маленькій золотій сережці.

— Добридень, сер, — сказав чоловік, і відразу стало ясно, що не англійську мову засвоїв він разом з материним молоком, — Як почуває себе Капітан Том? У місті мені сказали, що він хворий.

— Мій брат помер, — відповів Фредерік.

Прибулець одвернувся і втупив погляд понад парком на далекі лісисті верховини, і Фредерік помітив, як він через силу проковтнув клубок, що підступив до горла.

— Клянусь Тезменовими черепахами, він був людина! — сказав незнайомець низьким розчуленим голосом.

— Клянусь Тезменовими черепахами, він був людина! — повторив Фредерік і навіть не затнувся на цій незвичній для нього клятьбі.

ВІЧНІСТЬ ФОРМ

"Дивне життя скінчилося разом зі смертю містера Седлі Крейдена, власника садиби Крейден-Гіл. Лагідної і супокійної вдачі людина, він став жертвою чудної манії, що примушувала його останні два роки життя день і ніч не підводитися з крісла. Таємнича смерть чи, вірніше, зникнення його старшого брата Джемса Крейдена, очевидно, підвередила йому розум, бо саме після цієї події почали завважувати ознаки його манії.

Містер Крейд єн ніколи не дбав про пояснення власної дивної поведінки. Фізично він був цілком здоровий, та й щодо розуму лікарі нічого йому не закидали — хіба те, що він був навдивовижу збудливий. У кріслі він постійно перебував з власної доброї волі. А тепер він помер, і таємниця залишилася нерозв'язана".

(Витяг з газети "Ньютонський кур’єр")

"Останні вісім місяців життя містера Седлі Крейдена я був його довіреним служником і камердинером. Увесь цей час він багато писав, і рукопис завжди тримав при собі, а коли мав дрімати чи засинати, то перед цим неодмінно замикав його у шухляді столу в себе під рукою.

Мені кортіло довідатися, про що пише цей добродій, але він був занадто обережний і хитрий. Ані разу не зміг я зазирнути в рукопис.

Якщо він писав у ту хвилину, коли я услуговував йому, верхню сторінку він зараз же прикривав великою вимочкою. Я перший помітив, що він уже небіжчик, і тоді скористався нагодою, щоб заволодіти рукописом. Мені страх кортіло його прочитати, оце вся причина, через що я так зробив.

Перетримавши рукопис кілька років і впевнившись, що в містера Крейдена немає спадкоємців, я вирішив його опублікувати. Але що рукопис дуже довгий, я вибрав з нього лише найзрозуміліші уривки. На них виразно позначилася його розладнана психіка й неврозумливі нав’язливі ідеї, що раз у раз туманили йому розум. А проте після ознайомлення з цим рукописом я наважуюся твердити: якби розкопати трохи в підвалі будинку, десь поблизу головного димаря виявилося б рештки того, що з великою мірою імовірності було колись Джемсом Крейденом у тлінній його плоті".

(Свідчення Рудольфа Геклера)

Нижче наводяться уривки з рукопису, що їх підготував до друку Рудольф Геклер.

"Я ніколи не вбивав свого брата. Це моє перше й останнє слово. Навіщо мені було ного вбивати? У добрій злагоді ми прожили разом двадцять років. Ми вже були літні люди і давно збулися вогню та запалу юності. Ми ніколи не сперечалися навіть через дрібниці. Такої дружби, як поміж нами, зроду-віку не існувало. Ми ж були наче мудреці. Зовнішній світ нас не обходив. Книжки та спілкування нас обох — цього нам вистачало. Таких розмов, як у нас, зроду-віку ні в кого не було. Часто ми засиджувалися допізна, до другої-третьої години ночі — розмовляли, обмінювались думками й враженнями, цитували авторитетів — коротко кажучи, ми жили у сфері високих і дружніх духовних інтересів.

* * *

Він зник. Це завдало мені великого удару. Чому він зник? І куди? Це було дуже дивно. Мене ця подія приголомшила. Кажуть, що після цього я заслаб на кілька тижнів. Немовби в мене сталося запалення мозку. А все через оце його зникнення. Від цього ж часу я почав зазнавати те, про що маю намір тут розповісти.

Як тільки я його не шукав! Не аж надто багатий, я, проте, пропонував щораз більшу винагороду. Я вмістив оголошення в усіх газетах, вдавався до всіх розшуковик контор. Тепер сума винагороди становить уже понад 50 тисяч доларів.

* * *

Кажуть, його вбито. І що рано чи пізно, а це розкриється. Тоді я спитаю: чому ж досі вбивство не розкрито? І хто це зробив? Де він? Де Джім? Мій Джім?

* * *

Ми були щасливі вкупі. Він мав надзвичайний розум, просто надзвичайний, глибокі знання, ерудицію, і не дивно, що між нами ні в чому не бувало незгоди. Ми не знали розходжень. Правдивішої від Джіма людини я зроду не бачив. Це також зближувало нас, як і те, що ми обоє були інтелектуально чесні, ніколи не поступалися істиною, щоб перемогти у суперечці. Та в нас і не було підстав для сперечань, настільки збігалися наші погляди. Безглуздо навіть подумати, щоб ми могли в чомусь там розходитись.

* * *

Я хочу, щоб він повернувся. Чому він зник? Хто може це пояснити? Тепер я самотній, і мене гнітять лихі прочуття, а різні перестрахи зводять нанівець усе, чого я досяг розумом. Форма мінлива. Це останнє слово позитивної науки. Мертві не повертаються. Це безперечне. Мертві є

мертві, і на цьому кінець. І все-таки тут... тут, ось у цій кімнаті, за цим самим столом сталося таке, що.. —. Але стривайте. Дозвольте, я розповім про це чорним по білому, словами простими й недвозначними. Тільки дозвольте спершу запитати дещо. Хто перекладає мою ручку? Ось що я хочу знати. Хто так швидко списує моє чорнило? Це не я. А чорнило ж таки зникає.

Відповідь на ці питання розв’язала б загадку цілого всесвіту. Я знаю відповідь. Я не дурень. І колись, як мені вже незмога стане терпіти, я відповім. Я назву того, хто перекладає мою ручку і списує моє чорнило. Це бредня — думати, що я міг списати стільки чорнила. Служник бреше. Я знаю.

* * *

Тепер я маю авторучку. Мені це нововведення ніколи не, було до душі, але стару ручку я мусив спалити в каміні. Чорнило тепер я замикаю. Я дам належну відповідь на всі ці брехні про мене. Я ще й інше задумую. Ні, я не відступився. Я й досі вірю, що живу в матеріальному світі. І ніщо не переконає мене в протилежному, навіть ті його злостиві вигадки, які я підглянув у нього з-за плеча. Як на нього, я просто собі тупак. Він гадає, що я повірю, ніби він реальна істота. Пхе!

Я добре знаю, що він — тільки витвір уяви, та й годі.

Існують от галюцинації. Навіть коли я підглядав його писанину, я знав, що це тільки галюцинація. Воно б навіть цікаво, якби я був здоровий. Мене завжди цікавила природа цього явища. І тепер, коли воно прийшло до мене, я по змозі глибше вивчаю його. Що таке уява? Вона може зробити щось із нічого. Як щось може бути чимось, коли його просто немає? Як щось може бути чимось і водночас нічим? Залишаю це для метафізиків, нехай собі сушать голови. Я й без схоластики знаю, що до чого. Довкола — реальний світ, і все в ньому реальне. Що не реальне, того не існує. Отже, й він теж не існує. А він ще намагається ошукати

мене, щоб я повірив у його існування!.. Я ж увесь час знаю, що він існує тільки в клітинах мого мозку!

* * *

Сьогодні я побачив, як він сидів за столом і писав. Це мене ошелешило, бо я думав, що більше він не прийде. А проте, пильно приглянувшись, я переконався, що його таки немає, то просто гра уяви. Занадто-бо я розважаю над цим усім. Я роблюся надміру вражливим, і давнє моє нетравлення непокоїть мене дедалі більше. Треба зацікавитись чимось стороннім. Щодня ходитиму по дві години на прогулянку.

* * *

Це неймовірно. Я не можу гуляти. Щоразу, як я повертаюся, він сидить у моєму кріслі за моїм столом. І прогнати його щораз важче. Це моє крісло. Я наполягаю. Воно належало йому, але відколи він помер, воно йому не належить. Але ж до чого химерна може бути власна уява! У цьому видиві нічого нема реального. Я знаю. П’ятдесят років я досліджував це питання, тож мушу знати. Мертві є мертві.

А проте спробуй лиш пояснити! Сьогодні, виходячи з кімнати на прогулянку, я подбав, щоб узяти ручку в кишеню. Я добре це пам’ятаю. Я ще й на годинника тоді глянув. Було двадцять на одинадцяту. А коли я повернувся, ручка лежала на столі. Хтось нею писав, майже все чорнило було списане. І навіщо він так багато пише? Аж прикро.

* * *

Лише в одному питанні ми з Джімом не зовсім погоджувались. Він вірив, що форми речей вічні. Звідси випливала віра в безсмертя та всі інші положення метафізичних філософів. Ніяк я не міг з цим примиритись. Марно силкувався я втовкмачити йому, яких зазнавала змін оця його віра

у вічність форм, і що в нього це наслідок юнацького захоплення логікою та математикою. Звісно, засвоївши викривлені, абстрактні погляди, не важко повірити у вічність форм.

Я брав на сміх цей невидимий світ. Тільки реально відчутне є реальним, а все інше — не існує і не може існувати. Я вірив у матеріальність світу. Хімія та фізика пояснюють усе. "Хіба нематеріальне не існує? " — запитував він у відповідь. Я відповідав, що це питання — головний засновок хибного силогізму християнської науки. Повірте, я теж знаюся на логіці. Але він був затятий. А я ніколи не міг терпляче ставитись до ідеалістів.

* * *

Одного разу я виклав йому своє філософське кредо. Воно було ясне, стисле й незаперечне. Та й навіть зараз я впевнений, що воно незаперечне. Я так йому сказав: "Услід за Гоббсом[42] я заявляю, що неможливо відокремити думку від мислячої матерії. Услід за Беконом я заявляю, що все людське знання виходить із світу відчувань. Услід за Локком я заявляю, що всі людські ідеї базуються на відчуттях. Услід за Кантом я заявляю, що світ — матеріального походження і що створення його — природний історичний процес. Услід за Лапласом я заявляю, що в гіпотезі про творця немає потреби. І нарешті, виходячи з усього попереднього, я заявляю, що форми змінні й минущі. Отож і ми тільки минущі".

Я повторюю, це звучало незаперечно. А все-таки він заперечив мені, пославшись на прикрозвісний софізм Палі[43] про годинник. Він ще заговорив про радій — мовляв, останні лабораторні дослідження ставлять під сумнів саме існування матерії. Це було по-дитячому. Я й не уявляв, що він може міркувати так наївно.

Спробуй-но сперечатись із такою людиною! Я тоді звернув його увагу на доцільність усього сущого. Він погодився — з одним винятком.

При цьому він так глянув на мене, що я не міг його не зрозуміти. Висновок був ясний сам собою. Мене вразило, що він може в поважній розмові вдаватись до таких дешевих кпинів.

* * *

Вічність форм. Це ж сміх! А проте якісь дивні чари в цих словах. Якщо вони слушні, тоді він не перестав існувати. Тоді він існує. Але ж це неможливо!

* * *

Я перестав ходити на прогулянки. Поки я в кімнаті, галюцинації не тривожать мене. Але тільки-но я повертаюся до кімнати, він щоразу сидить за столом і пише. Я не наважуюся звернутись до лікаря. Мушу сам це побороти.

* * *

Він стає дедалі нав’язливіший. Сьогодні я підійшов до книжкової полиці й обернувся, а він уже сидить за столом. Це вперше він так знахабнів при мені. Однак я подивився на нього пильно й суворо кілька хвилин, і він мусив щезнути. Я таки маю рацію. Він не існує. Якби він мав вічну форму, я б не міг лише зусиллям власної волі примусити його зникнути.

* * *

Це стає небезпечно. Сьогодні я втупився в нього на цілу годину, поки примусив його зникнути. І все-таки це не важко пояснити. Адже це тільки видива моєї пам’яті: цілих двадцять років я звик його бачити за цим столом. Тепер я бачу просто повторення тих минулих картин, що безліч разів відкарбовувалися у мене в свідомості.

* * *

Сьогодні я здався. Він геть виснажив мене, а сам не піддавсь. Я сидів і спостерігав за ним кілька годин. А він усе писав і писав, і ніякісінької уваги на мене. Я знаю, що він пише, бо читаю в нього з-за плеча. Це все неправда. Він просто використовує свою перевагу.

* * *

Запитання: він витвір моєї свідомості, отже, свідомість може породжувати щось реальне?

Ми не сварилися. І досі не знаю, як то сталось. Дозвольте, я розповім, а ви самі дивіться. У ту незабутню останню ніч його існування ми засиділися допізна. Суперечка була та сама — все про вічність форм. Скільки годин і ночей віддали ми їй!

Того вечора він особливо роздратував мене, і нерви мої ледь-ледь витримували. Він твердив, що людська душа — сама собою вічна форма і що світло його мозку не згасне повік-віку. Я взяв у руку кочергу.

— Припустімо, я заб’ю тебе оцим, — сказав я.

— Я все одно існуватиму, — відповів він.

—. Як свідома істота? — запитав я.

— Так, як свідома істота, — відповів він. — Я переходитиму з однієї сфери буття до іншої, все вище й вище, і вічно пам’ятатиму своє земне життя, тебе, нашу суперечку, і далі сперечатимусь із тобою.

Це була звичайна суперечка. (Промовистий коментар Рудольфа Геклера на берегах рукопису: "Ха! Ха! ")

Присягаюся, це була тільки суперечка. Я не підносив на нього руки. Як я міг? Він був мій брат, мій старший брат Джім.

Я не можу пригадати. Я був просто в непам’яті. І як він міг бути такий запеклий у цих своїх метафізичних переконаннях! Коли я прийшов до тями, він лежав біля каміну. Цебеніла кров. То було жахливо. Він не озивався. І не ворушився. З ним, певне, стався напад, і він розбив собі голову. На кочерзі я помітив кров. Падаючи, він, певне, нахромився на неї головою. Але як так могло статись, коли весь цей час я не випускав кочерги з руки? Не годен я цього зрозуміти. Адже й дивлячись на те все, я ще тримав її в руці.

* * *

Це галюцинація. Так уважає тверезий глузд. Я спостерігав, як вона розвивалася. Спершу я бачив немовби крізь імлу, як він сидить за столом. Але з бігом часу галюцинації посилювались, і далі я вже розрізняв його навіть у ясний день. Оце й усе пояснення. Воно достатньо переконливе.

* * *

Ніколи не забуду, як я побачив його вперше. Я пообідав; унизу сам-один. Вина я не вживаю, отож те, що сталося, з алкоголем немає нічого спільного. Вже смеркало, коли я повернувся до кабінету. Зирк до столу, аж там сидить він. Це виглядало так природно, що я навіть вигукнув: "Джіме! " І тоді все згадав. Звісно, то була галюцинація. Я був певен. Я взяв кочергу й підійшов ближче. Він не зворухнувся, ані не зник. Кочерга розтяла порожнечу й ударилася об спинку крісла. Витвір уяви — ось що то було. На кріслі й досі видно знак, де врізалася кочерга. Ось я перестаю писати, обертаюся й дивлюсь на це місце; пучки моїх пальців обмацують заглибину.

* * *

Він і далі затявся на своєму. Сьогодні я скрався ззаду й підглянув, що він пише. Все про нашу суперечку. Ті самі свої дурниці про вічність форм. Читаю ще, аж бачу, він описує мій практичний дослід з кочергою. Але ж це нечесно, це брехня! Ніякого досліду не було! Він сам, падаючи, нахромився на кочергу.

* * *

Колись хтось знайде й прочитає ці його записки. То буде жахливо. Я маю підозру на служника, він усе крутиться біля мене, так і пробує підглянути, що я пишу. Треба щось зробити. Скільки я не мав служників, кожному кортіло підглянути.

Витвір уяви, та й годі. Ніякого Джіма немає на кріслі. Я вже знаю. Учора ввечері, коли всі поснули, я зійшов у підвал і пильно оглянув долівку біля димаря. Земля не рушена. Мертві не повертаються.

Вчора вранці, коли я ввійшов до кабінету, він уже був там. Спромігшись викурити його з крісла, я сів і просидів не встаючи цілий день. Навіть поїсти мені приносили до кабінету. Таким чином на кілька годин я уник його присутності, бо він з’являється лише в моєму кріслі. Я втомився, але сидів допізна, аж до одинадцятої вечора. Пора було йти спати, але тільки-но я підвівсь і оглянувся, — як він уже там! Він витвір моєї уяви, і цілий день не виходив мені з голови. Але щойно я перестав думати про нього, як він уже в кріслі. То це братів мозок і крісло — ті його хвалені вищі сфери існування? Тож, може, кінець кінцем він має рацію? І вічна форма настільки безтілесна, що робиться галюцинацією? Чи мають галюцинації матеріальну оболонку? А чом би й ні? Тут є про що подумати. Колись я дорозуміюся, що тут до чого.

Сьогодні він був дуже неспокійний. Він не зміг писати, бо я наказав служникові нишком винести з кабінету ручку. Але ж і я теж не зміг писати.

* * *

Служник ні разу не бачив його. Дивна річ. Чи то в мене розвинувся такий гострий зір на невидиме? Чи, може, це явище — наслідок розладнання моєї свідомості?

* * *

Він знов украв мою ручку. Привиди не крадуть ручок. Це безперечно. Але ж не можу я повсякчас тримати ручку не в кабінеті! Мені треба самому писати.

Відколи я маю цей клопіт на свою голову, в мене змінилося троє служників, і жоден з них його не бачив. Чи це доводить, що їхні чуття нормальні, а мої ні? А проте ж чорнило зникає занадто швидко. Я наповнюю ручку частіше, аніж треба. До того ж оце сьогодні виявив, що ручка зіпсута. Не я ж її поламав!

* * *

Не раз я заговорював до нього, але він усе не озивається. Цілий ранок я спостерігав за ним. Він часто позирав на мене, і було ясно, що він знає, хто я.

* * *

Якщо я поставлю долоню руба й добре стукну себе по голові, видиво зникає. Тоді я можу сісти в крісло, тільки це треба робити дуже швидко. Бо він часто ошукує мене і раніше встигає сісти.

* * *

Він робиться нестерпний. Гепається в крісло, наче та лялька, смикана за мотузку. Не сідає повільно, а саме гепається, інакше не сказати. Я вже не можу на нього дивитись. Так можна дійти до божевілля, коли почати вірити в те, що запевно таки не існує. До того ж привиди не можуть гепатись.

* * *

Дякувати богу, він об’являється лише в кріслі. І поки я тут сиджу, його немає.

Мій спосіб викурювати його з крісла, стукаючи себе по голові, перестає діяти. Доводиться лупити все дужче, але щастить мені хіба на дванадцятому ударі. Та й голова від цих стусанів аж тріщить. Треба спробувати другою рукою.

Брат мав рацію. Невидимий світ існує. Хіба ж я не бачу його? Хіба не тяжить на мені це прокляття — бачити його ввесь час? Називайте це думкою, уявою, чим хочте, але ж воно є! І ніде від нього не дінешся. Думка — матеріальна. Ми творимо з кожним актом мислення. Я створив цього привида, що сидить на моєму стільці й користується моїм чорнилом. Те, що я його створив, не робить його менш реальним. Він — уява, і він же — сутність. Отже, уява — це щось сутнє, а вся сутність — реальна.

* * *

Запитання: якщо людина, сама продукт еволюції, може створити щось реальне, якусь сутність, то чи не є тоді слушною гіпотеза про творця? Якщо може творити жива матерія, чому б не припустити, що й він може існувати, той, хто створив матерію життя? Адже тут різниця тільки в ступені. Поки що я не створив гори чи сонячної системи, але створив щось, що сидить у моєму кріслі. Якщо так, то чом би я не зміг колись створити і гору та сонячну систему?

* * *

Людськість досьогодні жила наче в тумані, вона не бачила світла. Я переконаний, що мені це світло починає відкриватись, але я підходжу до нього не так, як мій брат, напомацки, а свідомо й розважно.

Мій брат мертвий. Він перестав існувати. В цьому немає сумніву, бо я ще раз сходив у підвал. Земля була нерушена. Я сам розкопав її, щоб упевнитись, і те, що я побачив, мене впевнило. Мій брат перестав існувати, і все-таки я відтворив його наново. Це не зовсім мій брат, але щось дуже близько подібне до нього, наскільки я спромігся його уподібнити. Я не такий, як інші люди. Я бог. Я можу творити!

Щоразу, йдучи спати, я оглядаюсь і бачу його в кріслі. Я не можу спати, бо весь час думаю, як він там сидить цілі години. А вранці, відчиняючи двері до кабінету, бачу його на тому самому місці і знаю, що він просидів там усю ніч.

Я в розпачі, бо сон мій де й подівся. Оце якби мені порадитись із лікарем!

Благословенний сон! Нарешті я заснув. Дозвольте, я розповім вам. Учора ввечері я так утомився, що задрімав у кріслі. Тоді подзвонив служникові й наказав принести мені пледа. І я заснув. На цілу ніч він зник з моїх думок, так само, як зник і з крісла. Залишатимусь у кріслі й увесь день. Це чудова полегкість.

Це незручно — спати в кріслі. Але куди гірше лежати в ліжку година за годиною, не відаючи сну, і знати, що він сидить там у холодній темряві.

* * *

Марна річ. Ніколи вже я не зможу спати в ліжку. Я пробував, і то безліч разів, і кожна така ніч перетворювалась на жахіття. Якби ж то я

міг переконати його, щоб ліг спати! Та ба. Він сидить там і сидить, я знаю, а я все дивлюсь і дивлюсь у порожнечу, думаю й думаю, без кінця думаю про нього. Навіщо тільки я дізнався про вічність форм?!

Служники гадають, що я схибнувся. Цього й слід було сподіватись — тим-то я ніколи й не звертався до лікаря.

Я вирішив. Тепер галюцинаціям кінець. Надалі я завжди лишатимусь у кріслі. Не покину його ані на хвильку. Лишатимусь у ньому вдень і вночі допоки віку.

Мені добре повелося. Півмісяця я його не бачив. І ніколи вже не побачу. Нарешті я досяг розумової рівноваги, потрібної для філософських міркувань. Сьогодні я написав цілий розділ.

Страшенно втомливо отак сидіти в кріслі. Минають тижні й місяці, пори року змінюють одна одну, замість давніх з’являються нові служники, а я все лишаюся на місці. Тільки я. Дивне таке життя, але зате я маю супокій.

Він більше не з’являється. Ніякої вічності форм не існує. Я це довів. Уже мало не два роки, відколи я в кріслі, і за весь цей час я жодного разу його не бачив. Щоправда, деколи я почуваю себе страх як виснаженим.

Але тепер мені ясно, що насправді я його тоді не бачив, то були просто галюцинації. Його ніколи не було. А проте я не покидаю крісла. Я боюся".

ВОЛОЦЮГА І ФЕЯ

Він розплатався горілиць. На нього наліг такий сон, що ні цокіт копит, ані вигуки погоничів, які долітали з мосту, перекинутого через річку, не збудили його. Віз за возом, навантажені до самого верху виноградом,

прямували в долину, до винниці, і кожний віз, переїжджаючи мостом, стрясав дрімливу пополудневу тишу наче вибухом.

Та чоловік не прокидався. Голова йому сповзла зі складеної газети, і в нечесане, скуйовджене волосся понабивалася сила остюків та стеблинок сухої трави, на якій він лежав. Виглядав він не вельми привабливо. Його рот був відкритий, і чорна пустка зяяла звідти замість передніх зубів, що їх йому колись повибивали. Чоловік дихав хрипко, раз у раз то мимрячи, то стогнучи, немов щось мордувало його вві сні. Він метався, розкидав руки, конвульсивно здригався та совгався головою з боку на бік поміж колючками. Щось його непокоїло: чи то душевна тривога, чи то сонце, що світило йому просто в обличчя, чи то мухи, що дзижчали над ним, сідаючи й повзаючи йому по носі, по щоках та повіках. Та й більше не було їм місця де повзати, бо решту його обличчя вкривала густа борода, що злегка припала сивизною і була дуже брудна та вицвіла від сонця й вітру.

На вилицях у нього позначилися червоні плями — мабуть, через пиятику, після якої він оце відсиплявся. Саме через те навколо його рота кружляли настирливі мухи, принаджені духом алкоголю. То був кремезний чолов’яга, з міцною шиєю, широкими плечима та жилавими, скаліченими тяжкою працею руками. Але каліцтво те було давнє, так само як і мозолі, що проступали крізь бруд на долоні. Подеколи його рука спазматично стискалася в кулак — великий, костуватий і страшний.

Чоловік лежав у сухій траві на галявині, що спускалася до облямованої деревами річки. Поздовж галявини тягся низький паркан, — такий колись ставили для гонів з перепонами, — але його вже майже не було видко — так-бо рясно порозросталися перед ним кущі ожини, карлуваті дубочки та молоденькі мадрони. У затильній стороні тієї галявини в паркані була хвіртка, яка вела до маленького невисокого бунгало в іспано-каліфорнійському стилі; здавалося, цей будиночок просто сам тут виріс, так чудово він пасував до навколишнього краєвиду. Охайний, добре опорядженний і скромний, цей бунгало аж дихав

комфортом та затишком, впевнено розповідаючи про когось, хто знав, чого він шукає, хто шукав і знайшов.

З хвіртки на галявину вийшла маленька дівчинка, така гарненька, які тільки на малюнках бувають, коли хочуть показати привабливість маленьких дівчаток. Було їй, мабуть, років вісім, а може трошки більше чи менше. її тоненький стан та тоненькі, у чорних панчішках ніжки засвідчували, яка вона ніжна й тендітна; але тендітною була тільки її будова. Не було й найменшого натяку на якусь хворобливість ні в її свіжому рожевому личкові, ані в жвавій і легкій ході. То була мініатюрна чарівна біляночка, що її волосся здавалося зітканим із золотого павутиння, а її великі блакитні очі зиркали з-під довгих вій. Вираз обличчя у неї був лагідний і щасливий; а втім, інакшого виразу й не могло бути в створіння, що жило під дахом такого бунгало.

Дівчинка тримала дитячу парасольку і, зриваючи попід парканом квіти дикого маку, стереглася, щоб не подерти парасольку об низькі віти дерев чи кущі ожини. То були пізні маки, вони цвіли вже втретє, здаючись на силу теплого жовтневого сонця.

Обірвавши їх під одним парканом, дівчинка подалася до другого, а дійшовши до середини галявини, натрапила на волоцюгу. Вона здригнулася з несподіванки, але зовсім не злякалась. Дівчинка стояла над ним, довго допитливо дивилася на те неприваблиле видовище й уже мала повернути назад, коли це незнайомець тривожно заворушився й почав совгати руками, наражаючись па колючки. Дівчинка помітила сонце на його лиці та набридливих мух; обличчя їй раптом набрало заклопотаного виразу, і яку хвильку вона стояла міркуючи. По тому навшпиньки підійшла до незнайомця збоку, заслонила його парасолькою від сонця і почала відганяти мух. Трохи згодом, щоб було зручніше, вона й сіла поруч нього.

Минала година, протягом якої вона раз у раз перекладала парасольку з однієї стомленої руки в другу. Спочатку незнайомець кидався вві сні, але поволі, захищений від мух та сонця, почав дихати

рівніше й дедалі заспокоювався. Кілька разів, проте, він її справді-таки налякав. Першого разу то було найстрашніше, бо трапилося дуже несподівано. "О боже! Яка безодня! " — прошепотів чоловік з глибин сну. Парасолька захиталася; але дівчинка відразу ж опанувала себе й виконувала далі свою доброхітну місію.

Раптом чоловік заскреготів зубами, ніби з нестерпного якогось болю. І так страшно ті зуби скрипіли та скреготали, що здавалося, ось-ось вони покришаться. А за хвилю він несподівано завмер. Руки його стиснулися в кулаки, і на обличчі проступила дика рішучість. Повіки йому затремтіли, — мабуть, щось жахливе постало перед його очима, — здавалося, вони розплющаться зараз; але вони не розплющились. Натомість губи забурмотіли:

— Ні! Присягаюся богом — ні! І ще раз — ні! Я не викажчик. — На мить губи стулились, а далі знову почали: — Ти можеш мене зв’язати, тюремнику, можеш порізати на шматки. Та тільки кров ти з мене видушиш. Оце єдине, чого будь-хто з ваших видістав від мене в оцій ямі.

Після такого спалаху чоловік, не прокинувшись, спав собі далі, а дівчинка тим часом вище піднесла над ним парасольку й пильно придивлялася до нього, дуже дивуючись цим неохайним, розкудовченим створінням, прагнучи знайти бодай якийсь зв’язок між ним і тією маленькою частинкою життя, яку вона знала. До її вух долинали вигуки погоничів, цокіт копит по мосту та рипіння й стугін перевантажених возів. То був задушливий день каліфорнійського бабиного літа. Легенькі руна хмарок пливли собі в блакитному небі, проте ген-ген на заході громадилися важкі хмари, погрожуючи дощем. Десь поруч ліниво дзижчала бджола. З далеких заростей долинав перепелячий крик, а з полів та луків — співи жайворонків. Та, нічого того не чуючи, Рос Шенклін спав — Рос Шенклін, волоцюга и вигнанець, колишній каторжник № 4379, розлючений і незломлений, що не піддався жодному наглядачеві й пережив усі мордування.

Родом він був з Техасу, нащадок перших поселенців, що завжди були такі вперті й затяті; в житті йому не таланило. Він мав сімнадцять років, коли його було заарештовано в підозрі на крадіжку коней і визнано за винного в крадіжці семи коней, яких він не крав, а по тому засуджено на чотирнадцять років ув’язнення. Це було жорстоко за всяких обставин, а щодо нього — тим більше, бо злочин його так і не довели. Навіть ті, що вважали його за винного, гадали, що два роки ув’язнення — достатня кара для такого молодого хлопця; але окружний прокурор, якому платили від кількості присудів, що він їх домагався, висунув сім обвинувачень проти нього і заробив, таким чином, у сім разів більше. Отже, ясно, що для окружного прокурора дванадцять років життя Роса Шенкліна мали далеко меншу ціну, ніж оті кілька доларів.

Молодий Рос Шенклін познайомився із пекельною каторгою; він тікав, і не один раз; його ловили і знову ставили до роботи в тому чи іншому пеклі. Його підвішували, батожили канчуками, поки він утрачав свідомість, приводили до притомності й батожили знову. Він просиджував у карцері по дев’яносто діб поспіль. Він зазнав мук гамівної сорочки. Він бачив, як люди від того божеволіють. Власті штату віддавали його в найми, як робочу худобу. На нього полювали по болотах із собаками-гаукачами. Двічі його підстрелили. Останні шість років йому доводилося щодня вирубувати по півтора корда дров у каторжному таборі дроворубів. Хворий чи здоровий, він мусив нарубати тих півтора корда, а ні — то його шмагали гудзуватим батогом, ще й змоченим у солоному розчині.

І Рос Шенклін не пом’якшав від такого обходження. Він глузував з тюремників, проклинав їх і зневажав. Він бачив, як катовані в’язні калічіли й божеволіли на ціле життя. Він бачив в’язнів, котрі, як-от його товариш по камері, не стерпівши наруги, вчиняли вбивство і йшли на шибеницю, проклинаючи бога. Він брав участь у спробі втекти, коли одинадцятьох таких, як він, було застрелено. Брав участь і в заколоті, коли три сотні в’язнів зняли бунт у тюремному дворі і їх утихомирювали під прицілом кулеметів здоровецькі наглядачі, лупцюючи держалнами кайл.

Він зазнав усіх мерзот людської жорстокості, але ніщо його не зламало. Він люто боровся до останнього дня, аж поки його, роз’ятреного та озвірілого, не випущено, врешті, на волю. П’ять доларів сплатили йому за всі роки каторжної праці та знівечену молодість. Він майже не працював у наступні роки. Він ненавидів і зневажав роботу. Він блукав, жебрачив і крав, обдурював або залякував — як до нагоди — і впивався до безпам’яті, якщо йому щастило.

Дівчинка пильно дивилася на нього, коли він прокинувся. Мов у дикого звіра, все в ньому прочнулось, ледь він розплющив очі. Перше, що йому впало в око, — парасолька, що якось дивно зависла поміж ним та небом. Чоловік не здригнувсь, ані ворухнувся, але все його тіло напружилося.

Він перебіг очима вниз по ручці парасольки до міцно стулених пальчиків і далі до обличчя дитинчати. Просто й неблимно дивився він їй у вічі, а вона, і собі так само дивлячись на нього, аж завмерла вся всередині, страхаючись поблиску його очей, холодних і похмурих, налитих кров’ю, очей без сліду людського тепла, яке вона звикла бачити й відчувати в очах людей. То були справжні очі каторжника — очі людини, що навчилася мало говорити, що вже майже забула, як-то воно взагалі говорити.

— Гей, ти! — вимовив він нарешті, не змінюючи пози. — Що це ти тут витіваєш, га?

Голос його був хрипкий та грубий і спершу сердитий; проте далі він спробував надати своєму голосові давно забутої лагідності.

— Добридень, — сказала дівчинка. — А я нічого не витіваю. Вам сонце світило в обличчя, а мама каже, що на сонці не можна спати.

Йому люба була мелодійна чистота її дитячого голосу, і він здивувався, чом то досі не помічав цього в дітях. Він поволі підвівся, сів і

втупився в дівчинку. Він відчував, що годилося б щось сказати, але говорити було йому незвично.

— Сподіваюся, вам спалося добре? — поважно запитала вона.

— Атож! — відповів він, не зводячи з неї очей, зачудований, що вона така гарненька й мила. — І довго ж ти тримала оцей пристрій наді мною?

— 0-ох, — протягла вона мовби сама до себе, — довго, дуже довго! Я гадала, що ви вже ніколи не прокинетесь.

— А я собі вирішив, що ти фея, тільки-но тебе побачив.

Він навіть повеселішав, що оце спромігся на таке вдале слово.

— Ні, я не фея, — всміхнулася вона.

Він аж завмер від захоплення, побачивши, які сліпучі в неї рівненькі зубенята.

— Я просто була наче добрий самаритянин[44], — додала вона.

— Зроду не чував про такого.

Він мізкував, що б його далі сказати. Бо ж відтоді, як він став дорослий, йому не доводилося знатися з дітьми, тож і заважко було розмовляти з оцим дівчатком.

— Чудна ви людина — невже й насправді не чули про доброго самаритянина? Ну ж бо пригадайте. Один собі чоловік помандрував до Єрихону...

— Я, здається, був там, — докинув він свого.

— Я так і знала, що ви мандрівник! — скрикнула вона, плескаючи в долоні. — Ви, може, й місце те бачили?

— Яке місце?

— Ну, оте, де він натрапив на злодіїв, а ті покинули його ледь живого. І ось прийшов добрий самаритянин до нього, і поперев’язував йому рани, і злив на них олію та вино… Цікаво, а то була оливкова олія, як ви гадаєте?

Він повільно похитав головою.

— Щось воно не так. Оливкова олія — це те, на чому даго[45] готують свої страви. Зроду не чував я, щоб нею мастили покалічені голови.

Хвилинку вона міркувала над його заувагою.

— А ми, — почала вона, — також уживаємо оливкову олію для наших страв, отже ми також даго. А я й не знала, що воно таке. Я гадала, що то погане слово.

— І самаритянин вивернув олію йому на голову… — пробубонів волоцюга, щось пригадуючи. — Так, так, пам’ятаю, — якось піп таки щось ляпав язиком про того дідугана. Знаєш, я часто шукав його на своєму віку, але ніколи й сліду не знаходив. Мабуть, вони вже перевелися на світі.

— А хіба ж я не добрий самаритянин? — спитала вона швидко.

Він глянув на неї пильно, з великим зацікавленням і подивом. Вона повернулася до сонця, і її вухо зробилося зовсім прозоре. Здавалося, він міг бачити крізь нього. Його вразила ніжність її барв — синява її очей, сліпуче золото її волосся на сонці. А надто ще — тендітність дівчинки. Йому спало на думку, що її так легко зламати! Він перевів очі зі своєї

здорової, покривленої лапи на її малюсіньку ручку, таку тендітну, що, здавалося, видко було, як кров струменіє їй по жилках. Він знав силу своїх м’язів і знав усі способи, до яких удаються люди, щоб покалічити інших людей. Правду кажучи, він майже нічого, крім цього, й не знав, і думки його пливли зараз звичним річищем. Він порівнював свою силу до її тендітності, бо лише так міг оцінити незвичність її вроди. Він подумав, що досить йому легенько стиснути їй пальчики, як з них стане безформне місиво. Йому згадалося, як він бив кулаком людей по голові і як його бито; і він відчув, що й найлегший з тих ударів міг би розчавити їй голову, немов яєчну шкаралупку. Роздивляючись на її вузенькі плечі й тоненький стан, він знав, що міг би порвати її руками на шматки.

— А хіба ж я не добрий самаритянин? — наполягала вона.

Чоловік одразу опам’ятався, немов його хто штовхнув, чи то, певніше б сказати, — він забув за себе. Подумки він пожалкував, що їхня розмова колись має скінчитись.

— Що? — перепитав він. — Ага, ти гадаєш, що ти сама була самаритянином, хоч і не мала оливкової олії. — Тут він згадав, над чим оце щойно думав, і запитав: — А ти не боїшся?..

Вона непорозуміло подивилася на нього.

— Ме... мене? — додав він, затинаючись.

Тоді вона весело засміялася.

— Мама каже: ніколи й нічого не треба боятись. Вона каже: коли ти сам добрий і думаєш, що й усі інші добрі, то вони такі й будуть.

— І ти думала, що й я добрий, коли захистила мене від сонця? — здивувався він.

— То тільки про бджіл та всіляких бридких плазунів важко думати хороше, — призналася вона.

— Таж є й люди такі погані, як бридкі плазуни, — не погоджувався він.

— Мама каже: нема. Вона каже, що добре є в кожній людині.

— Ладен закластися, що вона, проте, міцно замикає свій дім проти. ночі, — заявив він, тріумфуючи.

— Але ж ні! Моя мама нічого не боїться. Тим-то вона й дозволяє мені гратися тут самій, тільки-но мені заманеться. А знаєте, одного разу до нас заліз грабіжник. Мама випадково встала й побачила його. І що б же ви думали! То був просто собі голодний бідолаха. Мама добула все, що треба, з буфета і добре нагодувала його, а потім знайшла йому роботу.

Рос Шенклін принишк, приголомшений. Такого вияву людської вдачі не міг він збагнути. Йому випало на долю жити у світі підозри й ненависті, у світі лихих думок та вчинків. Він знав із власного досвіду, як бува верещать щосили дитинчата, перестрівши його присмерком на сільській вулиці, і сполохано тікають до своїх матерів. Йому траплялося бачити й дорослих жінок, що сахалися від нього, коли він проходив тротуаром.

Його відвернули від цих думок вигуки малої дівчинки, яка ще й заплескала в долоні:

— Я знаю, хто ви такий! Ви з тих, хто полюбляє спати просто неба. Тому ви й спите отут на траві.

Він відчув похмуре бажання засміятись, але стримався.

— Ото ж воно й є, оті волоцюги — то люди, що полюбляють спати просто неба, — провадила вона далі. — Мене це завжди цікавило. Мама

гадає, що свіже повітря дуже корисне. Вночі я сплю на веранді. І мама теж. Це все наша земля. Ви, мабуть, перелізли через паркан. Мама й мені дозволяє лазити, коли я вдягаю спортивні штани, розумієте, шаровари. Але я маю вам сказати одну річ. Людина не знає, що вона хропе уві сні, бо вона спить. А ви робите ще гірше. Ви скрегочете зубами. Це дуже погано. Щоразу, коли ви лягаєте спати, вам треба подумати: "Я не скреготітиму зубами, я не скреготітиму зубами" — і ще, і ще; і так поволі ви позбудетесь цієї вади.

Ми робимо зле за звичкою. Так само й добре. Все залежить від нас: які вже ми звички виберемо. Я часто піднімаю брови, й на лобі збираються зморшки, а мама сказала, що я мушу відучити себе від цього. Вона сказала, що коли я зморщую лоба, то й на мозкові збираються зморшки, і що це не гаразд, коли буде поморщений мозок. Потім вона розгладила мені брови рукою і сказала, що я завжди повинна думати нишком:

"Розгладьтеся, розгладьтеся... " І тоді буде гладенько назовні, гладенько й усередині. І знаете, це зовсім просто. Відтоді я ніколи не зморщую брови. Я чула, що навіть хворого зуба можна вилікувати думками. Але я в те не вірю.

І моя мама теж не вірить.

Вона помовчала, злегка засапавшись. Він також не озивався. її балакучість приголомшила його. Й до того ж він страшенно хотів пити — спав-бо п’яний з відкритим ротом. Але хоч як йому пересохло в горлі й роті, він ладен був терпіти пекучу спрагу, аби лиш побути зайву хвилинку з цією дівчинкою. Він облизав пересохлі губи і спромігся нарешті на слово.

— Як тебе звуть? — спитав він.

— Джоан.

Вона й собі запитливо подивилася на нього.

— А мене — Рос Шенклін, — відповів він, уперше за довгі роки називаючи своє справжнє ім’я.

— Ви, мабуть, багато подорожували.

— Та, мабуть, багато, але ж менше, як мені того хотілося б.

— Таткові також хотілося б подорожувати, але в нього забагато роботи в його установі. Йому завжди немає часу. Одного разу він їздив з мамою до Європи. Та це було тоді, коли я ще не народилася. І на це треба грошей — щоб ото подорожувати.

Рос Шенклін не знав, чи погоджуватися йому з таким твердженням, чи ні.

— Але волоцюгам для того не потрібно багато коштів, —— підхопила вона його думку. — Мабуть, саме через те ви й подалися у мандри?

Він кивнув і облизав губи.

— Мама каже, що то дуже погано, коли людина має блукати, щоб знайти собі яку роботу. Таж у нас тут роботи доволі. Всі фермери в долині потребують людей до підмоги. А ви коли-небудь працювали?

Він похитав головою, сердитий сам на себе: суворе життя привело його до висновку, що праця варта зневаги, але зараз йому соромно було в цьому признатись. Та ще й інше спало йому на думку. Адже це чудове маленьке створіння — чиясь дочка; вона — одна з винагород за працю.

— Хотів би я мати таку дівчинку, як ти, — вирвалося, в Роса: він ураз відчув, що в ньому збудився батько. —

Я працював би не покладаючи рук. Я... я робив би що завгодно.

Вона сприйняла його слова з належною серйозністю.

— Цебто, ви не одружені?

— Ніхто не схоче піти за мене.

— Схотів би, коли б...

Вона не задерла свого носика, але глянула досить несхвально на його бруд та лахміття, і він зрозумів той погляд.

— Ну-ну, кажи далі! — мало не крикнув він. —— Шквар, не соромся. Коли б я був умитий... добре вдягнений... коли б мене поважали... коли б я мав роботу й постійно працював... коли б я був хтось інший.

І щоразу вона на знак згоди кивала головою.

— А я зовсім не такий, — шаленів Рос. — Я бридкий. Я волоцюга. Я не хочу працювати, — он воно що! І бруд мені до смаку.

На обличчі у неї з’явився красномовний вираз докору, коли вона озвалася:

— То ви казали неправду, що хочете мати собі маленьку дівчинку, таку, як я?

Ці слова відібрали йому мову, бо він відчув з усією раптовою пристрастю, що саме цього й прагнув.

Дуже тактовно, помітивши його розгубленість, вона спробувала перевести розмову на інше.

— Що ви думате про бога? — поцікавилась вона.

— Зроду його не бачив. А що ти думаєш про нього?

У його відповіді виразно відчувалася злість, і дівчинка

не приховувала свого несхвалення.

— Дивна ви людина, — мовила вона. — Вас так легко розгнівати. Я ще ніколи не зустрічала, щоб хтось гнівався, коли йому кажуть про бога, або роботу, або що слід бути чистим.

— Бог ніколи нічого не робив мені доброго, — пробубонів він сердито. В пам’яті його промайнули довгі роки каторжної праці в таборах, та копальнях. — І робота мені теж; ніколи не помагала.

Запала тяжка тиша.

Він дивився на неї занімілий, опанований жагою батьківства, стидаючися своєї незлагідливої вдачі і напружуючи мозок, аби щось сказати. Вона задивилася на хмарки, а він поїдав її очима. Крадькома він простяг сбою брудну руку й обережно торкнувся подолу її сукенки. Йому здавалося, що чарівнішого за неї створіння в цілому світі немає. З далеких заростей усе ще долинав перепелячий крик, і все дужче розлягався робочий гомін з навколишніх виноградників. Страшна самотність пригнітила його.

— Я... я негодяща людина, — пробурмотів він хрипко, немов каючись.

Дівчинка кинула на нього погляд своїх блакитних очей і знову, здавалося, перестала його помічати. Мовчанка ставала нестерпною. Він відчував, що міг би віддати цілий світ, аби тільки притулитися губами до йодолу її сукенки, якого торкався рукою. Але він боявся налякати її. Облизуючи пересохлі губи, він напружено шукав, що б його ще сказати.

— Це не долина Сономи, — вимовив він урешті. — Це — казкова країна, а ти — фея в ній. А може, я сплю й мені все ввижається? Я не знаю. Ми обоє не знаємо, про що нам розмовляти, бо ж звісно — ти фея і знаєш саме тільки добре, а я прийшов з лихого зіпсутого світу.

Виговоривши все це, він замовк, чекаючи на якісь думки, задихаючись без них, мов риба без води.

— І ви мені розкажете про той лихий, зіпсутий світ, — зраділа вона, плескаючи в долоні. — Мені страх кортить почути, який він.

Він аж здригнувся, подивившись на неї і згадавши отих паплюг, що їх знав із клятого свого життя. Виходить, вона не фея. Вона — справжнє земне створіння, і нахил до лихого закладено в неї, як і в нього самого, коли він ще лежав у матернім лоні. Недурно ж їй так кортить про все те знати.

— Ні, ні, — всміхнувся він, — цей чоловік з лихого й зіпсутого світу не розповідатиме тобі про лихе. Вігі розкаже тобі про те добре, що є в цьому світі. Розкаже тобі, як він любив коней, коли був ще хлопчиськом, і про першого коня, що на нього сів верхи, і про першого о ного власного коня. Коні не такі, як люди. Вони кращі. Вони чистіші за людей — чистіші, далебі, в усьому. Слухай-но, маленька феє, я хочу сказати тобі одну річ — справжнє диво! — коли ти сидиш на втомленому коні, десь уже після довгої-довгої дороги і тільки-но мовиш йому слово, як він під тобою стрепенеться й помчить тебе знов уперед. Коні! їх я любив ізмалку. Та й досі люблю їх до нестями. Справді. І я був колись ковбой.

Вона так заплескала в долоні, що це відразу взяло його за серце, і очі їй затанцювали, коли вона скрикнула:

— Техаський ковбой! Я завжди хотіла побачити хоч одного на власні очі. Татко якось казав, що в ковбоїв ноги дугою. І у вас так само?

— Я справді був техаський ковбой, — відказав він. — Ллє ж то дуже давно. Звісно, що й у мене ноги дугою. Розумієш, ноги завжди трохи вигинаються, коли ти малим починаєш їздити верхи, — кісточки-бо ще не затвердли. Таж мені було тільки три роки, коли я сів на коня вперше. Він теж був триліток, лиш недавно виїжджений. Я підвів його до паркана, зліз на горішню поперечку, а звідтам стрибнув просто йому на спину. То був задерикуватий коник, чистий диявол, — так-бо він хвицався; але я міг робити з ним усе, що заманеться. Певно, він розумів, що я тільки хлопчисько. Деякі коні розуміють набагато більше, ніж ми можемо собі уявити.

Десь із півгодини Рос Шенклін хапливо розповідав про коней, усе не забуваючи про ту величезну радість, яка сповнювала його, коли він торкався рукою подолу її сукенки. Сонце поволі спадало у пасмо хмар, перепелячий крик лунав усе настирливіше, і один за одним стугоніли по мосту спорожнені вози, повертаючись тепер назад. Раптом до них долинув жіночий голос.

— Джоан, Джоан! —кликав хтось. — Де ти, люба?

Дівчинка відгукнулась, і Рос Шенклін побачив жінку, вбрану в сукню, що м’яко обгортала її постать; ця жінка вийшла з хвіртки і наближалася до них. Вона була гака струнка та граціозна, що його зачарованому поглядові здавалося, наче вона пливе, а не йде по землі, як усі інші звичайні люди.

— Що ти робила ввесь цей час? — спитала жінка, наблизившись.

— Розмовляла, мамо, — відповіла маленька дівчинка. — Мені було дуже цікаво.

Рос Шенклін незграбно звівся на ноги і насторожено стояв. Дівчинка взяла матір за руку, а та й собі глянула на нього приязно й доброзичливо, що було для нього зовсім незвично. І раптом у голові йому

промайнула думка: жінка, яка не боїться. В ній навіть і знаку не було того остраху, що він призвичаївся бачити в жіночих очах. І ніколи ще він не уявляв собі так виразно своєї відразливої зовнішності, притьмянілих очей.

— Добридень, — привіталася вона до нього, лагідно і просто.

— Добридень, мем, — відповів він, прикро відчуваючи хрипкість та грубість власного голосу.

— І вам теж було цікаво? — всміхнулася вона.

— Так, мем. Звісно, що так. Я допіру розповідав вашій доньці про коней.

— Він був колись ковбой, мамо! — вигукнула дівчинка.

Мати вдячно всміхнулася до нього, а потім ніжно глянула. на свою маленьку дочку. Рос Шенклін раптом зрозумів, що найбільший лиходій був би той, хто б заподіяв щось лихе цій матері або цій доньці. І йому захотілося, щоб їм обом загрожувала зараз якась страшна небезпека, щоб він міг битися за них — а битися він умів добряче — і захистити їх, не шкодуючи ані сил, ні життя.

— Тобі вже час додому, люба, — сказала мати. — Вже пізно. — Тоді подивилася нерішуче на Роса Шенкліна. — Може, ви хочете попоїсти?

— Ні, мем, красно вам дякую. Я... я не голодний.

— Тоді попрощайся, Джоан, — підказала мати.

— Прощавайте. — Маленька дівчинка простягнула йому руку, і очі їй хитро заблищали. — Прощавайте, добродію з лихого, зіпсутого світу.

Для нього дотик дівчаткової руки, коли він стискав її в своїй, був вінцем усієї цієї пригоди.

— Прощавай, маленька феє, — пробурмотів він. — Мені вже й самому час рушати.

Але він не поворухнувся. Він стояв і довго дивився услід тому привиддю, аж доки воно не зникло за хвірткою. День раптом примерк. Він нерішуче озирнувся, переліз через паркан, пройшов мостом і похнюпившись попростував собі дорогою. Він ішов, як сновида, не помічаючи ні своїх ніг, ані куди вони його несли. Раз у раз він спотикався на курній колії.

За милю далі, на перехресті, він очумався. Перед ним був шинок. Він зупинився й довго дивився на нього, облизуючи губи. Устромив руку в кишеню штанів і намацав там свій єдиний десятицентовик.

— Боже! — промовив він. — Боже! — А далі, тягнучи неслухняні ноги, знову поплентався шляхом.

Він дійшов до великої ферми. Що вона має бути велика, він гадав, зважаючи па розміри будинку, па кількість

великих комор та надвірних будівель. На ганку в самій сорочці стояв гострозорий літній фермер, палячи сигару.

— Чи є у вас яка робота? — запитав Рос Шенклін.

Гострі очі ледь позирнули на нього.

— Долар на день та харч, — відказав той.

Рос Шенклін ковтнув слину і додав собі відваги.

— Я добре збиратиму виноград чи ще там що. Але чи не знайдеться у вас якої сталої роботи? Ви маєте велике ранчо. Я народився на такому ж. Я можу ходити коло коней. Я вмію правити кіньми, їздити верхи, орати, коней виїжджати, робити коло коней усе, що треба.

Фермер прицінився до Роса недовірливим поглядом.

— Щось на тебе не схоже, — зробив він висновок.

— Я знаю, що не схоже. Випробуйте мене. Оце й усе. Я доведу.

Фермер розмірковував, стурбовано поглядаючи на пасмо хмар, що в них пірнуло сонце.

— Мені потрібний погонич, тож ти матимеш добру нагоду довести. Ходи повечеряй разом з робітниками.

Голос Росові Шенкліну став хрипкий, і він насилу вимовив:

— Гаразд. Я доведу. Де у вас тут вода напитись і вмитися?

БЛУДНИЙ БАТЬКО

I

Джосая Чайлдс завжди мав вигляд звичайного собі заможного комерсанта. Він ходив у шістдесятидоларовому костюмі, які носять ділові люди, черевики в нього завжди бували вигідні, пристойні й цілком модні, і краватка, і комірець, і манжети — все було таке, як носять заможні діловики, і на голову він ніколи не надягав нічого екстравагантнішого за модний, але скромний діловицький котелок. Окленд у штаті Каліфорнія — це не якась там сонна провінційна закутина, і Джосая Чайлдс, —

найбагатший бакалійник гамірливого трьохсоттисячного міста на Заході, — жив, поводився й одягався так, як тут годилося.

Однак того дня, прийшовши до свого магазину зранку, ще перед напливом покупців, він своїм виглядом коли не спричинив паніки, то вже напевне на добрих півгодини порушив нормальну працездатність персоналу. Він ласкаво кивнув головою двом розвізникам, що вже навантажували свої фургони для першого вранішнього рейсу, і кинув неодмінно задоволений погляд угору, на вивіску, що тяглась через фасад будинку: "ГАСТРОНОМІЯ ЧАЙЛДСА". Напис той — не надміру великими літерами, солідним золотом по чорному тлі, — відразу навіював думку про коштовні пряності, аристократичні приправи і взагалі про всі продукти найкращої якості (а втім, чого ж бо ще слід сподіватися за ціни, на десять відсотків вищі, ніж у будь-якому іншому гастрономічному закладі міста). Потім Джосая Чайлдс відвернувся від розвізників і зайшов до магазину, а отже й не побачив, як обидва ті добродії почепились один одному на шию, аби не впасти з подиву.

— Ти вздрів шкарбани, Біле? — простогнав один.

— А ти вгледів покришку на голові? — простогнав на відповідь Біл.

— Це якби він на маскарад зібрався...

— Або на збори спілки кінських виїжджувачів..

— Або полювати на ведмедів...

— Або до податкової управи...

— А не їхати навпростець на той злиденний Схід. Монктон-бо казав, що він купив квитка до самого Бостона...

Розвізники відіпхнули один одного на відстань простягнених рук, а тоді знов безсило повисли один на одному.

І вбрання Джосаї Чайлдса таки справджувало ту їхню поведінку. На голові він мав ясно-рудий стетсонівський капелюх із твердими крисами та стьожкою з мексіканського сап’яну. Поверх синьої баєвої сорочки з обвислою мережаною краваткою на ньому був дешевенький піджак з вельвету в широкий пружок, а штани з такої самої тканини були заправлені у високі шнуровані черевики, такі, як звичайно носять землеміри, шукачі руд та колійні обхідники.

Продавець за крайнім прилавком трохи не скам’янів, угледівши хазяїна так чудернацьки вистроєного. Монктон, нещодавно підвищений на завідувача, безгучно ахнув, ковтнув слину і все ж спромігся зберегти свою незворушно чемну міну. Бухгалтерка, що сиділа високо в скляній клітці-антресолі, позирнула вниз і захихотіла, увіткнувши обличчя в рахункову книгу. Джосая Чайлдс майже все те помічав, однак зовсім не сердився. Він вирушав у відпустку, і в голові та в серці йому аж роїлися плани та сподіванки, бо за останні його десять років це мала бути найбагатша на пригоди відпустка. В уяві у нього вже стояли яскраві образи Іст-Фолза в штаті Коннектікат, усього того краю, де він народився й виріс, де його рідний дім. Він добре розумів, що Окленд — місто сучасніше за Іст-Фолз, отож цього подиву з його одежі слід було й сподіватися. Не дбаючи про ту сенсацію, що він зчинив серед своїх службовців, він ходив по магазину в супроводі завідувача, робив останні зауваження, давав останні вказівки й кидав ласкаві прощальні погляди на всю любу його серцю Обставу підприємства, яке він створив з нічого.

Він таки мав право пишатися "Гастрономією Чайлдса". За дванадцять років перед тим він прибув до Окленда,. маючи в кишені чотирнадцять доларів і сорок три центи. Центи так далеко на Заході не ходили, і коли його чотирнадцять доларів усі вийшли, він ще довгенько носив три одноцентові монетки в кишені. Згодом, як він уже знайшов собі роботу — продавцем у маленькій бакалійні за одинадцять доларів на тиждень — і почав щомісяця надсилати поштою невеликі суми такій собі Агаті Чайлдс

до Іст-Фолза в штаті Коннектікат, він уклав ті три мідяки в поштові марки. Не міг же Дядько Сем на своїй території не прийняти власних законних грошей! Живши доти ввесь вік у тісній Новій Англії, де кмітливість і хитрість вигострювались, мов бритва, на бруску вбогого, сутужного життя, Джосая Чайлдс раптом опинився на просторому й щедрому Заході, де люди рахували долари тисячами і де хлопчаки-газетярі падали трупом зо сміху, вгледівши мідний цент. І він мов свіжа кислота в'ївся в нові для нього ділові умови. Він умів бачити і побачив відразу стільки можливостей загрібати гроші, що спершу йому аж голова пішла обертом.

Та водночас, мавши розважну й консервативну вдачу, він рішуче уникав спекуляцій. Його вабили надійні, солідні справи. Служачи продавцем за одинадцять доларів на тиждень, він відзначав собі всі прогавлені нагоди, всі марновані можливості певного заробітку, всі незліченні втрати в торгівлі. Якщо, незважаючи на все це, його хазяїн може доволі сито прожити, то чого не зможе досягти він, Джосая Чайлдс, із своєю коннектікатською школою? Після прожитих в Іст-Фолзі тридцяти п'яти років, що з них останні п'ятнадцять минули в нуднючому стоянні за прилавком нуднючої іст-фолзької універсальної крамниці, цей свіжий дух жвавого, щедрого на гроші Заходу був для нього мов пляшка вина для спраглого самітника. Джосаї аж у голові гуло від усіх легких можливостей, що він бачив. Проте вони його не запаморочили. Він не прогавив найменшої дрібниці. Всі свої вільні години він вивчав Окленд, його мешканців, вивчав, як вони заробляють гроші й на що та де їх витрачають. Він прогулювався по центральних вулицях, спостерігав рух юрми покупців, усе підраховував їх та записував підрахунки до різних блокнотиків. Він вивчив загальну систему кредиту в оклендській торгівлі й кредитні звичаї в окремих частинах міста. Він міг назвати до цяточки пересічний заробіток мешканців кожної частини і поклав собі неодмінно обізнатися з усім містом, від надбережних халупних нетрів до аристократичних кварталів озера Меріт і Підмонта, від Західного Окленду, де жили залізничники, до напівселянського Фрутвейлу на другому краю міста.

Кінець кінцем він обрав собі Бродвей — головну вулицю в самому серці торговельного центру; ще ніколи жодному бакалійникові не набігала божевільна думка відкрити там крамницю. Але на це потрібно було великих грошей, а він мусив починати з найменшого. Першу свою крамничку він відкрив у найдальшому кінці Філберту, де жили цвяхарі. За півроку три сусідніх крамнички змушені були зачинитись, а свою йому довелося поширити. Він-бо розумів принципи великого обсягу операцій з малим відсотком прибутку, і сталої якості краму, і чесної торгівлі. І ще він зумів збагнути секрет реклами. Щотижня він пускав у продаж який-небудь один товар за збитковою ціною. Збитковою не тільки за оголошенням, а й насправді. Єдиний його продавець передрікав хазяїнові швидке банкрутство, коли той став продавати по двадцять п’ять центів масло, закуплене по тридцять, і коли він пустив двадцятидвохцентову каву по вісімнадцять центів. Господині з сусідніх вуличок збігались по ту дешевину та заразом купляли й інше — те, що давало прибуток. Отак ціла ближча околиця дуже скоро спізнала Джосаю Чайлдса, і постійна тиснява в його крамниці сама собою принаджувала ще й ще покупців.

Але Джосая не припустився помилки. Він добре знав справжню підвалину свого успіху. Він вивчав справи цвяхового заводу, аж поки дізнався про них не менше, ніж знала сама заводська адміністрація. І ще раніше, ніж пішла перша поголоска, він продав крамницю й з невеликою сумою готівки почав напитувати нове приміщення. А за півроку цвяхарня зупинилась — і зупинилась назавжди.

Другу свою крамницю Чайлдс відкрив на Едлін-стріті, де мешкали люди заможні, добре плачені. Там уже на полицях у нього лежав крам вищої якості й ширшого вибору. Покупців він принадив у такий самий спосіб. Він улаштував у себе відділ делікатесів. Продукти він закуповував безпосередньо па фермах, отож масло і яйця у нього були завжди не просто добрі, а ще й трошечки свіжіші, ніж у найкращих гастрономіях міста. Одним з його фірмових продуктів були тушковані боби по-бостонському, і так їх розкуповували, що пекарня "Дві хатини" заплатила йому кругленьку суму за привілей постачати їх до його магазину. Він знаходив час знайомитися з фермерами, цікавився навіть, які в кого

ростуть яблука, і декотрих навчив виробляти добрий сидр. Опріч делікатесів, той "Новоанглійський яблучний сидр Чайлдса" найбільше його уславив, і незабаром, завоювавши ринок у Сан-Франціско, Берклі й Аламеді, він повідкривав окремі сидрові погребки.

Та очі його ввесь час були прикуті до Бродвея. Перше ніж опинитися там, він перебирався ще лиш один раз — якомога ближче до Ешлендської паркової смуги, де кожного, хто купував земельну ділянку, законом зобов’язувано не ставити будинку дешевшого за чотири тисячі доларів. А потім дійшов ряд до Бродвея. Саме тоді в русі Оклендської людності настало якесь дивне збурення. Усе посунуло на Вагаінгтон-стріт, і там ціни на нерухоме майно враз підскочили до неба, а на Бродвеї неначе дно випало. Великі магазини один за одним, щойно кінчався термін оренди, перебиралися на Вашінгтон-стріт.

"Людність повернеться", — сказав Джосая Чайлдс, одначе сказав тільки сам собі. Він знав людську масу. Окленд розростався, і Джосая знав, чому він розростається. Вашінгтон-стріт був завузький, щоб пропускати дедалі жвавіший рух. А широкий Бродвей був ніби призначений для того, щоб пустити по ньому скільки завгодно трамваїв. Перепродувачі нерухомості казали, що людність уже туди не вернеться, і всі найбільші магазини вибиралися вслід за нею. Ото якраз тоді Джосая Чайлдс за сміховинно низьку плату заорендував на довгий термін, з правом викупу за встановлену наперед ціну новий, першорядний будинок на Бродвеї. Перепродувачі нерухомості казали, що це, напевне, початок кінця Бродвея, коли вже в саму його середину, доти священну, увіпхався бакалійник. Згодом коли людська хвиля вернулась, вони почали казати, що Чайлдсові пощастило. І ще вони балакали поміж себе, що він на тій купівлі виграв чистими принаймні п’ятдесят тисяч.

Новий його магазин був зовсім не такий, як попередні. Ніяких знижок, ніякої дешевини. Увесь крам щонайвищої якості, і ціни так само щонайвищі. Він намагався догодити найбагатшим. Лиш із тих, хто мав змогу не шкодуючи платити на десять відсотків більше, ніж будь-де, склалась його постійна клієнтура, і він обслуговував їх так чудово, що

вони вже не хотіли й не могли купувати десь-інде. Його коні й розвізні фургони були дорожчі й кращі, ніж у будь-кого в місті. Він платив своїм продавцям, бухгалтерам, возіям більше, ніж могли навіть мріяти в будь-якому іншому магазині. А як наслідок у нього були вправніші працівники, що краще обслуговували клієнтів, тобто краще відробляли свою платню. Одно слово, купувати в "Гастрономії Чайлдса" зробилось майже несхибною ознакою високого суспільного становища.

На довершення стались великий сан-франціський землетрус і пожежа, після яких сотня тисяч люду враз перебралися за бухту, до Окленду. І не останній, хто розжився на цьому несподіваному напливі, був Джосая Чайлдс. І ось тепер, після дванадцятирічної відсутності, він вирушав навідати Іст-Фолз у штаті Коннектікат. За ті дванадцять років він не одержав жодного листа від Агати і ще не бачив їхнього сина навіть на фотокартці.

З Агати й з нього ніколи не було доброї пари. Агата була жінка владна. І гостроязика. І зашкарубла в старосвітській моральності. І взагалі вона була тяжка людина зі своєю неухильною доброчесністю. Джосая сам ніколи не міг дорозумітись, як це йому надало одружитися з нею. На два роки старша за нього, вона давно вже ходили в старих паннах. Вона була шкільна вчителька і мала серед школярів славу найсуворішої і найприскіпливішої з усіх, яких вони знали. Агатині звички були вже усталені, і, вийшовши заміж, вона тільки замінила багатьох вихованців па одного. Відтак Джосаї доводилося терпіти все сваріння та уїдання, що доти припадало на багатьох. Про їхній шлюб якось досить влучно сказав Джосаї у розмові віч-на-віч його дядько Айзек:

— Джосає, адже Агата тебе силоміць на собі оженила. По-моєму, ти просто не здужав од неї одбитись, вона тебе поборола. Чи, може, ти зламав ногу й не зміг утекти.

— Ні, дядьку Айзеку, я не зламав ноги, — відповів тоді Джосая. — Я втікав, як од вовків, тільки вона мене наздогнала, бо мені вже духу не стало бігти, та й годі.

— Здорові легені має, еге? — захихотів дядько Айзек.

— Ми вже ось п’ять років як одружені, й ще такого не було, щоб вона задихалась, — потвердив Джосая.

— І не буде, — запевнив дядько Айзек.

Ця розмова вирішила дальшу Джосаїну долю: така перспектива здалась йому занадто страшна. Хоча в твердих Агатиних руках він зробився зовсім плохута, однак натуру мав дуже здорову, і на все довге життя, що лежало перед ним, йому б не стало терпцю. Адже йому було тільки тридцять п’ять років, і походив він з довговічного роду. Ще тридцять п’ять років з Агатою, тридцять п’ять років гризні — па саму думку про це брав жах. Отож одного чудового дня, за який тиждень після тієї розмови з дядьком Айзеком, Джосая Чайлдс несподівано зник з Іст-Фолза. І від того дня за цілих дванадцять років він не одержав від Агати жодного листа. Правда, то була не її провина. Він сам старанно приховував від неї свою адресу. Перші гроші від нього надходили з Окленда, але всі подальші роки він улаштовував цю справу так, що на його переказах стояли поштові штемпелі трохи не всіх штатів, західніших від Скелястих гір.

Однак дванадцять років розлуки, та ще самопевність, зроджена заслуженим успіхом, пом’якшили його спогади. Кінець кінцем, Агата ж таки мати його сина, та й нема сумніву, що вона завжди бажала тільки добра. Крім того, тепер він уже не працював так тяжко і мав час подумати не тільки про справи. Йому хотілось побачити хлопця — адже Джосая ще ні разу не бачив його і взагалі дізнався про сина лише тоді, як малому вже минуло три роки. Та й туга за батьківщиною закрадалась йому в серце. Цілих дванадцять років він не бачив снігу; і весь час йому думалось, наче й фрукти та ягоди в Новій Англії смачніші за каліфорнійські. Життя рідної Нової Англії ввижалось йому крізь імлу далини, і він хотів, поки живий, ще хоч раз побачити його па яві, зблизька.

Та врешті, ще ж існує й обов’язок" Адже Агата йому дружина. Він забере її до себе на Захід. Джосая відчував, що вже спроможний витерпіти її. Тепер він справжній чоловік у світі справжніх чоловіків. Тепер він сам рядить справами, а не ним рядять, і Агата вмить те зрозуміє. Одначе Джосая хотів, щоб Агата переїхала до нього задля нього самого, а не задля його багатства. Тому він і вирядився таким бурлакою з Заходу. Він хотів удати

блудного батька: вернутися додому, як і від’їхав, без

шеляга в кишені, і побачити, заріже вона вгодоване теля чи ні. З порожніми руками й з відповідним виглядом вернеться він і питатиметься, чи не приймуть його знов на його давню роботу в універсальну крамницю. А що буде далі — те вже залежатиме від Агати.

Поки він попрощався зі своїми службовцями і вийшов на вулицю, до магазина під’їхало задом ще п’ять фургонів, і їх уже вантажили. Він гордо окинув їх очима, тоді востаннє ласкаво поглянув на золоті літери по чорному тлі й рушив до трамвайної зупинки на розі.

I

До Іст-Фолза Чайлдс доїхав через Нью-Йорк. У вагоні він познайомився з кількома комерсантами. Коли розмова звернула на західні теми, він зразу повів у ній перед. Як голова Оклендської торговельної палати, він був людина авторитетна. Слова його мали вагу, він добре знав те, про що говорить — чи то про торгівлю з Азією, чи про Панамський канал, чи про імігрантів-японців. Шаноблива увага цих багатих східняків вельми його тішила й бадьорила, отож він і незчувсь, як поїзд зупинився в Іст-Фолзі.

Він був єдиний пасажир, що зійшов там; на станції було зовсім безлюдно. Ніхто нікого не зустрічав на пероні. Уже починалося довге зимове смеркання, і повів свіжого холодного повітря враз нагадав

Джосаї, що одяг на ньому просмердівся тютюновим димом. Він мимоволі зіщулився: Агата-бо не терпіла тютюну. Він уже махнув був рукою, щоб кинути тільки-но припалену сигару, тоді враз збагнув, що це вже його опановує давній іст-фолзький настрій, і вирішив поборотися з ним: устромив сигару в зуби і стис її твердо, як людина, що за дванадцять років життя на Заході встигла набратися західницької рішучості.

Кілька кроків — і він уже на коротенькій головній вулиці містечка. Холодний, суворий її вигляд уразив Джосаю. Все здавалося немов завмерле, заклякле, і саме повітря леденило після каліфорнійського лагідного тепла. Лише кілька чоловік, незнайомих Джосаї, зустрілися йому й сподобили його байдужим поглядом. Вони були ніби сповиті в холодну, непроникну очужілість. А містечко відразу так здивувало Джосаю, що йому від того знов аж дивно стало. Всі дванадцять років життя на широкому Заході

Іст-Фолз робився в його очах чимраз менший і незначніший; проте аж такого, як він побачив, Джосая не сподівався. Все тут було куди нужденніше, ніж він міг уявити. Дійшовши до універсальної крамниці, він аж сторопів. Він-бо не знати скільки разів зневажливо порівнював її в думці зі своїм просторим магазином, а тепер побачив, що навіть переоцінював її. Тепер він був певен, що тут би не помістилися й два його гастрономічні прилавки, і знав, що ввесь тутешній запас склався б у одному кутку першої-ліпшої з його комор.

Джосая звернув праворуч, у знайомий завулок кінець головної вулиці, і, ступаючи обережно по слизькому хіднику, вирішив, що треба буде зразу купити хутряну шапку й рукавички. Згадка про катання на санях на хвильку потішила його, а тоді, вже на околиці містечка, знов неприємно вразило те, що хліви та повітки стоять так близько до будинків — подекуди навіть під спільним дахом. Його нараз пригнітили гіркі спогади про всю надвірну роботу зимовими ранками, що він мусив справляти колись, ще підлітком. Думка про зашпори та приморожені пальці просто жахала; серце в нього похололо, коли йому впали в очі подвійні вікна, вставлені, як він добре знав, наглухо і ніколи не виймані, а

від вигляду невеличких кватирок, завбільшки з жіночу носову хусточку груди йому здавило відчуття задухи. Агаті сподобається в Каліфорнії, подумав він, викликаючи в уяві залиті сліпучим сонцем троянди і всю буйну цілорічну цвітінь.

А тоді, цілком несподівано, перекинувся міст через роки, і вся олив’яна тяга Іст-Фолза впала на нього, немов густий туман з моря. Джосая відбивався від неї щосили, відпихав її геть від себе розчуленими виразами на взірець: "чистин незайманий сніг", "могутні берести", "здоровий ново-англійський дух", "побачення з рідним краєм" тощо. Та вгледівши Агатин дім, він відразу скис. Серце йому знов, як колись, винувато стислося, він мимохіть, несвідомо кинув недокурену сигару, хода його сповільнилася, і ноги вже тяглись, мов неживі, на давній новоанглійський манір. Джосая пробував згадати, що він же власник "Гастрономії Чайлдса", звиклий наказувати, і що до його слів шанобливо прислухаються у Спілці підприємців, і що він посідає президентське крісло на зборах торговельної палати. Він силкувався викликати перед очі золоті літери на чорному тлі й низку фургонів, вишикувану під магазином. Одначе Агатин новоанглійський дух, різкий, як мороз, проникав крізь міцні стіни будинку й доходив до нього аж за сто ярдів.

Раптом він усвідомив, що, проти свого наміру, кинув сигару. І перед ним постала страшна картина. Джосая побачив самого себе, як він ходитиме до дровника покурити. Виявляється, роки не так дуже пом’якшили його спогад про Агату, як йому здавалося на відстані трьох тисяч миль від неї. Ні, про це годі й думати. Цього він не робитиме. Він уже занадто старий, занадто звик курити у себе вдома де схоче, щоб тепер ходити задля цього в дровник. А все залежатиме від того, як він поведеться спочатку. Треба поставити себе твердо. Він з цього ж таки вечора куритиме в домі... на кухні, поправився Джосая несміливо. Ні, їй же богу, він закурить зараз! Він увійде в дім з сигарою в зубах. Подумки кленучи холод, Джосая вийняв з кишені голі руки й прикурив нову сигару. Вогник сірника ніби розпалив і його мужність. Він їй покаже, хто хазяїн! Просто з порога покаже!

Джосая Чайлдс народився в цьому домі. А поставив його Джосаїн батько ще задовго до того. Через низеньку кам’яну огорожу Джосая бачив кухонний ганок і двері, прибудований поряд дровник, усі надвірні будівлі. Прибулого просто з Заходу, де все жило в постійному русі й оновленні, його вкинув у подив брак будь-яких змін. Усе було таке самісіньке, як і колись. Він майже бачив себе самого підлітком, що порається на подвір’ї. Скільки фур дров перепиляв і переколов він колись у цьому дровнику! Ну що ж, дякувати богу, це все минулося. З доріжки до кухні, видно, тільки-но відкидано сніг. Це теж була колись його робота. "Цікаво, хто її робить тепер? " — подумав Джосая — і раптом згадав, що це ж його синові вже дванадцять років! А ще за мить він був би постукався в кухонні двері, та його увагу привернув скрегіт пилки в дровнику. Заглянувши туди, він побачив хлопця, що ревно пиляв дрова. Очевидячки, це його син. Гаряча хвиля хлюпнула Джосаї в серце, і він трохи-трохи не вхопив хлопця в обійми. Одначе стримав себе.

— Батько вдома? — спитав він коротко, тим часом уважно розглядаючи хлопця з-під твердих крисів свого стетсона.

Височенький як на свої літа, подумав Джосая. Трошки, може, вузькогрудий, та це, певно, від того, що швидко росте. А обличчя сильне і приємне, і очі як у дядька Айзека. Загалом — хлоп’я хоч куди.

— Нема, сер, — відповів нарешті хлопець, покинувши совати пилкою.

— А де ж він?

— У морі, — відповів хлопець.

У серці в Джосаї тьохнуло щось аж надто схоже на полегкість і радість. Значить, Агата вийшла заміж удруге — очевидно, за якогось моряка. Те почуття відразу змінилося іншим — жаским, зловісним. Його Агата — двоємужниця! Він згадав історію Інока Ардена[46], що читав колись уголос їхньому класові вчитель у старій школі, і почав сам себе

уявляти таким героєм. Так, він учинить по-геройському. їй-бо. Нищечком собі вернеться першим же поїздом до Каліфорнії. Вона й не дізнається ні про що.

Тільки... а як же Агатина новоанглійська доброчесність і її новоанглійське сумління? Вона ж весь час одержувала від нього гроші. Вона знала, що він живий. Ні, це неможливо, щоб вона вчинила таке. Джосая просто борсався в здогадах. Може, Агата продала садибу і цей хлопець зовсім не його син?

— Як тебе звати? —— спитав він.

— Джонні, — відповів хлопець.

— А прізвище?

— Чайлдс. Джонні Чайлдс.

— А батька твого як звати? На ймення цебто.

— Джосая Чайлдс.

— І він, кажеш, у морі?

— Так, сер.

Джосая знову сторопів.

— А що він за чоловік?

— О, він чоловік такий, як треба. "Дбайливий", — мама каже. І правда! Він завжди всі свої гроші додому посилає і працює за них тяжко, мама каже. Вона каже, що він завжди був беручкий до роботи і кращого

чоловіка вона ніколи не бачила. Він не курить, не п’є, не лається й нічого негожого не робить. І ніколи не робив. Він завжди такий був, мама каже, а вона його змалечку знала. І дуже добросердий він чоловік, нізащо нікого не образить. Мама каже, що чемнішого чоловіка вона й зроду не бачила.

Джосаї знов замлоїло в серці. Отже, Агата таки зважилась на це: вийшла вдруге заміж, знавши, що перший чоловік живий. Ну що ж, на Заході він навчився милосердя і зуміє бути милосердніш. Він потихеньку піде собі, і квит. Ніхто нічого не дізнається. Хоча, — майнула йому думка, — досить підло робила Агата, що весь час приймала від нього перекази, мавши такого бездоганного й трудящого чоловіка-моряка, що весь свій заробіток відсилає додому. Джосая задумався: цікаво, хто б же це міг бути такий з тих іст-фолзьких чоловіків, кого він пам’ятав?

— А який він із себе?

— Я не знаю. Я його ще не бачив. Він увесь час у морі. Я тільки знаю, який він на зріст. Мама каже, що я виросту вищий за нього, а в нього зріст п’ять футів і одинадцять дюймів. У нас є з нього фотокартка в альбомі. В нього таке худорляве обличчя і бурці.

Джосаю враз ніби осяйнуло. Це ж у нього самого зріст п’ять футів і одинадцять дюймів! Він носив бурці, і обличчя в нього тоді було худорляве. Та й Джонні ж сказав, що його батька звати Джосая Чайлдс. Це він сам, Джосая —той бездоганний чоловік, що не п’є, не курить і не лається. Це він той моряк, чий образ так старанно прикрасила в синових очах незлопам’ятлива Агата. І Джосаї враз потепліло на серці. Вона, напевне, дуже змінилася, відколи він поїхав звідси. Його охопило палке каяття. А потім серце йому знов похололо: це ж тепер доведеться справджувати ту репутацію, що створила йому Агата! Не може ж він розчарувати оце хлоп’я з довірливими блакитними очима. Ну що ж, нічого не вдієш. Агата повелася з ним навдивовижу чесно. Він і не сподівався, що її на таке стане.

Однак ухвалі, що на неї він був уже зважився, так і не судилося здійснитись, бо ту мить він почув, як відчинилися кухонні двері й уїдливий жіночий голос вигукнув роздратовано:

— Ану, Джонні!

Скільки разів чув він те колись: "Ану, Джосає! " По ньому навіть дрижаки пробігли. Винувато скинувшись, мимовільним автоматичним рухом він повернув руку долонею назад, щоб сховати сигару. А коли Агата вийшла на ганок, він відчув, наче зіщулюється, аж меншає. Це була та сама, незмінна його дружина, з тими самими сердитими зморшками й квасно відігнутими вниз кутиками тонкогубого рота. Тільки тепер той рот був ще квасні-ший, губи ще тонші, а сердиті зморшки —глибші. Вона зміряла Джосаю ворожим, нищівним поглядом.

— Ти думаєш, твій батько покинув би роботу задля балачки з волоцюгою? — спитала вона в хлопця, видимо зляканого, як і Джосая.

— Та я ж тільки відповідав йому, — затято, але безнадійно виправдовувався Джонні, — Він питався, чи...

— А ти, звісно, так йому зразу все й сказав, — урвала його мати. — Що це він тут винюхує? їсти я йому не дам, хай і не сподівається. А ти берись до роботи. Я тебе навчу байдикувати! Батько тебе за це не похвалить. Коли вже я з тебе зроблю такого, як він?

Джонні зігнувся, і пилка знов ображено заскреготіла. Агата квасно дивилася на Джосаю. Цілком очевидно, вона його не впізнала.

— А ви йдіть собі! — гримнула вона на нього. — Нема чого вам тут нишпорити!

Джосая відчув, що йому терпне все тіло, наче в паралічі. Він облизав губи, хотів щось сказати, але не здобувся на слово.

— Ідіть, я вам кажу! — вже визвірилась вона. — А то я полісмена покличу!

Джосая слухняно повернувся й пішов прокиданою в снігу доріжкою до хвіртки. Позаду грюкнули двері. Мов у жаскому сні, він відчинив хвіртку, що її колись відчиняв тисячі разів, і ступив на хідник. Він був зовсім приголомшений. Ні, це таки напевне сон. Ось зараз він прокинеться й зітхне полегшено. Він потер рукою лоба й нерішуче спинився. У вуха йому влетіла монотонна скарга пилки. Якщо в цьому хлопцеві є хоч трохи чайлдсівського духу, він раніш чи пізніш утече з дому. Терпіти Агату — це понад людську спромогу. Вона не змінилася — хіба що на гірше, коли така річ можлива. Цей хлопець напевне втече з дому, може, навіть скоро. Може, й зараз.

Джосая Чайлдс підняв голову й випростав плечі. У ньому спалахнув дух зухвалого Заходу, де не дбають за наслідки, а сміливо ламають перешкоди на шляху до жаданого. Він подивився на годинника, пригадав, коли відходить його поїзд, і урочисто промовив сам до себе вголос, немов складаючи присягу:

— Начхав я на закон. Я не дам розпинати цього хлопця. Я їй посилатиму грошей удвічі більше, втричі, скільки завгодно, але він поїде зі мною. Коли схоче, пехай і вона їде до Каліфорнії, але я складу писану умову, і вона її підпише, і, їй же богу, додержуватиме, коли захоче зі мною жити. А вона таки захоче, — додав він похмуро. — їй треба когось, щоб уїдати.

Він знову відчинив хвіртку й рішуче попростував до дровника. Джонні звів на нього очі, однак пиляти не покинув.

— Скажи, що тобі хочеться зробити дужче за все на світі? — спитав Джосая тихо, здушеним голосом.

Джонні завагався й трохи не спинив руки з пилкою. Джосая кивнув йому: мовляв, пиляй, пиляй!

— У море податися, — нарешті відповів хлопець. — Разом з татом.

Джосая аж затремтів увесь.

— Справді? — спитав він жадібно.

— Авжеж!

Осяйний вираз Джонніного обличчя вирішив усе.

— Ну, то слухай сюди. Я твій батько. Я Джосая Чайлдс. Тобі коли-небудь хотілося втекти з дому?

Джонні завзято кивнув головою.

— Отож і я колись так зробив, — провадив Джосая. — Я втік. — Він квапливо видобув годинника. — Ми ще якраз устигнемо на поїзд до Каліфорнії. Я тепер живу там. Може, згодом і мати до нас переїде. Я тобі про все розкажу в поїзді. Ну, ходімо.

Він на мить пригорнув напівзляканого, напівзраділого хлопця до себе, а потім обидва, держачись за руки, гайнули через двір, вискочили з хвіртки і побігли вулицею. А позад них рипнули, відчиняючись, кухонні двері, і вони ще почули Агатин голос:

— Ану, Джонні! Ти чого не пиляєш? Гляди, бо я за тебе візьмуся!

ПЕРШИЙ ПОЕТ

Сцена: літня рівнина, зі сходу її оточують вапнякові горби, порослі травою, з інших боків — ліс. Найближчий до рівнини горб закінчується скелею, в ній майже врівень до землі чотири печери з низькими й вузькими входами. Перед печерами, на віддалі менш, яв сотня футів, широкий плоский камінь, па ньому кілька гострих уламків кременю, — і все це забризкане кров'ю. Між каменем та печерами, на невисокій купі каміняччя навпочіпки сидить чоловік, дебелий і волохатий. На колінах у нього лежить грубий кийок, ззаду стоїть принишкла жінка. Обабіч двоє чимось подібних до нього чоловіків, теж із кийками в руках. Ці четверо — обличчям на захід, а між ними й закривавленим каменем десятків шість печерників посідали навпочіпки й голосно розмовляють між собою. Вечорів. Того, що на купі каміняччя, звуть Ак, ім'я його подруги — Ала, а тих, що стоять обабіч нього, — Ок та Ан.

Ак:

Тихо! (Обернувшись до жінки позад нього). От бачиш — замовкли. Ніхто, крім мене, не може вгамувати свій рід, хіба що мавпячий ватаг, коли вночі йому ввижається змія... На кого це ти так задивилася? На Оуна? Оуне, а йди-но сюди!

Оун:

Я твоє щеня.

Ак: '

Ти дурень, Оуне!

Ок та Ан:

Го! Го! Оун — дурень!

Усе плем'я:

Го! Го! Оун — дурень!

Оун:

Чого ж це я дурень?

Ак:

Хіба ти не мугикаєш якісь чудернацькі слова? Тої ночі я чув, як ти виспівував їх при вході до своєї печери.

Оун:

Еге ж! То чудовні слова, вони народилися в мені у темряві.

Ак:

Хіба ти жінка, щоб родити? А чого ти не спиш, коли стемніє?

Оун:

Я ніби й задрімав; може, я снив.

Ак:

А від чого ж у тебе сни, коли ти з’їв тільки свою пайку м’яса? Може, ти вбив у лісі оленя і не приніс до Каменя?

Усе плем'я:

Ого! Він убив оленя і не приніс до Каменя!

Ак:

Замовкніть, ви! (До Али). Бачиш, як вони затихли... Оуне, ти вбив і приховав для себе?

Оун:

Ні, ти ж знаєш — з мене нікчемний мисливець. Та й нудно мені сидіти цілий день на гілляці над стежкою і тримати каменюку па колінах. Ці слова пробудилися в мені, коли вночі мене пойняв неспокій.

А чого тебе вночі пойняв неспокій?

Оун:

Твоя подруга плакала, бо ти бив її.

Ак:

Еге, вона голосно лементувала. Отож віднині дріматимеш при вході до печери, і коли прийде тигр Гар, почуєш, як він шастає між валунами, і викрешеш із кременю вогонь, якого він боїться. Гар приходить до печер щоночі.

Хтось із плем'я:

Еге ж, Гар обнюхує жертовний Камінь.

Ак:

Цить! (До Али). Якби він не замовк, Ок та Ан побили б його кийками... Ану, Оуне, прокажи нам ті слова, що народилися в тобі, коли Ала плакала.

Оун (встає):

То чарівні слова. Ось вони:

Ясний день одійшов...

Ак:

Тепер я бачу, що ти не тільки дурень, а ще й брехун: поглянь, день зовсім не одійшов.

Оун:

Але ж тоді, коли в мене народилася пісня, день уже одійшов.

Ак:

Отоді треба було б і співати свою пісню, а не тепер, коли ще видно. Але стережися, щоб не розбудив мене вночі. І викреши багато зірок, хай летять на Гарові вуса!

Оун:

В моїй пісні є й про зірки.

Твій батько Ал до того, як я вбив його чотирма великими каменюками, видереться, бувало, на найвище дерево, на самий вершечок, і простягає руку вгору — чи не зірве часом зірки. А я сказав: "А може, вони колючі, як шпичаки на каштані? " І все плем’я реготало. Ал теж був дурень. Ну то що ж ти співаєш про зорі?

Оун:

Ось я знову почну:

Ясний день одійшов.

Ніч на мене навіває сум, сум, сум...

Ак:

Таж ні! Ніч на тебе навіває "сум", а не "сум, сум, сум". Бо я кажу Алі: "Назбирай сухого листя", а не: "Назбирай сухого листя, листя, листя". Ти таки дурень!

Ок та Ап:

Ти таки дурень!

Ак:

Авжеж, він дурень. Ну, кажи далі, Оуне, розповідай нам про шпичаки на каштані.

Оун:

Я знову почну:

Ясний день одійшов...

Ак:

Ти ж не кажеш: "одійшов, одійшов, одійшов".

Оун:

Я твоє щеня. Дозволь мені казати далі, і плем’я матиме велику втіху.

Ак:

Кажи!

Оун:

Я ще раз почну спочатку:

Ясний день одійшов.

Ніч на мене навіває сум, сум...

Ак:

Чи я не сказав тобі говорити "сум" лише раз? Чи ти, може, хочеш, щоб Ок та Ан відлупцювали тебе кийками?

Оун:

Але ж так це народилося в мені: "сум, сум... "

Ак:

Якщо ти знову двічі або тричі скажеш "сум", то тебе потягнуть до жертовного Каменя.

Оун:

Ой ні, ні! Я твоє щеня. Отже, слухай:

Ясний день одійшов.

Ніч на мене навіває сум...

Ой-ой, ти завдаєш мені більше смутку, ніж та ніч! Таж пісня...

Ак:

Оку! Ане! Приготуйтеся!

Оун (хапливо):

Ні-ні! Згляньсяся! Я знову почну:

Ясний день одійшов.

Ніч на мене навіває сум.

Е-е... е-е...

Ак:

Ти все забув? От дурень! Дивись, Ало, який він дурень. Ок та Ан:

Він дурень!

Усе плем'я:

Він дурень!

Оун:

Ні, я не дурень! Це ж зовсім нова пісня. Коли ви, о люди, співали раніше, то стрибали навколо Каменя, били себе в груди й кричали: "Гей! Гей! Гей! " Або ж, коли місяць був уповні, ви кричали: "Гей-гей! Гей-гей-гей! " А моя пісня з тих самісіньких слів, що ви їх говорите, — це ж велике

диво. Можна сидіти при вході до печери і співати й співати її, аж поки світло не зійде з неба.

Хтось із плем'я:

Авжеж! Отак він і сидить при вході до нашої печери й співає, а ми дивуємося, надто жінки.

Ак:

Помовч! Коли я хочу здивувати жінок, то показую їм вовчий мозок у себе на кийку, або кидаю величезну каменюку, а то ще розмахую руками з усієї сили або приношу додому багато м’яса. Що ж бо ще може вчинити чоловік? Ніяких пісень тут мені не треба!

Оун:

А все-таки дозволь мені проспівати мою пісню для плем’я. Такої ще ніколи не було. Може, тебе потім славитимуть за те, що я, твоє щеня, склав цю пісню.

Ак:

Ну, гаразд, послухаємо пісню.

Оун (обернувшись лицем до плем'я):

Ясний день одійшов.

Ніч на мене навіває с... сум.

Та зорі вгорі такі білі,

Вони шепочуть: "День ще повернеться".

О зорі! Ви уламки дня!

Ак:

Чи ж не божевілля? Чи ти чув коли, щоб зорі шепотіли? Може, Ал, твій батько, розказав тобі, що він чув шепіт зірок, коли сидів на вершечку дерева? І як це зірка — уламок дня, таж її світло зовсім ні до чого. Ти дурень!

О к та Ан:

Ти дурень!

Усе плем'я:

Ти дурень!

Оун:

Але ж саме так це народилося в мені. І так мені тоді було, ніби хотілося плакати, хоч ніхто й не бив мене. І водночас радісно було, хоч ніхто не подарував мені м’яса.

Ак:

Це божевілля. Яка нам користь від зірок? Хіба вони показують нам, де ведмежий барліг або де збираються олені? Чи розбивають для нас великі кістки, щоб ми дістали з них мозок? Хіба вони нам щось кажуть? Чекай-но, ось прийде ніч, ми виглядатимем з-поміж каміння, і всі тоді побачать, що зорі не можуть шепотіти... Проте, може, вони й справді — уламки дня. Це річ поважна.

Оун:

Еге ж! Зорі — уламки місяця!

Ак:

А це що за безглуздя? Як вони можуть бути уламками двох зовсім різних речей? Та й у пісні зовсім не так.

Оун:

Я складу нову пісню. Ми робимо різні речі з дерева й каменю, а пісня ж складається з нічого. Гей-гей! Я можу творити з нічого! А ще я вам скажу, що зорі ранком сходять на землю й обертаються на росу.

Ак:

Та годі вже про зорі. Може, пісня й добра річ, якби в пій ішлося про те, що людина знає. От якби ти співав про мого кийка, або про ведмедя, що я вбив, про криваву пляму на Камені, або про печеру і тепле листя в ній, — ото було б добре.

Оун:

Я складу тобі пісню про Алу.

Ак (люто):

Спробуй-но тільки! Ти складеш мені пісню про оленячу печінку, що ти з’їв. Чи ж я не дав тобі печінку олениці за рака, що ти мені приніс?

Оун:

Таки дав, і з’їсти я з’їв, але співати про це — то вже інша річ.

Ак:

Тобі ж не важко було співати про зорі. Подивись тепер на наші кийки та каменюки, що ними ми вбиваємо звірів на м’ясо. Подивись на печери, де ми живемо, на Камінь, де ми приносимо жертви. Хіба ти про все це не хочеш пісень складати?

Оун:

Може, я й про це складатиму тобі пісні. Але от зараз, коли я силкуюся заспівати про оленячу печінку, слова не народжуються в мені. Я тільки й можу: "О печінко! О червона печінко! "

Ак:

Це добра пісня: ти бачиш, що печінка червона. Вона таки червона, як кров.

Оун:

Але я люблю печінку тільки їсти.

Ак:

А все ж таки це добра пісня. Коли місяць буде уповні, ми заспіваємо її коло Каменя. Ми битимемо себе в груди й співатимемо: "О печінко! О червона печінко! " І всі жінки в печерах налякаються.

Оун:

Я не хочу, щоб пісня про печінку була моя. Хай це буде Окова пісня; хай плем’я каже: "Ок склав цю пісню! "

Ок:

Еге! Я буду великий співець; я співатиму про вовчо серце: "Дивіться, воно червоне! "

Ак:

Ти дурень і горлатимеш тільки: "Гей-гей! ", як і твій

батько до тебе. А Оун має скласти мені пісню про мого кийка, бо жінки слухають його пісень.

Оун:

Я не складатиму тобі пісень ні про твого кийка, ні про твою печеру, ні про печінку олениці. Еге ж! І хоч ти не даси мені м’яса, я житиму сам у лісі, їстиму насіння трав, ну та й кролів, що їх так легко ловити. А спатиму на вершечку дерева і щовечора співатиму:

Ясний день одійшов.

Ніч на мене навіває сум, сум, сум, сум, сум, сум...

Ак:

Оку, Ане, вбийте його!

(Ок та Ан кидаються на Оуна, він нагинається і хапає дві каменюки: одною Є є Ока межи очі, а другою трощить Айові руку, і той випускає з рук кийка. Підводиться Ак).

Ак:

Стережіться! Гар іде! Він біжить від лісу!

(Усе плем'я, Оун і Ала також, кидається до печер. Коли Оун пробігає повз Ака, той іззаду розтрощує йому черепа кийком).

Ак:

О люди! О люди з серцем гієни! Огляніться, Гар не йде сюди! Я навмисне це сказав, щоб легше вбити цього прудконогого співця. Ходіть сюди й станьте навколо мене, — я казатиму мудрі речі. Не гаразд, що в нас завелися не такі пісні, як у минулому співали наші батьки; а вже коли завелися, то нехай їх складають про те, що ми всі добре розуміємо. Якщо чоловік співатиме про оленя, то, може, тоді йому закортить піти й убити оленя або навіть лося. Якщо він співатиме про каміння, то, може, навчиться краще кидати його: ' Якщо він заспіває про свою печеру, то, може, відважніше боронитиме її, коли з-за валунів вихопиться Гар. Але зовсім ні до чого складати пісні про зорі, що неначе зневажають усіх, навіть мене; або про місяць, який щоночі інакший; або про день, що йде собі, куди йому треба, і не хоче затриматись, навіть коли ми заколюємо в жертву дівчинку. Як на мене, то й зовсім не треба цих пісень. Бо якщо я заспіваю на раді, то як же мені тоді зібратися з думками? А якщо я подумаю про пісню на полюванні, то можу замугикати її, а звірина зачує і втече. А поки прийде час їсти, моя голова одним заклопотана: як би добре вполювати. Коли ж співати, як усі їдять, то мало що тобі дістанеться. А поївши, хіба ми не лягаємо відразу ж спати? То де ж тоді знайти час на співи? Проте як собі хочете, а тільки я ніяких пісень, ніяких зірок не потерплю!

І хай знають усі жінки: якщо вони згадають Оунові безглузді слова, співатимуть їх самі або ще й дітей навчатимуть, то їх відшмагають ожиновими різками. І щоб зараз мені Окова жінка перестала голосити. Несіть сюди коней, що ми вчора вбили, — я їх ділитиму. Мав би Оун хоч

трохи розуму, то добре попоїв би зараз, а то й бенкетував би з нами кілька днів, якби мамут упав до нашої ями. Та Оун був дурень!

Ан:

Оун був Дурень!

Усе плем'я:

Оун був дурень!

FINIS: ТРАГЕДІЯ НА ДАЛЕКОМУ ПІВНІЧНОМУ ЗАХОДІ

Це був останній шматочок грудинки у Моргансона. Все своє життя він не дуже балував шлунок. Шлунок тривожив Моргансона мало, а ще менше сам Моргансон піклувався про нього. А зараз, коли він так давно не їв нічого смачного, цей шматочок приперченої солонуватої грудинки страшенно роздражнив йому зголоднілий шлунок.

Обличчя його мало тужливий і голодний вираз. Щоки так позападали, що шкіра на вилицях здавалася аж трохи затуго напнутою. В ясно-голубих очах проглядав неспокій. Щось у них ніби говорило: не минути йому якогось нещастя. Сумнів, тривога й лихі передчуття були в цих очах. Тонкі від природи, губи ще потоншали; їх наче так і вабила вишарувана до блиску сковорідка.

Він сів і витяг люльку. Дуже уважно оглянув її, порожню, ще й постукав об долоню. Потім вивернув кисета з тюленячої шкіри, обтрусив підбійку, старанно збираючи кожну порошинку й крихту тютюну, і добув який наперсток курива, не більше. Понишпорив по кишенях, витягаючи двома пальцями усяке сміття, поміж якого часом траплялися й крихки тютюну. Одну по одній він ретельно вибрав їх усі, навіть найдрібніші, прихоплюючи часом і сторонні часточки, і зсипав увесь запас на долоню.

Навіть зумисне додав кілька шерстинок, що пообтиралися з підбійки його хутрянки і довгі місяці пролежали на дні кишень.

Нарешті, за чверть години, люльку було натоптано до половини. Він припалив від багаття, сів на укривала і, гріючи біля вогню взуті в мокасини ноги, став ощадливо посмоктувати люльку. Докуривши, він глибоко задумався, втупивши погляд у напівпригасле полум’я. І поступово тривога зникла з його очей, а натомість з’явилася рішучість. Він нарешті знайшов вихід з усіх своїх знегод. Але вихід цей був не зовсім приємний. Бо обличчя йому спохмурніло й набрало хижого виразу, а тонкі губи міцно стулилися.

Від рішення Моргансон перейшов до дії. Він насилу звівся на ноги і заходився пакуватися: поскладав на санки згорнуті укривала, сковорідку, рушницю й сокиру і обмотав усе це мотузком. Потім погрів руки над багаттям і вдягнув рукавиці. У нього боліли ноги, і він помітно кульгав, як ішов до передка санок. Надівши на плече лямку й налігши на неї усім тілом, щоб зрушити санки, він аж скривився з болю: лямка за багато днів натрудила йому плечі.

Стежка бігла замерзлими грудьми Юкону. За чотири години він обігнув коліно річки і вступив у містечко Мінто. Ціле містечко, що притулилося на самому вершечку високого берега посеред вирубу, складалося з одного вкритого очеретом будинку, шинку та кількох хатин. Моргансон покинув санки біля порога і зайшов до шинку.

— Чи стане на чарку? — спитав він, кладучи на прилавок торбинку з-під золота, нібито й зовсім порожню.

Шинкар пильно подивився на торбинку, потім на Моргансона і поставив пляшку й склянку.

— Нічого, обійдеться й так, — сказав він.

— Ні, візьміть золото, — наполягав Моргансон.

Шинкар витрусив торбинку над вагою, звідти випало

кілька піщинок золота. Моргансон взяв у нього торбинку, вивернув її і обережно витрусив золотий пил.

— Я думав, тут з півдолара буде, — сказав він.

— Не зовсім, — відповів шинкар, — трохи не дотягає. Та я своє надолужу в кого іншого.

Моргансон несміливо налив у склянку трохи віскі.

— Наливай повніш, випий, як чоловіки п’ють, — підбадьорив його шинкар.

Моргансон нахилив пляшку і налив склянку вщерть. Він пив поволі, смакуючи вогненне питво, що обпікало язик, гарячим струменем проходило крізь горло й обволікало шлунок приємним теплом.

— Цинга, еге? — спитав шинкар.

— Є трохи,— відповів Моргансон. — Але я ще не опухаю.

От, може, доберуся до Даї, там свіжа городина, то й збудусь її.

— Як кажуть — біда біду тягне, — співчутливо усміхнувся шинкар. — Ні собак, ні грошей, та ще й цинга. Якби на мене, то я б спробував ялинового відвару.

За півгодини Моргансон попрощався і вийшов з шинку. Він накинув лямку на натруджене плече й рушив юконською стежкою на південь.

Годиною пізніше він спинився. Праворуч ніби запрошував до себе видолинок, що завертав під гострим кутом від річки. Моргансон кинув санки і кульгаючи пройшов по ньому з півмилі. Між ним і річкою простяглася на триста ярдів низовина, поросла тополями. Він вступив поміж цих дерев і так повернувся над самий берег Юкону. Стежка була тепер під ним. Але він не спустився на неї. На південь, у напрямі до Селкірка, пробита в снігу стежка ширшала і її видно було на цілу милю. Але на північ, з боку Мінто, за чверть милі від Моргансона, покритий деревами виступ берега закривав дальшу дорогу.

Моргансон, здавалося, задовольнився тим, що побачив, і по своєму ж сліду вернувся до санок. Він накинув лямку на плече й потяг санки вгору видолинком. Сніг був пухкий і невлежаний, і робота ця добре давалася взнаки. Полозки раз у раз провалювалися в снігу, і не пройшов він ще й півмилі, як уже задихався. Тільки встиг розіп’ясти невеличкого намета, встановити залізну грубку й нарубати хмизу, як запала ніч. Свічок не було, тож, удовольнившись квартою чаю, він заліз під укривала.

Вставши вранці, він надів рукавиці, спустив навушники і подався низовиною до Юкону. При ньому була й рушниця. Як і вчора, на стежку він не спустився. Із годину Моргансон пильнував порожній шлях, плещучи руками й тупаючи ногами, щоб зігрітися, потім повернувся до намету снідати. Чаю в бляшанці лишилося дуже мало — разів на шість заварити, не більше, та він сипнув у чайник таку мізерну щипку, немов заклався протягти цей чай без кінця-краю. З харчів у нього лишилося тільки півмішка борошна та неповна коробка пекарного порошку. Він напік коржів і повільно їв їх, з величезною насолодою розжовуючи кожен шматочок. Доївши третього коржа, він спинився, подумав трохи, потягся був за четвертим — і завагався. Потім узявся за мішок з борошном і підняв його, зважуючи в руках.

— Тижнів на два стане, — сказав він уголос. — А може, й на три, — додав, одсовуючи коржі від себе.

Знову він надів рукавиці, насунув навушники, взяв рушницю і пішов до свого поста на березі. Причаївшись у снігу так, щоб його не видно було, він став чатувати. Кілька хвилин він не рухався, доки мороз не почав дошкуляти, тоді поклав рушницю на коліна й заходився вимахувати руками. Потім несила стало терпіти зашпори в ногах, і він одійшов од берега й затупав туди-сюди між деревами. Але надовго берега не лишав. Що кілька хвилин, то й підходив до краю кручі і так пильно оглядав дорогу, неначе самого його бажання було досить, щоб викликати на ній людську постать. Короткий ранок минув, хоч йому він здався за вік, а стежка, як і раніш, порожнювала.

Пополудні чатувати стало вже легше. Температура піднялася, і незабаром пішов сніг — красиві сухі кристалики. Вітру не було, і сніжинки падали додолу рівно й тихо. Моргансон сидів навпочіпки, схиливши голову на коліна й заплющивши очі, і сторожко прислухався. Але ні скавчання собак, ні скрип санок, ні крики погоничів не порушували тиші. Вже присмерком він повернувся до намету, нарубав дров, з’їв два коржі і заліз під укривала. Спав він неспокійно, стогнав і кидався уві сні, а опівночі підвівся і з’їв ще одного коржа.

Що не день, то холоднішало. Чотирма коржами годі було підтримати теплоту в тілі, хоч він і пив багато гарячого ялинового відвару; ранішню і вечірню пайки довелося збільшити до трьох коржів. Вдень він не їв нічого, вдовольняючись кількома кухлями ріденького, зате справжнього чаю. Отак воно й тяглося: вранці — три коржі, опівдні — справжній чай і ввечері три коржі. А в проміжках він пив ялиновий відвар від цинги. Він зловив себе на тому, що почав робити чимраз більші коржі, і після тяжкої боротьби з самим собою повернувся до попередніх розмірів.

’На п’ятий день стежка ожила. З півдня показалося щось темне. Моргансон насторожився. Він узявся ладнати рушницю: витяг з цівки набій, заклав туди іншого, а той сховав до патронташа. Далі взяв курка на запобіжник і натягнув рукавицю, щоб зігріти праву руку. Коли темна цятка наблизилася, він розібрав, що то чоловік і при ньому ані собак, ані санок. Моргансон захвилювався, звів курка, потім знову поставив його на

запобіжника. Виявилося, що то індіянин, і Моргансон, розчаровано зітхнувши, опустив рушницю на коліна. Індіянин пройшов повз нього і зник за лісистим виступом у напрямку на Мінто.

Моргансонові сяйнула нова думка. З того місця, де йому доводилося сидіти навпочіпки, він перейшов на інше, де з усіх боків його прикривало віття. Сокирою на гілках він зробив дві широкі зарубки. Встромив цівку рушниці в одну зарубку і націлився на дорогу. В цьому напрямку вся стежка була під прицілом. Він повернувся, переклав рушницю в другу зарубку і знову націлився: звідси шлях прострілювався до самого лісистого виступу.

Моргансон ані разу не спускався на дорогу. Подорожньому й на думку не могло спасти, що хтось тут криється над берегом. Снігова поверхня була незрушена. Слід його санок звернув із шляху зовсім в іншому місці.

Що довшали ночі, то денні чатування скорочувались. Одного разу, теленькаючи дзвіночками, в темряві проїхали якісь санки, і Моргансон, злостячись із досади, жував коржі й прислухався до цих звуків. Все ніби змовилося проти нього. Десять днів він пильно чатував стежку, терплячи з голоду пекельні муки, і ніхто йому не трапився, пройшов самий тільки індіянин порожнем. А тепер, уночі, коли нічого не видно, повз нього рухалися люди, собаки й санки, навантажені життям, прямуючи на південь — до моря, сонця й цивілізації.

Так думав він про санки, які вистежував. У них було життя, його життя. Бо його життя згасало, слабло, зовсім відходило в цьому наметі серед снігів. Він охляв від недоїдання і не мав сили подорожувати далі. А в тих санках собачий запряг, що повіз би його, їжа, що роздмухала б полум’я його життя, гроші, що дали б йому і море, й сонце, і цивілізацію. Море, сонце й цивілізація — це було невіддільне від життя, його життя, і все це було на тих санках, які він вистежував. Ця думка стала невідступною, і поволі він почав вважати себе законним, але пограбованим власником санок з вантажем життя.

Борошно кінчалося, і він знов перейшов на два коржі вранці і два — ввечері. А тоді й зовсім знемігся, і мороз дошкуляв йому вже гірше, хоч він усе одно пильнував стежку, що ніяк не хотіла ожити задля нього. Невдовзі цинга перейшла в наступну стадію. Шкіра не могла вже більше виділяти з крові продукти розпаду, і тіло почало набрякати. Щиколотки розпухли і боліли так, що Моргансон засинав аж геть пізньої ночі. Потім опух дійшов до колін, і муки його подвоїлися.

Раптом ударили морози. Температура все падала — сорок, п’ятдесят, шістдесят градусів під нулем. Термометра у нього не було, але, як і всі півничани, він і так це знав з різних природних ознак: як тріщить вода, коли її хлюпнеш на сніг, як гостро кусає мороз, як швидко замерзає пара від дихання й осідає на полотняних стінах і стелі намету. Марно боровся він з холодом, силкуючись і далі чатувати на березі. Моргансон так підупав на силі, що мороз легко змагав його, запускаючи зуби в свою жертву, аж поки вона не тікала до намету, щоб присісти біля вогню. Ніс і щоки у нього були вже обморожені й почорніли, а великого пальця на лівій руці він обморозив навіть у рукавиці. Верхній суглоб пропав, вирішив він.

І от саме в ті часини, коли мороз заганяв його до намету, дорога, мов на який страшенний глум, раптом оживала. Першого дня проїхало троє санок, а другого — двоє. В ці два дні він вибирався на берег тільки щоб утекти, не витримавши холоду, і щоразу через півгодини після його відступу дорогою проїжджали санки.

Мороз раптом пересівся, і він уже міг пильнувати на березі, та тепер стежка знову завмерла. Цілий тиждень чатував він причаївшись, але на стежці не було й сліду життя, ані живої душі не їхало ні в той, ні в інший бік. Моргансон знов урізав свою щоденну пайку — до одного коржа ввечері й одного вранці — і якось ніби й не помітив того. Часом він дивувався, як це життя ще тримається в ньому. Ніколи й гадки він не мав, що можна так багато витерплювати.

Коли на стежці знов запульсувало життя, воно виявилося йому над силу. Це проїхав загін північно-західної поліції — двадцятеро чоловік на санках із собаками. Він сидів зіщулившись на кручі, а вони й не підозрювали тієї смертельної небезпеки, що в постаті вмирущої людини причаїлась понад дорогою.

Відморожений палець дуже йому допікав. Це вже стало звичкою: чатуючи на березі, скидати рукавицю, засовувати руку аж під сорочку і гріти пальця під пахвою. Стежкою проїхали поштові санки. Моргансон їх не зачепив. Поштар — особа примітна, його, певне, одразу почнуть шукати.

Першого ж дня, як не стало борошна, пішов сніг. При сніговиці завжди теплішає, і всі вісім денних годин Моргансон прочатував нерухомо, страшенно терплячий і голодний, як той велетень павук, що чигає на здобич. Але здобич так і не з’явилася, і поночі він пошкандибав до намету, випив кілька кварт ялинового відвару та гарячої води і ліг спати.

Наступного ранку доля трохи зглянулась на нього. Коли він виходив з намету, то побачив, як здоровенний лось перетинає видолинок ярдів за чотириста від нього. Моргансон відчув, як кров прихлинула й застукала у скронях, потім його охопила нездоланна слабість, аж занудило, і він мусив на якусь мить сісти, щоб очуматися. Потому він дістав рушницю і старанно прицілився. З першого ж пострілу влучив, це він напевне знав, та лось повернувся й побіг до лісистого схилу видолинка. Моргансон у розпачі випускав кулю за кулею навздогін звірині, яка мчала між кущами й деревами, аж поки не схаменувся: це ж він марно витрачає набої, потрібні для санок з довгожданим вантажем життя!

Він перестав стріляти й розгледівся. Завваживши, куди біг лось, він у прогалині між деревами високо на схилі побачив стовбур поваленої сосни. Продовживши в думці напрямок бігу тварини, чоловік вирішив, що вона має перескочити через цю сосну. Ще одним набоєм можна ризикнути, подумав Моргансон і націлився в простір над стовбуром,

силкуючись, щоб рушниця не тремтіла в руках. Лось потрапив у поле його зору з піднятими для стрибка передніми ногами. Чоловік натис на курок. І в ту саму мить, коли пролунав постріл, лось неначе перевернувся в повітрі і гепнувся додолу, знявши цілу хмару куряви.

Моргансон кинувся вгору схилом, принаймні — спробував кинутись. Отямившись, він зрозумів, що якийсь час був непритомний. Він насилу звівся на ноги й повільно рушив угору, вряди-годи спиняючись перепочити, бо в голові йому ще наморочилося. Нарешті він переліз через стовбур. Лось лежав перед ним. Моргансон усім тілом осів на тушу й зареготав. Тоді затулив лице руками в рукавицях і знов зайшовся реготом.

Нарешті він переміг цей істеричний сміх. Витягши мисливського ножа, він узявся до роботи так швидко, як тільки дозволяли йому слабість і обморожений палець. Він не гаяв часу, щоб білувати лося, а розрізав його на чотири частини разом із шкурою. Це був цілий Клондайк м’яса.

Скінчивши роботу, він вирізав шматок м’яса фунтів на сто вагою і потяг до намету. Але на пухкому снігу тягар виявився йому над силу. Тоді вія узяв іншого шматка, фунтів на двадцять, і раз у раз зупиняючись перепочити, доволік-таки до намету. Моргансон підсмажив трохи м’яса, але— не переїдався. Потім, цілком машинально, він побрів до засідки на березі. По свіжому снігу стежки стелився слід: поки він розрізав лося, проїхали санки з вантажем життя.

Але тепер йому було байдуже. Моргансон навіть радів, що санки не проїхали до того, як прийшов лось. Лось перевернув усі його плани. М’ясо коштувало по п’ятдесят центів за фунт, а до Мінто трохи більше ніж три милі. Навіщо тепер чекати санок з вантажем життя? Лось — оце і е той вантаж життя. Він продасть його і купить у Мінто собак, харчів та тютюну, і собаки повезуть його на південь, де море, сонце й цивілізація.

Йому схотілося їсти. Тупий, ниючий біль від голоду нараз став гострим і настирливим. Він пошкандибав назад до намету і підсмажив скибочку м’яса. Після цього викурив дві повні люльки сухого спитого чаю. І ще підсмажив скибочку лосятини. Відчувши незвичайний приплив сил, він пішов нарубав дров. Після того знову з’їв трохи м’яса, їжа роздражнила апетит просто неймовірно. Моргансон мусив раз у раз смажити скибочки м’яса. Він спробував брати менші скибки — і помітив, що смажити почав частіше.

Серед дня йому спало на думку, що хижі звірі можуть пожерти м’ясо, і він знов подався на горб, прихопивши з собою сокиру, лямку й мотузок від санок. Чоловік був такий кволий, що поки спорудив схованку і перетяг туди м’ясо, то й день минув. Він зрубав кілька молодих дерев, обчухрав і, зв’язавши їх докупи, зробив високий поміст. Схованка вийшла не така вже надійна, але на кращу йому не' стало снаги. Підняти м’ясо нагору було страшенно тяжко. З великими шматками він ніяк не міг упоратись, аж поки не надумався перекинути мотузок через верхню гілляку і, прив’язавши один кінець до шматка м’яса, повиснути усією своєю вагою на другому.

А вже в наметі він довго справляв свій самотній бенкет. Він не відчував потреби в товаристві: шлунок і він сам — оце й уся компанія. Кавалок за кавалком смажив він і їв. Він з’їдав цілі фунти м’яса й запивав справжнім чаєм, та ще й міцним. Заварив усе, що лишилося. Не біда! Завтра він купить чаю в Мінто. Коли вже, здавалося, несила було їсти, він закурив. І викурив увесь запас сухого спитого чаю. Ну то й що? Завтра він палитиме справжній тютюн. Він вибив люльку, засмажив ще одну скибочку м’яса і ліг спати. Він з’їв так багато, аж мало не луснув, і все ж таки виліз із-під укривал і ще поїв трохи м’яса.

Спав він як мертвий і вранці насилу прокинувся. Йому почулися якісь чудні звуки. Моргансон не міг зрозуміти, де він, і, як дурний, озирався навкруги, поки не побачив сковорідки з недоїденим м’ясом. Тоді він усе пригадав і раптом здригнувся, прислухавшись до тих чудних звуків. Лайнувшись, він вискочив з-під укривал. Кволі від цинги ноги підігнулися

під ним, і він скривився з болю. Тоді обережно натягнув мокасини й вийшов з намету.

Від схованки на горбі долинав якийсь невиразний гомін: гризня, гарчання й час від часу коротке гостре скавуління. Моргансон наддав ходи, хоч як це було боляче, і закричав погрозливим голосом. Вовки в нього на очах кинулися врозтіч крізь чагарники, та й багато їх, а поміст лежав на снігу. Звірі аж обважніли — так понаїдалися м’яса, і раді були втекти, залишивши самі недогризки.

Йому було ясно, як скоїлася біда. Вовки нюхом знайшли його схованку. Один з них вискочив із стовбура поваленого дерева на поміст. Моргансон розгледів сліди лап на снігу, що вкривав стовбур. Ніколи б він не подумав, що вовк так високо може скочити. За першим вихопився другий, тоді — третій, четвертий, доки хиткий поміст не впав від їхньої ваги й гарцювання.

Коли Моргансон оцінив розміри лиха, погляд його на мить став твердий і жорстокий; потім в очах його проступив давній вираз терплячості, і він заходився збирати начисто пообгризувані кістки — в них же є мозок. Крім того, розгрібаючи сніг, він де-не-де знаходив клапті м’яса, що не потрапили до черева пересичених хижаків.

Увесь ранок він переносив жалюгідні рештки лося вниз по схилу. Та й ще ж у нього було мало не десять фунтів з принесеного вчора шматка.

"На кілька тижнів стане", — зробив він висновок, оглянувши свої припаси.

Він уже навчився жити надголодь. Моргансон почистив рушницю і перелічив набої. Лишилося ще сім. Тоді зарядив рушницю і пошкандибав до своєї засідки на березі. Цілий день він чатував безлюдну стежку. Чатував і цілий тиждень, але на стежці не з’являлося нічого живого.

М’ясо його підживило, проте цинга дошкуляла дедалі дужче. Тепер він жив на самій юшці, випиваючи безліч казанків рідкого навару з лосячих кісток. Юшка що не день рідшала, бо Моргансон дробив кістки і знов їх виварював; але все-таки гаряча вода з м’ясним наваром трохи була поживна, і він почував себе значно краще, ніж перед тим, як убив лося.

Наступного тижня в житті Моргансона виник новий клопіт: йому закортіло знати, яке сьогодні число. Ця ідея стала невідступною. Він розмірковував і вираховував, але результати майже ніколи не збігалися. Про це була його перша думка вранці й остання увечері, і цілий день, чатуючи стежку, він також мучився нею. Прокидаючись серед ночі, він годинами лежав без сну й сушив собі цим голову. І зовсім ні до чого було воно — те число, але цікавість усе зростала, аж поки не зрівнялася з голодом, із жадобою жити. Кінець кінцем вона посіла Моргансона цілковито, і він вирішив піти до Мінто розпитати.

Коли він дістався туди, вже смеркло, але це було йому й наруч: ніхто його не помітив. А назад дорогу йому освітлюватиме місяць. Він вибрався на берег і відчинив двері шинку. Світло засліпило його. Горіло всього кілька свічок, та він надто довго прожив у наметі зовсім без світла. Коли очі трохи призвичаїлися, він побачив трьох чоловіків, що сиділи коло грубки. Що це подорожні, він одразу здогадався; а оскільки повз нього вони не проїжджали, то було ясно, що вони прибули з іншого боку. Завтра вранці вони минатимуть його намет.

Здивований шинкар аж присвиснув протягло.

— А я думав, ти вже помер, — сказав він.

— Чого це? — затинаючись спитав Моргансон.

Він одвик говорити і не впізнав власного голосу. Голос здався йому якимсь чужим і хрипким.

— Більше двох місяців про тебе ні слуху, —пояснив шинкар. — Звідси ти вибрався на південь, а до Селкірка не дійшов. Де ж ти був?

— Рубав дрова для пароплавної компанії, — якось непевно збрехав Моргансон.

Він усе ще ніяк не міг призвичаїтися до власного голосу. Кульгаючи, він перейшов через усю кімнату і сперся на прилавок. Моргансон розумів, що брехати треба розважливо, і вдавав із себе безпечного й байдужого, хоч серце йому шалено билося, аж заходилося, і ще він не міг стриматися, щоб не кинути голодного погляду на трьох чоловіків коло грубки. Вони тримали у своїх руках життя — його життя.

— Та де ж ти в чорта стирчав весь цей час? — допитувався шинкар.

— За річкою, — відповів Моргансон. — Нарубав там отакенний стос дров.

Шинкар кивнув, і обличчя його проясніло.

— Я не раз чув, як там рубають, — сказав він. — Аж це, бачу, ти. Вип’єш, може?

Моргансон міцно вхопився за прилавок. Випити! Він ладен був упасти в ноги цьому чоловікові й цілувати їх! Поки він марно спромагався на слово, шинкар, не чекаючи його згоди, вже простяг пляшку.

— А чим же ти харчувався? — допитувався шинкар. — Ти, либонь, не годен нарубати дров навіть для себе. Вигляд у тебе жахливий, приятелю.

Моргансон усім нутром потягся до жаданої пляшки, навіть слину ковтнув.

— Я рубав до того, як цинга здолала, — сказав він. — А тоді ще вбив лося. Жилося таки непогано. Ось тільки цинга дошкуляє. — Він налив чарку й додав: — Але, може, ялиновий відвар вижене її.

— Випий ще, — сказав шинкар.

Дві склянки на порожній шлунок хутко вплинули на знесилений Моргансонів організм. Прийшовши до тями, він побачив, що сидить на ящику біля грубки; здавалося, минула ціла вічність. Високий, широкоплечий бородань розраховувався з шинкарем. У Моргансона пливла каламуть перед очима, а проте він угледів, як той чоловік витяг зеленого папірця з грубої паки; і на мить його скаламучений погляд прояснів: то були стодоларові банкноти. Життя! Його життя! Йому шибнуло непереможне бажання схопити гроші й стрімголов чкурнути в темряву ночі.

Бородань і один з його товаришів підвелися.

— Ходімо, Олсоне, — звернувся бородань до третього — русявого, червонощокого велетня.

Олсон підвівся, позіхаючи й потягуючись.

~ Чого це ви вже йдете спати? — спитав шинкар з жалем. — Таж зовсім ще рано.

— Завтра треба до Селкірка дістатися, — відказав бородань.

— На перший день різдва?! — аж вигукнув шинкар.

— Що кращий день, то краща й робота, — засміявся той.

Коли всі троє були вже за порогом, лише тоді Моргансонові свінуло, що сьогодні свят-вечір. Ось воно яке число! Задля цього ж він і прийшов у Мінто. Але тепер усе заступили ці три постаті і груба пака стодоларових банкнотів.

Двері хряснули.

— Це Джек Томпсон, — сказав шинкар. — Добув на два мільйони золота на Бонанзі та Сірчаному, а матиме й ще більше. Ну, я йду спати. Може, ти ще вип’єш?

Моргансон завагався.

— Заради свят-вечора? — наполягав той. — Нічого, заплатиш, як продаси дрова.

Моргансон подолав свою сп’янілість настільки, щоб випити віскі, попрощатись і вибратися на дорогу. Світив місяць, і він ішов кульгаючи серед ясної сріблястої тиші, а перед ним маячіло життя у вигляді паки стодоларових банкнотів.

Моргансон прокинувся. Було темно. Він лежав під укривалами, так і не знявши мокасинів та рукавиць, у шапці із спущеними навушниками. Він устав так швидко, як тільки зміг, розклав багаття і скип’ятив трохи води. Заварюючи в чайнику ялинові гіллячки, він помітив перші; проблиски блідого вранішнього світла. Схопивши рушницю, Моргансон квапливо зашкутильгав до берега. Причаївшись у своїй засідці, він згадав, що не встиг випити ялинового відвару. І ще йому спало на думку, що Джон Томпсон може передумати і не поїде на перший день різдва.

Поволі розвидніло, настав день. Було холодно і ясно. Моргансон визначив, що морозу градусів із шістдесят.

Ані вітерець не подихав серед морозяної полярної тиші. Рантом чоловік випростався, м'язи його напружилися, і біль від цинги ще подужчав. Йому почулися далекі звуки людського голосу й тихе скавчання собак. Він почав бити об поли руками. То не виграшки — в такий мороз витягти руку з рукавиці, щоб натиснути на курок, і на той момент йому треба буде зібрати все тепло, яке ще залишилося в його тілі.

Вони з'явилися з-за лісистого виступу. Попереду був той третій, що ім’я його Моргансон не знав. За ним восьмеро собак тягли санки. Біля санок, спрямовуючи їх жердиною, ішов Джон Томпсон. А позаду усіх — швед Олсон. "Оцей таки красень", — подумав Моргансон, дивлячись на велетня в парці з білячих шкурок. Силуети людей і собак чітко виділялися на білому тлі. Живі постаті здавалися плоскими, ніби картонні фігурки, і рухалися, немов заведені.

Моргансон поставив курок на запобіжника і встромив рушницю в зарубку на дереві. Раптом він відчув, що пальці його задубли, і тут тільки завважив, що на правій руці немає рукавиці. Він і не помітив, коли її скинув. Хапаючись, він знов надів рукавицю. Люди й собаки підійшли ближче, і він уже бачив, як у морозяному повітрі клубочиться пара від їхнього дихання. Коли до переднього чоловіка лишалося ярдів п’ятдесят, Моргансон скинув рукавицю з правої руки, поклав вказівного пальця на курок і націлився. Після пострілу передній крутнувся вбік і впав на стежку.

У Джона Томпсона Моргансон вистрелив поспіхом, прицілившись, мабуть, занизько, бо той лише захитався і раптом осів на санки. Моргансон націлився вище й знову вистрелив. Джон Томпсон звалився горілиць на навантажені санки.

Тепер Моргансон зосередив усю увагу на Олсон і. Він водночас завважив, що Олсон біжить дорогою на Мінто і що собаки, підійшовши до першого трупа, який лежав упоперек стежки, спинилися. Моргансон вистрелив в Олсона і схибив: той крутнув убік. Він весь час вихляв то в

один бік, то в другий; Моргансон випустив один за одним ще два набої — й обидва рази не влучив. У ту хвилину, як уже знову збирався натиснути на курок, він стримав себе. Шість набоїв уже витрачено. Лишився тільки один — що в патроннику. Останній постріл мав бути влучний.

Моргансон затримався з пострілом і розпачливо приглянувся, як біжить Олсон. Кумедно вигинаючись і кидаючись то праворуч, то ліворуч, Олсон щодуху мчав стежкою, і тільки поли його парки швидко метлялися ззаду. Моргансон спрямував на нього рушницю, повертаючи її за кожним химерним стрибком утікача. Палець на курку задубів, і Моргансон майже не відчував його.

— Боже, поможи мені! — вихопилося у нього вголос, і він натис на курок.

Олсон з розгону беркицьнувся долілиць, відскочив, ударившись об утоpовану стежку, і покотився, кілька разів перевернувшись. Якусь мить він бився об сніг руками, а потім затих.

Моргансон кинув рушницю, вже непотрібну йому, коли не стало останнього набою, і зсунувся з кручі по м’якому снігу. Тепер здобич опинилася в пастці і не було чого критись у засідці. Він закульгав до санок, а пальці йому мимохіть пожадливо стискалися в рукавицях.

Гарчання собак спинило його. Передовик, здоровенний пес, покруч ньюфаундленда й гудзонця, стояв над тілом, що перегородило стежку, і, наїжившись, щирив зуби на Моргансона. Решта семеро собак так само наїжилися й гарчали. Моргансон спробував підступити до санок, але весь запряг так і рвонувся йому назустріч. Він спинився й то погрозами, то ласкою почав заспокоювати собак. Біля ніг передовика він побачив лице вбитого і здивувався, як швидко воно побіліло — тільки-но згасло життя, а вже мороз уступив у свої права. Джон Томпсон лежав на санках поверх вантажу, голова його закинулася між двома мішками підборіддям угору, і Моргансон міг бачити лише чорну бороду, задерту догори.

Переконавшись, що спереду собаки його не підпустять, Моргансон зійшов зі стежки у глибокий сніг і побрів широким півколом, щоб підступити до санок ззаду. Передовик порвався до нього, і весь запряг, плутаючись в упряжі, повернув за ним слідом. Через своє слабосилля Моргансон не міг швидко рухатись. Він побачив, що собаки оточують його, і спробував відступити. Це йому майже по щастило, але передовик замашисто стрибнув уперед і вп’явся зубами людині в ногу. Литку було прокушено й пошматовано, та все ж Моргансонові вдалося вирватися.

Він люто вилаяв собак, але втихомирити їх не міг. Вони всі наїжачилися, гарчали й поривалися до нього, натягуючи шлеї. Моргансон згадав про Олсона і повернувся стежкою в той бік. На покусану ногу він не звертав уваги. З рани бурхала кров, бо була прокушена головна артерія, та він не знав цього.

Моргансона особливо вразила надзвичайна блідість шведа: таке червоне ще вчора ввечері, його лице тепер було бліде, наче мармур. А що волосся і вії були у нього теж біляві, то він скидався скоріше на вирізьблену статую, аніж на людину, яка жила ще кілька хвилин тому. Моргансон скинув рукавиці й обшукав труп. Пояса з грошима під одежею не знайшлося, так само як і торбинки з золотом. Намацавши у нагрудній кишені невеличкий гаманець, він закоцюблими від морозу пальцями перебрав усе, що там містилося: листи з закордонними штемпелями й марками, кілька квитанцій та рахунків і акредитив на вісімсот доларів. Оце й усе. Ані цента грошей.

Він спробував був повернутися назад до санок, але нога його ніби прикипіла до стежки. Глянувши вниз, він побачив, що стоїть у замерзлій червоній калюжі. Червоний лід був і на його подертій штанині та на мокасині. Різким рухом він розбив ці криваві крижані лабети й пошкандибав стежкою до санок. Здоровенний передовик, що вкусив його, знов загарчав і почав рватися до нього, а за ним і цілий запряг.

Якийсь час Моргансон безпорадно плакав, похитуючись із боку на бік. Потім змахнув замерзлі сльози, що перлинами понависали на віях. Це

просто глум! Лиха доля насміхається з нього. Навіть онде Джон Томпсон насміхається, задерши бороду до неба.

Стеряно снував він круг санок, то слізно благаючи у собак своє життя, що лежало там, на санках, то в безсилому гніві проклинаючи запряг. Потім він заспокоївся. Ну й дурень з нього! Треба піти собі до намету, взяти сокиру, вернутись і розтрощити ці собачі голови. Він їм ще покаже!

Щоб дістатися до намету, треба було далеко обійти санки й розлючених псів. Моргансон зійшов зі стежки в пухкий сніг. Раптом у голові йому запаморочилося, і він став. Він боявся рушати далі, щоб не впасти. Довго він стояв, похитуючись на покалічених, тремтячих від слабості ногах. Тоді зиркнув униз і побачив, що сніг під ногами знову червоний. Кров досі все бурхала. І хто б подумав, що ногу так глибоко прокушено! Напружившись, він стримав запаморочення і нагнувся оглянути рану. Йому здалося, що сніг так і шугонув назустріч, і він одсахнувся від нього, наче від удару. Його перейняв панічний страх — тільки б не впасти! — і величезним зусиллям волі він примусив себе випростатися. Він боявся цього снігу, що оце шугонув йому назустріч.

Потім біле мерехтіння навкруги раптом почорніло, і коли він отямився, то найперше усвідомив, що лежить на снігу. Голова вже не наморочилася, туман в очах розвіявся. Але підвестися він не міг — зовсім-бо знесилів. Тіло було як неживе. Розпачливо шарпнувшись, Моргансон здолав перевернутися на бік. Лежачи отак, він побачив санки і чорну Томпсонову бороду, задерту догори. Побачив також, як передовик лиже лице чоловікові, що впоперек стежки. Моргансон зацікавлено приглядався до нього. Пес непокоївся, його брала нетерплячка. Час від часу він голосно й уривчасто гавкав, немов хотів розбудити людину, і дивився на неї, наставивши вуха й вихляючи хвостом. Нарешті він сів, задер морду й завив. За ним завив і весь запряг.

Лежачи на снігу, Моргансон уже нічого не боявся. Він уявив собі, як його знайдуть мертвого, і трохи поплакав з жалю до себе. Але страху не

було. Дух боротьби покинув його. Він спробував розплющити очі, та не зміг, бо крижані сльози міцно склепили вії. А обібрати крижинки він навіть не пробував. Навіщо? Він і не думав, що вмирати так легко. Навіть розсердився на себе за те, що боровся і страждав стільки виснажливих тижнів. Його залякано й обдурено смертю. Смерть не завдає болю. Всі муки, яких він зазнав, завдало йому життя. Життя звело наклеп на смерть. Це жорстоко.

Але гнів його минувся. Брехня й зрадливість життя тепер йому не дошкуляли. Дрімота огорнула його, скрадався солодкий сон, обіцяючи

цілющий спокій і спочинок. Він чув ніби здалеку, як вили собаки; майнула думка, що мороз, посівши його тіло, більше не завдає болю. А потім думка згасла, світло перестало проникати під вії, на яких намерзли перлини-сльози, і, зітхнувши стомлено й полегшено, він поринув у сон.

КІНЕЦЬ КАЗКИ

I

Стіл був з тесаних вручну ялинових дощок, і людям, що грали у віст, часто не зовсім зручно було присувати до себе взятки по нерівній поверхні. Сиділи вони у спідніх сорочках, піт градом котився у них по обличчях, а проте ноги — хоч і в мокасинах та вовняних шкарпетках — пощипувало від зашпорів. Така була в цій маленькій хатині різниця температури між долівкою і рівнем, вищим на якийсь ярд. В залізній юконській грубці, аж червоній з жару, гоготіло полум’я, а за вісім футів від неї, на полиці, прибитій низько біля дверей, шматки оленини й грудинки зовсім замерзли. Двері на третину від долівки вкривав товстий шар наморозків. У шпаринах поміж колод, поза лежанками, виблискував білий іній. Крізь вікно, запнуте промащеним папером, сочилося світло. Зсередини нижній край паперу взявся памороззю від людського дихання.

Робер віста був неабиякої ваги: ті двоє, що програють, мали прорубати на Юконі, вкритому снігом та кригою на сім футів завгрубшки, ополонку, щоб ловити рибу.

— Отакий мороз у березні — це щось незвичайне, — зауважив той, що тахлював карти. — Скільки градусів, як ви гадаєте, Бобе?

— Та, мабуть, п’ятдесят п’ять, а то й усі шістдесят під нулем. А як ви скажете, док?

Лікар повернув голову і глянув на двері, ніби міряючи висоту наморозків.

— П’ятдесят, і не більше. А може, й трохи менше — скажімо, сорок дев’ять. Крига на дверях доходить до позначки "п’ятдесят", але, зверніть увагу, верхній край зубцями. Коли мороз добирався до сімдесяти, крига піднімалася на цілих чотири дюйми вище.

Віп узяв свої карти і, не. перестаючи розбирати їх, гукнув "увійдіть" тому, хто постукав у двері.

Прибулець виявився високим, широкоплечим шведом, хоча його національність годі було визначити, аж поки він не скинув шапки з навушниками і не розтопив криги, що понамерзала на бороді та вусах і ніби маскувала йому лице. А тим часом люди за столом дограли один кін.

— Я чув, тут у вашому таборі лікар, — запитально сказав швед, тривожним поглядом обводячи всі обличчя. Його ж лице, виснажене й змучене, свідчило про сильний і задавнений біль. —Я приїхав здалеку. З північної розтоки Вайо.

— Я лікар. А що таке?

У відповідь прибулець підняв ліву руку — вказівний палець на ній страшенно розпух. Чоловік недоладно й плутано почав розповідати, як скоїлася з ним ця біда.

— Дайте я гляну, — нетерпляче урвав лікар. — Покладіть руку на стіл. Сюди, отак!

Обережно, наче то була не знати яка болячка, швед зробив усе, що йому наказано.

— Гм! — буркнув лікар. — Вивих! І треба ж було їхати аж за сто миль заради цього! Я його миттю вправлю. Стежте за мною, — вдруге й самі це зможете зробити.

Поставивши свою руку руба, лікар без попередження щосили вдарив нею просто по набряклому, скривленому пальці. Чоловік зойкнув з жаху й болю. То був якийсь звірячий крик, та й обличчя у нього було мов у розлюченого звіра, що ось-ось кинеться на такого недоречного жартуна.

— Тепер гаразд, — гостро і владно заспокоїв його лікар. — Ну, то як почуваєтесь? Легше стало, еге? Звісно. А вдруге ви й самі це зробите. Граємо далі, здавайте, Строзерсе! Здається, наша візьме.

Мало-помалу на шведовому обличчі проступили ознаку полегкості та роботи думки. Гострий біль минувся, пальцеві полегшало. Муки скінчилися. Здивовано й чудуючись він розглядав свого пальця, поволі згинаючи та розгинаючи його. Потім поліз у кишеню й дістав торбинку з золотом.

— Скільки?

Лікар нетерпляче хитнув головою.

— Нічого. Я не практикую... Ваш хід, Бобе.

Швед важко переступив з ноги на ногу, знов оглянув палець і захоплено подивився на лікаря.

— Добра ви людина. Як вас хоч звати?

— Ліндей, доктор Ліндей, — відповів Строзере, немов хотів урятувати свого партнера від роздратування.

— Півдня вже минуло, — сказав Ліндей шведові, тахлюючи карти, коли перший кін скінчився. — Краще лишайтеся ночувати. Як його їхати в таку холоднечу. Тут є вільна лежанка.

Лікар був стрункий і дужий брюнет з худорлявими щоками й тонкими губами. Гладенько виголене обличчя хоч і бліде, але здорове, рухи швидкі й точні. Він грав у карти впевнено, не вагаючись. Погляд його чорних очей, прямий і проникливий, здавалося, схоплював саму суть речей. Тонкі нервові руки начебто створені були для тонкої роботи і навіть на перший погляд справляли враження сили.

— Наша! — заявив він, беручи останню взятку. — А тепер ще робер — і буде ясно, хто рубатиме ополонку.

У двері знову постукали, і лікар крикнув: "Увійдіть! "

— Либонь, цього робера нам так і не дадуть закінчити, — поскаржився він, коли двері відчинились. — А з вами що сталося? — Це вже до того, хто увійшов.

Прибулець марно намагався розкрити рота, скутого кригою так само, як і щоки. Виразно знати було, що він багато днів пробув у дорозі. Шкіра на вилицях йому аж почорніла, не раз відморожена. Від носа до підборіддя — суцільний лід, і тільки один отвір лишився для дихання. Через цей отвір він випльовував тютюновий сік, що, стікаючи, замерзав бурштиновою бурулькою з гострим кінцем, як борідка у Ван-Дейка[47].

Посміхаючись самими очима, він мовчки кивнув головою і підсунувся ближче до грубки, щоб розтав лід і можна було говорити. І сам цьому допомагав, обдираючи пальцями крижинки, що тріщали й шипіли, падаючи на грубку.

— Нічого зі мною не сталося, —нарешті спромігся він. — Але якщо у вашому гурті є лікар, то він дуже потрібний. Там на Малому Пеко чоловік зчепився з пантерою, і вона його страх як понівечила.

— А це далеко? — запитав лікар.

— Та щось із сотню миль.

— Давно це трапилось?

— Я три дні сюди добирався.

— І дуже покалічила?

— Плече вивихнуто. Напевне, кілька ребер зламано. Праву руку перебито. І все тіло, крім обличчя, аж до кісток роздерто. Дві-три найбільші рани ми сяк-так зашили й перев’язали артерії шворками.

— Опорядили, значить, — оскірився Ліндей. — А де ж були ті рани?

— На животі.

— Ну, тепер він уже готовий.

— Зовсім ні! Спершу ми їх чисто промили розчином проти блощиць, а вже потім зашили. У нас нічого не знайшлося, крім лляних ниток, але ми їх теж промили.

— Досі він уже мертвяк, — зробив висновок Ліндей, сердито перебираючи карти.

— І не подумає. Не такий це чоловік, щоб умерти. Він знає, що я поїхав по лікаря, і доживе, поки ви не приїдете. Він не здасться смерті. Я його знаю.

— Християнське вчення проти гангрени, еге? — знов оскірився лікар. — Але я не практикую. Та ще щоб їхати заради мерця аж за сто миль в таке морозище!

— А таки й їхати — заради людини, що й не думає вмирати.

Ліндей похитав головою.

— Шкода, що ви дурно їхали. Краще лишайтеся тут ночувати.

— І не думаю. Ми вирушимо через десять хвилин.

— Звідки у вас ця певність? — спалахнув Ліндей.

І тут Том Доу вперше в житті виголосив промову:

— Бо він таки доживе до вашого приїзду, навіть коли б ви цілий тиждень вирішували, чи варто їхати. До того ж із ним його жінка, вона й сльозинки не зронила і допоможе йому продержатися, доки ви приїдете. Вони до нестями люблять одне одного, і воля в неї така ж сильна, як і в нього. Якщо дух його ослабне, вона вкладе в нього свою безсмертну душу і примусить його жити. Та тільки він не ослабне, можете закластися на це. Я — можу. Ставлю три унції проти одної, що він буде живий-живісінький, коли ви приїдете. У мене там на березі собачий запряг. Зважайте — через десять хвилин ми мусимо вирушити і мусимо дістатися туди менш як за три дні, бо поїдемо вже пробитою стежкою. Ну, я йду до собак і жду вас через десять хвилин.

Том Доу спустив навушники, надів рукавиці й вийшов.

— Дідько б його вхопив! — вигукнув Ліндей, обурено глянувши на зачинені двері.

II

Того вечора, коли вже давно смеркло, Ліндей і Том Доу, пройшовши двадцять п’ять миль, зупинилися розбити табір. Це була немудра, добре знайома їм справа: розпалити багаття на снігу, поруч на ялинових гілках розстелити хутра для спільної постелі, а за нею розіпнути довгастий шмат брезенту, щоб відбивалося тепло. Доу нагодував собак і нарубав льоду та дров. Щоки у Ліндея горіли від морозу, коли він підсів до вогню зварити вечерю. Вони добре поїли, запалили люльки і розмовляли собі, поки сушилися їхні мокасини біля багаття, а потім, загорнувшись у хутра, поснули мертвим сном здорових і стомлених людей.

На ранок нечуваний о цій порі мороз пересівся. Ліндей визначив, що температура тільки градусів з п’ятнадцять під нулем і ще підвищується. Доу стривожився. Сьогодні шлях їхній проходитиме через каньйон, пояснив він, і якщо почнеться весняна відлига, його затопить водою. Схили ж каньйону кількасот, а то й кілька тисяч футів Заввишки. Продертися ними можна, але тоді вони дуже забаряться.

Того вечора, зручно розташувавшися табором у темній, похмурій ущелині, вони пахкали люльками й скаржилися на спеку. Обидва погодилися на тому, що термометр, мабуть, показує вище від нуля — вперше за півроку.

— Ніхто так далеко на півночі й не чував про пантер, — казав Доу. — Рокі називає її кугуаром. Та я багато їх убив у Керрі, в штаті Орегон, — звідти я родом, — і ми звали їх пантерами. Але чи так, чи сяк, проте більшої кішки я зроду не бачив. Справжній тобі кіт-чудовисько. І як вона забралася в таку далечінь? Оце диво!

Ліндей нічого не відповів. Він уже куняв. Від настромлених на дрючках мокасинів хмарою здіймалася пара, але він не помічав цього й не перевертав їх. Собаки, позгортавшись у пухнасті клубки, спали на снігу. Потріскувало тліючи вугілля, і тим ще більш помітна була глибока тиша довкола. Зненацька Ліндей прочнувся і глянув на Доу, а той, зустрівшись із ним наглядом, кивнув головою. Обидва прислухалися. Здалеку долинув якийсь тривожний глухий стугін, що переріс у сильний погрозливий рев. По тому, як він наближався, все зростаючи, проносячись над вершинами гір та глибинами каньйонів, схиляючи ліс перед собою і пригинаючи хирні сосни, які росли з розпадин на стрімких схилах ущелини, вони зрозуміли, що це таке. Вітер, дужий і теплий — запашний подих весни, — пролетів повз них, сипонувши дощем іскор з багаття. Собаки, прокинувшися, посідали на задні лапи, задерли похмурі морди і по-вовчому протягло завили.

— Це Чінук, — сказав Доу.

— Отже, рушаємо річкою?

— Звичайно. Бо ж десять миль нею пройти легше, аніж одну по берегових кручах. — Доу пильно приглянувся до Ліндея. — Ми ж сьогодні вже пройшли п’ятнадцять годин! — крикнув він, пересилюючи вітер, і знову, ніби випробовуючи Ліндея, помовчав. — Док, — сказав він нарешті, — а чи стане у вас завзяття?

Замість відповіді Ліндей вибив люльку і почав натягати вогкі мокасини. Хилячись од вітру, вони вдвох за кілька хвилин запрягли собак і згорнули табір, прив’язали до санок начиння та хутра, на яких так і не довелося поспати. Потім уже до самого світанку пробивалися тим слідом, що його проклав Доу майже тиждень тому. І цілу ніч ревів Чінук, а вони все підганяли виснажених собак та напружували свої знесилені м’язи. Так пройшли вони ще півдоби і зупинилися на сніданок після переходу в двадцять сім годин.

— З годину можна поспати, — сказав Доу після того, як вони жадібно проковтнули кілька фунтів струганої оленини, підсмаженої з грудинкою.

Своєму супутникові, одначе, Доу дозволив поспати цілих дві години, хоч сам боявся й очі заплющити. Він тим часом ставив позначки на м’якій поверхні снігу, що танув тепер просто на очах: за дві години осів на три дюйми. Під спів весняного вітру звідусюди линуло ледве чутне, але близьке дзюрчання невидимих вод. Малий Пеко, підсилений численними струмочками, повстав проти зимових кайданів і з тріском та гуркотом ламав кригу.

Доу торкнув Ліндея за плече один раз, другий, потім почав трусити щосили.

— Док, — захоплено пробурчав він, — пу й мастак же ви спати!

Стомлені чорні очі під важкими повіками вдячно зблиснули на цей комплімент.

— Але зараз не до сну. Рокі страшенно покалічений. Кажу ж вам, що я сам допомагав вшивати його тельбухи. Док... — він ще раз трусонув лікаря, очі в якого знову заплющилися. — Послухайте, док! Я питаю: чи можете ви рушити далі? Чуєте? Я кажу: чи можете ви рушити далі?

Стомлені собаки огризались і скавчали, коли їх штовханами будили зі сну. Посувалися подорожні повільно, не більше як на дві милі за годину, тварини при найменшій нагоді вкладалися на мокрий сніг.

— Ще двадцять миль — і виберемося з ущелини, — підбадьорював Доу. —А тоді ця крига хай хоч під три чорти провалиться, бо ми зможемо йти берегом — звідти лише десять миль до табору. От бачите, док, уже зовсім близенько. А коли полатаєте Рокі, за один день спуститеся човном додому.

Але крига під ними ставала все небезпечніша, ламалася попід берегом, безупинно здіймаючись дюйм за дюймом. У тих місцях, де вона ще трималася коло берега, її залило водою, і мандрівники насилу брели, чалапаючи по сніговій розталі. Малий Пеко погрозливо буркотів. Раз у раз виникали тріщини й розколини, а вопи все виборювали милю по милі, бо кожна з них варта була десяти миль береговими кручами.

— Сідайте на санки, док, і подрімайте трохи, — запропонував Доу.

Розлюченого погляду чорних очей було досить, щоб Доу не захотілося повторювати цієї пропозиції.

Опівдні з’явилося цілком певне застереження, що далі їхати кригою не можна. Крижини, що їх зносило прудкою течією, гримотіли попід льодом, на якому стояли мандрівники. Собаки боязко скавчали і рвалися до берега.

— Це значить — вище річка скресла, — пояснив Доу. — Скоро десь виникне зашерет, і вода щохвилини підніматиметься на фут. Треба йти верхами, якщо тільки здолаємо вибратись на берег. Ходімо! Швидше! І подумати лишень — на Юконі лід стоятиме ще не один тиждень!

Каньйон звужувався в цьому місці, і його високі стіни здіймалися так стрімко, що неможливо було видертись. Доу і Ліндеєві лишалося тільки йти вперед кригою; і вони йшли, поки не сталося нещастя. Гучно вибухнувши, крига тріснула навпіл під самим запрягом. Дві середні собаки провалилися в ополонку і, підхоплені течією, потягли за собою передовика. Тіла всіх трьох занесло під лід, і вони поволокли до краю криги решту собак, що скавчали з жаху. Люди скільки сили затримували санки, але їх разом з санками поволі стягувало до ополонки. За кілька секунд усе скінчилося. Доу одрізав ножем посторонки корінного собаки, і той, перелетівши через край, шубовснув під воду. Лід, на якому вони стояли, відколовся; тепер їхня велика крижина закрутилася і, наштовхуючись па берегову кригу й каміння, почала кришитись. Ледве

встигли вони витягти санки на берег, як крижина стала сторч, опустилася й зникла під водою.

М’ясо й хутряні укривала подорожні спакували, а санки покинули. Ліндей обурився, що Доу взяв важчого клунка, але той затявся на своєму:

— Вам етапе роботи, коли доберемось. Ходімо!

Була перша година дня, коли вони почали видиратися схилом. О восьмій вечора досягли краю ущелини і з півгодини пролежали там, де попадали. Потім розпалили багаття, зварили казанок кави і з’їли по здоровенній пайці оленини. Але спершу Ліндей, зважуючи в руках, підняв обидва клунки й помітив, що його клунок чи не вдвоє легший.

— Залізна ви людина, Доу, — сказав він захоплено.

— Хто? Я? Ет! Ось подивилися б ви на Рокі! Він наче вилитий з платини, із сталі, з щирого золота, з найміцнішого металу. Я сам горянин, та де мені з ним змагатися! Вдома, у Керрі, я, бувало, трохи не до смерті заганяв хлопців, як ми полювали на ведмедя. Отож, коли ми вперше пішли з Рокі на полювання, закортіло мені похизуватись. Я попустив собакам ланцюжок і сам добре наліг на ноги, не відстаю, а Рокі за мною слідом, мало на п’яти не наступає. Я знав, що довго іншу не витримати, і як наддам ходи! А він і через дві години все так само наступає мені па п’яти. Мені аж прикро стало. "Може, ти підеш попереду й покажеш мені, як ходять? " — кажу йому. А він мені: "Чом би й ні? " І таки показав! Я не відстав од нього, але, сказати правду, зовсім заморився, доки загнали на дерево того ведмедя.

Ніякого спину не знає цей чоловік. І страх його не бере. Минулої осені, якраз перед заморозками, повертались ми з ним смерком до табору. Я вистріляв усі набої на білих куріпок, а в нього один лишився. І тут собаки загнали на дерево ведмедицю грізлі. Невелику, фунтів на

триста, але ж ви знаєте, що таке грізлі. "Не роби цього, — кажу я, коли він підняв рушницю. — У тебе один-однісінький набій, а зараз така темінь — не видко, куди й цілитись". — "Лізь, — каже, — на дерево". На дерево я не поліз, та коли ця ведмедиця скочила вниз на собак, таки, сказати правду, затужив за деревом. її ж бо дряпонуло кулею, і вона розлютилася аж не як! Ото була халепа! А тоді стало й зовсім кепсько. Ведмедиця скотилася в яму за здоровою колодою. З одного боку собакам її не дістати — колода в чотири фути заввишки. А з другого — крутий піщаний схил, і собаки, ясна річ, котяться вниз, просто на ведмедицю. Назад їм не вистрибнути, і ведмедиця калічить їх, тільки-но котра скотиться. Навкруги кущі, вже зовсім смеркло, ні набоїв, нічогісінько.

Що ж тоді Рокі? Злягає на колоду, спускає руку і давай орудувати ножем. Але далі ведмежого огузка дістати не може, а собакам, усім трьом, ось-ось капець. Рокі у розпачі — собаки ж загинуть. Як не скочить він на колоду та хап ведмедицю за огузок і витяг-таки нагору. Тут як шугонуть вони гамузом додолу — ведмедиця, собаки, Рокі — і покотилися клубком усі двадцять футів, лаються й дряпають, а далі шубовсть у воду на десять футів, на самісіньке дно потоку. Випливли всі, хто як зумів. Ну, ведмедиці Рокі не спіймав, зате врятував собак. Ось який Рокі. Вже як йому чого заманеться, ніщо його не спинить.

На наступнім перепочинку Ліндей почув від Тома Доу, як саме сталася біда з Рокі:

— Пішов я у молоднячок за милю від хатини підшукати собі берізку на топорище. Вертаюсь уже назад, коли це чую — хтось одчайдушно вовтузиться там, де ми поставили пастку на ведмедя. Якийсь мисливець лишив її у старій криївці на харчі, а Рокі налаштував ізнов. І хто ж це вовтузився? Рокі із своїм братом Гаррі. Чую: то один крикне й засміється, то другий — наче там гра яка. І що ж то за дурняцька гра така, як ви гадаєте? Чимало бачив я зухів у себе в Керрі, але ці всіх перевершили. Попалася їм в пастку здоровецька пантера, і вони по черзі вдаряли її патичком по носі. Та це ще не все. Виходжу я з-за кущів, бачу — Гаррі вдаряє її. Потім відрубує від патичка дюймів шість і передає його Рокі.

Бачите, патичок з кожним разом коротшав. Не так-то все воно легко, як ви думаєте. Пантера подається назад, горбиться й пирхає, звивається на всі боки, все щоб ударів уникнути. Ніяк не вгадати, коли вона стрибне. їй прищикнуло тільки задню лапу, ось що дивно, тож вона могла собі вигинатись.

Вони просто зі смертю гралися, бо патичок щораз коротшав, а пантера щораз дужче скаженіла. І ось уже від патичка лишився самий цурпалок на яких чотири дюйми. Черга була за Рокі. "Краще облишмо", — каже Гаррі. "А то ж чому? "— питає Рокі. "Бо як ти зараз удариш, мені не зостанеться патичка", — відказує Гаррі. "Тоді ти й кинеш, а я виграю", — сміється Рокі й підходить до пантери.

Не хотів би я ще раз таке бачити. Котяра зібгалася й оступилася назад футів па шість, на всю довжину тіла. А патичок у Рокі всього на чотири дюйми. Котяра й загребла його. Зчепилися — не видно, де він, а де вона. І не стрілиш. Урешті Гаррі примудрився затопити ножа їй у горлянку.

— Якби знаття, що воно так, я б нізащо не поїхав, — зауважив Ліндей.

Доу притакнув головою.

— Отож вона й казала. Просила мене, щоб і слова не прохопилося про те, як усе скоїлося.

— Він божевільний, чи що? — розлючено спитав Ліндей.

— Всі вони там божевільні. Він з братом раз у раз підбивають один одного на всяке дурисвітство. Я бачив, як минулої осені вони наввипередки пливли через пороги — вода холоднюща, і вже шуга неслася. Чого тільки вони не витівають! І вона така сама. Нічого не боїться. На все піде, аби тільки Рокі дозволив. Але він дуже її береже. Поводиться, як з королевою, ні до якої табірної роботи не допускає. Оце

тим і найняли мене та ще одного чоловіка за добрі гроші. У них купа грошви, а що вже люблять вони — аж до знетями. "Здається, тут непогано можна пополювати", — це так зауважив Рокі, коли восени натрапили на цю місцину. "Тоді давай тут влаштуємо табір", — Гаррі йому. Я весь час думав, що вони шукають золото. Та за цілу зиму жодної миски ніхто не промив.

Роздратування Ліндеєве дедалі зростало:

— Не терплю я таких навіжених. Щоб мене курка вбрикнула, коли я зараз же не поверну назад.

— Ні, ви цього не зробите, — впевнено заперечив Доу. — Не стане харчів на зворотну дорогу, а завтра ми вже будемо на місці. Лишився ще тільки останній вододіл, а далі спуститися до хатини. Та єй поважніша причина. Ви надто далеко від домівки, і я, будьте певні, не дозволю вам повернути назад.

Хоч Ліндей був втомлений до краю, проте спалах у його чорних очах остеріг Доу, що він перебрав міри. Доу простяг руку.

— Схибив, док, вибачайте. Визнаю — трохи стеряв розум через те, що пропали собаки.

III

Не через день, а через три дні після того, як на вершині їх мало не замела весняна сніговиця, Том Доу і Ліндей, заточуючись, наближалися до хатини в родючій долині, на березі ревучого Малого Пеко. Вступивши після яскравого сонця в півсутінь оселі, Ліндей не розгледів як слід її пожильців. Він тільки запримітив, що там двоє чоловіків і одна жінка. Але вони його не цікавили. Він підійшов просто до лежанки, де лежав потерпілий. Лежав той горілиць, заплющивши очі, і Ліндей одразу завважив гарний малюнок брів та шовковистість каштанових кучерів.

Схудле бліде обличчя здавалося замаленьким для мускулястої шиї, проте тонкі риси його, незважаючи на виснаження, і досі твердо проступали.

— Чим ви промивали? — спитав Ліндей у жінки.

— Сулемою, звичайним розчином, — відповіла вона.

Він швидко зиркнув на неї, кинув ще швидший погляд па

пораненого і рвучко випростався. Вона дихала важко й нерівно, зусиллям волі намагаючись стримати хвилювання. Ліндей повернувся до чоловіків.

— Вийдіть усі — рубайте дрова або що хочете робіть. Тільки вийдіть.

Один з них завагався.

— Випадок дуже серйозний, — вів далі Ліндей. — Мені треба поговорити з його дружиною.

— Я його брат, — заперечив той.

Жінка благально глянула на нього. Він неохоче кивнув і ступив до дверей.

— І мені теж? — запитав Доу з лави, на яку був гепнувся увійшовши.

— І вам теж.

Тим часом, доки всі виходили, Ліндей взявся поверхово оглядати недужого.

— Отже, — сказав він, — це і є твій Рекс Стренг.

Вона спустила очі на потерпілого, немов бажаючи впевнитися, що це справді він, потім мовчки зустріла Ліндеїв погляд.

— Чого ти мовчиш?

Вона знизала плечима:

— Навіщо говорити? Ти ж знаєш, що це Рекс Стренг.

— Дякую. Хоча я міг би нагадати тобі, що бачу його вперше. Сідай. — Він показав їй на стільчик, а сам сів на лаву. — Я страшенно стомився. Ти ж знаєш: шосе від Юкону сюди ще не проклали.

Він витяг складаного ножика й почав виймати скалку у себе з великого пальця.

— Що ти гадаєш робити? — спитала вона, почекавши хвилину.

— Попоїсти та відпочити перед тим, як рушу назад.

— Що ти гадаєш робити з... — Вона показала головою в бік непритомного.

— Нічого.

Жінка підійшла до лави і ніжно поклала руку на густі кучері.

— Ти хочеш сказати, що вб’єш його? — повільно мовила вона. — Уб’єш тим, що нічого не зробиш, бо ти міг би врятувати його, якби схотів?

— Розумій як знаєш. — Він замислився на мить і виклав свою думку з недобрим смішком: — З давніх-давен у цьому нудному старому світі існує звичай саме в такий спосіб збуватися викрадачів чужих жінок.

— Ти несправедливий, Гранте, — лагідно заперечила вона. — Ти забуваєш, що це сталося з моєї волі, я сама цього бажала. Я вільна у своїх вчинках. Рекс не викрадав мене. Ти сам мене втратив. Я пішла з ним, рішуча й нетерпляча, з піснею на устах. Мене так само можеш звинуватити, що я викрала його. Ми пішли разом.

— Дуже зручний погляд, — зауважив Ліндей. — Бачу, у тебе, Медж, такий же гострий розум, як і раніше. Це, певне, йому надокучило.

— Гострий розум не заважає сильно кохати.

— І не по-дурному, — докинув Ліндей.

— Отже, ти визнаєш, що мої вчинки розумні?

Він здійняв догори руки.

— Хай йому біс, от і говори з розумною жінкою! Чоловік завжди про це забуває і потрапляє в пастку. Мене не здивує, коли скажуть, що ти полонила його якимось силогізмом.

На відповідь щось подібне до усмішки з’явилося в пильному погляді синіх очей, і вся вона неначе запроменилася жіночою гордістю.

— Ні, беру свої слова назад, Медж. Навіть якби ти була дурепа, то й тоді полонила б його, та й кого завгодно, своїм лицем, вродою, поставою. Хто-хто, а я це знаю. Сам пережив і, хай йому біс, досі ще не виплутався.

Він говорив швидко, нервово й роздратовано і, як завжди — вона не мала сумніву, — щиро. Вона озвалася на його останні слова:

— Ти ще пам’ятаєш Женевське озеро?

— Як не пам’ятати? Я годі був до одуру щасливий.

Вона хитнула головою, й очі її засвітилися.

— Отож заради того минулого. Прошу тебе, Гранте, згадай... на хвилинку... о, хоч на мить... чим ми були одне для одного... тоді?

— А тепер ти хочеш із цього скористатися, — посміхнувся він і знов узявся за свого пальця. Він витяг скалку, уважно оглянув її, тоді додав: — Ні, дякую. Я не придатний на роль доброго самаритянина.

— Але ти ж проїхав таку тяжку дорогу заради незнайомої людини, — наполягала вона.

Його раптом прорвало:

— Чи не думаєш ти, що я хоч крок ступив би, якби знав, що це коханець моєї дружини?

— Але ж ти вже тут... тепер. А він там такий лежить... То що ти гадаєш робити?

— Нічого. З якої речі? Я йому нічим не зобов’язаний. Він пограбував мене.

Вона хотіла ще щось сказати, але в двері постукали.

— Ідіть геть! —закричав Ліндей.

— Може, вам потрібна допомога...

— Геть звідси! Принесіть лиш відро води! Поставте там за дверима.

— Що ти хочеш?.. — почала вона тремтячим голосом.

— Умитись.

Вона відсахнулася, вражена такою жорстокістю, і міцно стисла уста.

— Слухай, Гранте, — сказала вона твердо. — Я розкажу все його братові. Я знаю Стренгів. Якщо ти можеш забути минуле, я теж забуду. Коли ти нічого не зробиш — Гаррі вб’є тебе. Та що там, навіть Том Доу зробить це, якщо я попрошу.

— Погано ж ти мене знаєш, якщо берешся на погрози, — повагом дорікнув він їй, а потім додав, глузливо усміхаючись: — Та й я не розумію, як саме моя смерть допоможе твоєму Рексові Стренгу.

Вона глибоко зітхнула й міцно стулила губи, коли його гострі очі постерегли її тремтіння.

— Це не істерика, Гранте! — в поспіху й тривозі скрикнула вона, цокотячи зубами. — Ти ж ніколи не бачив, щоб у мене бувала істерика. Не знаю, що зі мною, але я візьму себе в руки. Я просто в нестямі — і з гніву на тебе, і зі страху за нього. Я не хочу втратити його. Я люблю його, Гранте. Він мій володар, мій коханий. Я стільки жахливих днів просиділа тут, коло нього. О Гранте, прошу тебе, благаю!

— Просто нерви, — сухо зауважив він. — Припини це. Ти можеш заспокоїтись. Якби ти була чоловіком, я порадив би тобі покурити.

Непевною ходою вона підійшла до стільчика, сіла і почала стежити за Ліндеєм, силкуючись опанувати себе. За абияк зробленою грубкою засюрчав цвіркун. Надворі гризлися дві вівчарки. Груди пораненого помітно підносилися й опадали під хутряними укривалами. Вона побачила, як губи Ліндея склалися в недобру посмішку.

— А дуже ти його любиш? — запитав він.

Груди її бурхливо здіймалися, а в очах засяяла гордість — вона не соромилася своєї жаги. Він кивнув на знак того, що все ясно.

— Не заперечуєш, якщо я в тебе заберу трохи часу? — Він’ зупинився, ніби міркуючи, з чого почати. — Пригадую, читав я одну казку, чи не Герберта Шоу[48]. Оце ж я хочу тобі її розповісти. Жила собі жінка, молода й прекрасна. І чоловік — чудовий, закоханий у красу, охочий до мандрів. Був він якоюсь мірою подібний до твого Рекса Стренга, хоч не знаю, наскільки саме. Отже, чоловік цей був художник, з богемної братії, волоцюга. Він цілував її — о, не раз, і не два, й не один тиждень, а потім поїхав собі геть.

Вона любила його так, як ти, здається, любила мене... на Женевському озері. За десять років врода її злиняла від туги. Бачиш, деякі жінки жовкнуть від горя: воно порушує обмін речовин.

Отож трапилось так, що той чоловік осліп, і через десять років його за руку, мов дитину, привели до неї. У нього нічого в житті не лишилося. Він не міг більше малювати. А вона була дуже щаслива й раділа, що він не може бачити її лиця. Я ж тобі казав, що він схилявся перед красою. Тепер, тримаючи її знову в обіймах, він вірив, що вона прекрасна. Пам’ять про її вроду ще не вмерла в ньому. Він без угаву говорив про це і страшенно жалкував, що не може милуватися тією вродою.

Одного разу він розповів їй про п’ять великих картин, які йому хотілося б намалювати. Якби до нього повернувся зір, він намалював би їх

і тоді міг би написати "Finis" і заспокоїтись. Ну, а до неї якимсь чином потрапив чудодійний еліксир. Досить змастити ним очі — і зір повністю повернеться до цього.

Ліндей знизав плечима.

— Ти розумієш її боротьбу. Прозрівши, він намалює оті п’ять картин. А її покине. Бо краса — то його релігія. Неймовірно, щоб він витримав її змарніле лице. П’ять днів вона боролася з собою. А тоді змастила йому очі еліксиром.

Ліндей замовк і вп’явся в неї очима: в блискучій їх чорноті раптом спалахнули мстиві вогники.

— Питання ось у чому: чи любиш ти Рекса Стренга аж так дуже?

— А якщо люблю? — запитала вона.

— Справді?

— Так.

— То ти можеш піти на жертву? Можеш від нього відмовитися?

Повільно, через силу вона відповіла:

— Так.

— І підеш зі мною?

— Так. — Цього разу голос її перейшов у шепіт. — Коли він видужає — так.

— Зрозумій: те, що було на Женевському озері, має повторитись Ти знову станеш моєю дружиною.

Вона згідливо кивнула головою, хоч уся знітилась і поникла.

— Гаразд! — Він хутко встав, підійшов до свого клунка і заходився розсупонювати ремінці. — Мені треба буде допомоги. Гукни сюди його брата. Гукни всіх. Потрібен окріп — якомога більше. Бинти я привіз, але треба глянути, що у вас тут е для перев’язки. Ось що, Доу, розпаліть вогонь і нагрійте чимпобільше води. А ви, — звернувся він до другого чоловіка, —— винесіть цього стола надвір під вікно. Мийте його, шкребіть, шпарте окропом. Чистіть, чоловіче, чистіть так, як зроду нічого не чистили. Ви, місіс Стренг, будете мені за помічницю. Простирадл, певне, немає. Нічого, якось обійдемось. Це ви його брат, сер. Я дам йому наркоз, а ви потім будете підтримувати. Тепер слухайте, я розкажу вам, що треба робити. Спершу ви... але стривайте, ви вмієте стежити за пульсом?..

IV

Ліндей славився сміливими і вдалими хірургічними операціями, але за наступні дні й тижні він навіть самого себе перевершив. Ніколи досі не стикався він з таким тяжким випадком — каліцтво й переломи страшенні, та ще й допомога дуже припізнилася. Проте ніколи досі і не оперував він здоровішого людського організму. Хоча він усе одно зазнав би поразки, якби не котяча живучість пораненого і його просто-таки виняткова воля до життя.

Бували дні високої температури й марень; дні, коли серце у Стренга слабло і пульс бився ледве чутно; дні, коли він лежав при пам’яті, із виснаженими й запалими очима, а на обличчі з болю проступав рясний піт. Ліндей був невтомний, нещадно вимогливий, сміливий до зухвальства, і йому щастило — раз по раз ризикуючи, він вигравав. Не задовольняючись тим, щоб тільки повернути Стренгові життя, він

поставив собі складне й ризиковане завдання: зробити його знову здоровим та дужим.

— Він залишиться калікою? — питала Медж.

Він не просто зможе ходити й говорити, не просто буде жалюгідною подобою давнішого Стренга, — відповідав їй Ліндей. — Ні, він бігатиме й стрибатиме, перепливатиме пороги, їздитиме верхи на ведмедях, боротиметься з пантерами — одне слово, робитиме всі свої дурощі. І попереджую тебе: він, як і раніше, чаруватиме жінок. Приємно це тобі буде? Ти задоволена? Не забувай: ти з ним не будеш.

— Роби далі, що треба, — ледве чутно відказувала вона на ці слова. — Верни йому здоров’я. Зроби його таким, як він був.

Не раз, як тільки дозволяв стан здоров’я Стренга, Ліндей усипляв його і робив неймовірні операції — різав, зшивав, з’єднував докупи частини понівеченого тіла. Згодом виявилася обмеженість рухів лівої руки: Стренг міг підняти її лише на певну висоту й не далі. Ліндей заходився шукати причину. І знайшов — це від скорочених, перекручених і порваних зв’язок. І знову вій різав та розправляв, витягав та розплутував. Єдине, що рятувало Стренга, — це величезна живучість і здоровий від природи організм.

— Ви вб’єте його, — нарікав Стренгів брат. — Дайте йому спокій. Ради бога, дайте йому спокій. Краще живий каліка, аніж цілий труп.

Ліндей скипів од гніву:

— Забирайтесь геть! Геть з хатини, доки не зрозумієте, що я повертаю його до життя! їй-бо, чоловіче, вам би краще підтримати мене, аніж оце так. Ваш брат усе ще на волосинці від смерті. Розумієте? Навіть сумнів може його згубити. Тепер забирайтеся звідси, повернетесь спокійний та бадьорий і будете, всупереч усьому, переконаний, що він

стане знов такий, як був перед тим, коли ви з ним надумалися дурня клеїти. Забирайтеся звідси, кажу вам.

Брат, погрозливо стиснувши кулаки, подивився па Медж, ніби питаючи поради.

— Іди, будь ласка, іди, — попросила вона. — Це правда. Я знаю: він має рацію.

Іншим разом, коли стан Рексів неначе покращав, Гаррі сказав:

— Док, ви чародій! А я досі навіть не спитав, як вас звати.

— Яке ваше в чорта діло? Не заважайте. Забирайтеся собі!

Покалічена правиця раптом перестала гоїтися, знову відкрилася страшна рана.

— Некроз, — сказав Ліндей.

— Це вже кінець, — простогнав брат.

— Цитьте! — гримнув Ліндей. — Ідіть геть! Заберіть з собою Доу. І Біла теж— Роздобудьте кролів... живих, здорових. Спіймайте пастками. Всюди понаставте пасток.

— Скільки? — спитав брат.

— Сорок... чотири тисячі... сорок тисяч... Скільки зможете. А ви, місіс Стренг, будете мені допомагати. Я хочу локопирсатися в цій руці, з’ясувати, що там таке. Ідіть, хлопці, ідіть по кролів.

І він покопирсався — швидкими й точними рухами вискріб напівзмертвілу кістку, визначивши, наскільки вона згнила.

— Цього ніколи не сталося б, — пояснив він Медж, — якби в нього було менше інших травм, що забирають усі його життєві сили. Навіть його живучості не вистачає, щоб з усім упоратися. Я бачив, до чого йшлося, але мусив чекати й покластися на щастя. Цей шматок кістки доведеться вирізати. Він міг би й так обійтися, але кроляча кістка зробить йому руку такою, якою вона була.

Із сотень принесених кролів він вибирав, відкидав, знову вибирав і перевіряв, поки не знайшов те, що треба. Використавши рештки хлороформу, він зробив пересадку — прищепив живу кістку кроля до живої кістки людини, щоб вони, нерозривно сполучені й непорушні, у спільному фізіологічному процесі цілком відновили руку.

І протягом усього цього трудного часу, особливо коли Стренгові кращало, Ліндей та Медж подеколи перекидалися словом-другим. Лікар не лагіднішав, ані вона не обурювалась.

— Хоч воно й морока, — казав він їй, — але закон це закон: тобі доведеться взяти з ним розлучення, щоб ми могли знов одружитись. Що ти на це скажеш? Поїдемо на Женевське озеро?

— Як хочеш, — відповідала вона.

А іншим разом він казав:

— Якого дідька ти в ньому знайшла? Знаю, у нього були гроші. Але й ми з тобою жили, здається, не без вигод. Моя практика давала тоді пересічно сорок тисяч на рік — я перевіряв опісля по книгах. Ти не могла собі дозволити хіба що палаців та парових яхт.

— Оце ж воно й причина, — відповіла вона. — Може, ти надто захоплювався своєю практикою і забував про мене.

— Гм, — кепкував він, — а може, твій Рекс теж надто захоплювався пантерами й короткими патичками?

Він безперестанку домагався від неї пояснення, чим саме Стренг, як він казав, "засліпив" її.

— Цього не пояснити, — щоразу відказувала Медж.

А то нарешті гостро виповіла:

— Ніхто не може пояснити кохання, і я — найменше за всіх. Я лише знаю: кохання, божественне й нездоланне, воно існує, ото й усе. Колись у форті Ванкувері якийсь магнат з Компанії Гудзонової затоки дорікав місцевому англіканському священикові. Той у листах додому, в Англію, скаржився, що службовці Компанії, починаючи з головного управителя, накладають з індіянками. "Чому ви не вказали на пом’якшувальні обставини? "— спитав магнат. Священик відповів: "Хвіст у корови росте донизу. Я не пробую пояснювати, чому це так. Я просто констатую факт".

— З біса ж ти розумна! — вигукнув Ліндей, і очі його роздратовано спалахнули.

— А що привело тебе аж сюди, на Клондайк? — запитала вона якось.

— Забагато грошей. І не було жінки, щоб їх тринькати. Та й схотілося відпочити. Певне, перевтомився. Я спершу майнув у Колорадо, але ж вони переслідували мене телеграмами, а дехто навіть сам приїхав. Подався до Сіетла — те саме. Рейсом прислав свою дружину до мене спеціальним поїздом. Куди мені було подітися? Операція вдалася. Місцеві газети пронюхали про це, а решту можеш уявити. Треба було десь

сховатися — тож я й поїхав на Клондайк. Ну, а Том Доу знайшов мене саме тоді, як ми грали у віст у юконській хатині.

Настав день, коли Стренга з постіллю винесли надвір і поклали на осонні.

— Дозволь тепер сказати йому, — звернулася Медж до Ліндея.

— Ні, почекай ще, — відповів він.

Невдовзі Стренг уже міг сидіти, звісивши ноги з лежанки, а ще трохи згодом, підтримуваний з обох боків, похитуючись, ступив перші кроки.

— Дозволь тепер уже сказати, — попросила Медж.

— Ні, я хочу довести роботу до кінця. Щоб не було ніякого рецидиву. З лівою рукою ще якась перечепа. Це дрібниця, але я хочу зробити його таким, яким зробив його бог. Завтра я розітну руку й ліквідую цю ваду. Отож днів зо два йому треба буде полежати горілиць. Шкода, що немає більше хлороформу. Ну що ж, доведеться йому зціпити зуби й потерпіти. Він це зможе. Витримки у нього на десятьох вистачить.

Надійшло літо. Сніг розтанув, зостався лиш на далеких шпилях Скелястих гір на сході. Дні все довшали, доки й зовсім не зник присмерк, і сонце опівночі лише на кілька хвилин ховалося за обрій. Ліндей досі ще не дав спокою Стренгові. Він вивчав його ходу й рухи тіла, знов і знов роздягав його і втисячне примушував напружувати всі м’язи. Масажували його без кінця, поки Ліндей не заявив, що Том Доу, Віл і Гаррі зробились такими масажистами, хоч би й зараз працювати в турецькій лазні чи в клініці кісткових хвороб. Проте Ліндей був ще незадоволений. Він примусив Стренга проробити цілий комплекс фізичних вправ, стежачи тим часом, чи нема де прихованої вади. Він знов уклав його на тиждень у постіль, розтяв йому ногу, майстерно зробив одну-дві операції на малих

венах і вишкріб шматочок кістки завбільшки з кавове зернятко, доки не лишилася здорова рожева поверхня, яку він зашив, прикривши м’язами.

— Дозволь уже йому сказати, — благала Медж.

— Ще не час, — була відповідь. — Скажеш тоді, коли я все закінчу.

Минув липень, і наближався кінець серпня, коли він звелів Стренгові вполювати лося. Ліндей ішов слідом за ним, придивляючись до кожного його кроку. Стренг був стрункий і по-котячому гнучкий. Ліндей ні в кого не бачив такої ходи: Стренг ступав без найменшого зусилля, всім тілом — здавалося, гнучкі м’язи піднімають його ноги мало не до самих плечей. І так легко це робилося, з якоюсь такою особливою грацією, що й не помітиш на око, чи швидко він іде Це був той убивчий темп, на який нарікав Том Доу. Ліндей захекувався й обливався потом, поспішаючи ззаду; де-не-де, як дозволяла дорога, він навіть підбігав, щоб не відстати. Подолавши отак миль з десять, Ліндей, скомандував зупинитись і кинувся на мох.

— Досить! —— закричав він. — Несила за вами угнатися.

Він витер розпашіле лице, а Стренг тим часом сів на ялинового пенька, посміхаючись лікареві й усьому світові, мов пантеїст, зворушений зустріччю з природою.

— Може, де коле, чи ріже, чи болить? Хоч трошечки болить? — допитувався Ліндей.

Стренг похитав кучерявою головою і потягся всім своїм гнучким тілом, що аж бриніло радістю.

— Тоді все гаразд, Стренгу. Зиму, а то й дві від холоду й вогкості вам ще нитимуть давні рани. Але це минеться. А може, цього й зовсім не буде.

— Боже мій, лікарю, ви зробили зі мною чудо! Не знаю, як вам і дякувати. Я ж навіть вашого прізвища не знаю.

— Це пусте. Я витяг-таки вас — ось що головне.

— Ваше прізвище, певне, знають у всьому світі, — наполягав Стренг. — Закладаюся, що я впізнав би його, почувши.

— Либонь, що так, — відповів Ліндей. — Але це пі до чого. Ще одне випробування — і я дам вам спокій. За вододілом, у верхів'ї цієї річки, є притока Вітровійна. Доу розповідав мені, що торік ви за три дні дійшли до середньої розтоки й повернулися назад. Він казав, що ви мало не загнали його тоді. Так ось, улаштовуйтеся тут на ніч і чекайте. Я пришлю сюди Доу з усім табірним причандаллям. Ви маєте дійти до середньої розтоки й повернутися назад за такий самий час, як і торік.

V

— А тепер, — звернувся Ліндей до Медж, — даю тобі годину, щоб спакуватися. Я піду наладнаю човен. Біл полює на лося і до смерку не вернеться. Ми ще сьогодні будемо в моїй хатині, а за тиждень і в Доусоні.

— Я сподівалася... — Гордощі не дали Медж договорити.

— Що я відмовлюся від винагороди?

— О, умова умовою, але не треба бути аж таким жорстоким. Ти повівся не зовсім чесно. Відіслав його на три дні й не дав мені змоги сказати йому останнє слово.

— Залиш йому листа.

— Я розповім йому все.

— Приховувати щось було б нечесно щодо всіх нас трьох, — погодився Ліндей.

Коли він повернувся з берега, її речі було спаковано, а листа написано.

— Дай мені прочитати, якщо не заперечуєш.

Якусь мить вона вагалася, але потім простягла йому листа.

— Досить щиро, —сказав він, прочитавши листа. —Ну, ти готова?

Він відніс її речі на берег і, ставши навколішки, однією рукою затримав човна, а другу простяг, щоб допомогти їй сісти. Він пильно стежив за Медж, але вона, не здригнувшись, подала йому руку, готуючись переступити через борт.

— Стривай! — сказав він. — Одну хвилину! Пригадуєш ту казку про еліксир, що я тобі розповідав? Я тоді не доказав її. Отож коли жінка змастила йому очі і вже хотіла назавжди піти від нього, випадково вона глянула у дзеркало й побачила, що врода повернулася до неї. А він, розплющивши очі, скрикнув з радощів, побачивши її вроду, і обняв її.

Тамуючи хвилювання, Медж чекала, що ж буде далі; на обличчі і в очах у неї проступав ледь помітний подив.

— Ти дуже гарна, Медж. — Він зупинився, потім додав сухо: — Решта і так ясно. Гадаю, що Рексові обійми недовго будуть порожні. Прощавай.

— Гранте! — майже прошепотіла вона, і в голосі її було стільки сказано, що й без слів він усе зрозумів.

Він засміявся, коротко й прикро.

— Я тільки хотів довести тобі, що не такий я вже й поганий. Як бачиш, віддаю добром за зло.

— Гранте...

— Прощавай.

Він ступив у човен і простяг їй тонку, нервову руку. Медж стиснула її в своїх долонях.

— Дужа, люба рука, — прошепотіла вона і, нахилившись, поцілувала її.

Він рвучко висмикнув руку, відштовхнувся від берега, опустив весло в прудку течію і спрямував човна туди, де дзеркальна водяна поверхня вирувала на порогах білим шалом шумовиння.

СЛОВНИЧОК МОРСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Барк — невеликий вітрильник, на якому задня щогла мав тільки

косі вітрила.

Бити склянки — позначати час ударами в судновий дзвін. Один удар — півгодини, два — година і т. д. аж до восьми склянок, а далі спочатку. Відлік ведеться від опівночі, 4, 8, 12, 16 і 20 години.

Бізань-щогла — задня щогла.

Бухта (линви) — змотана в кільця линва.

Ванти— канати, що підтримують з усіх боків щоглу. Мають мотузяні щаблі — вибленки.

Ватерлінія — горизонтальна лінія на стінці судна, що позначає рівень, до якого звичайно занурюється нижня частина судна у воду (коли море спокійне).

Вельбот — легка веслова шлюпка видовженої форми.

Вузол — одиниця міри ходу суден, до дорівнює морській милі (1852—1854 метри) на годину.

Галс — курс судна відносно вітру. Йти правим (лівим) галсом — йти при вітрі, що дме з правого (лівого) боку.

Грот —нижнє вітрило на другій спереду щоглі (грот-щогла).

Грот-ванти — ванти на грот-щоглі.

Йол — невеликий двощогловий вітрильник.

Кают-компанія — спільне приміщення на судні для етилування, відпочинку тощо.

Кубрик — житлове приміщення для суднової команди.

Ліхтер — вантажне, здебільшого несамохідне, судно для місцевих перевезень.

Нагель — металевий або дерев’яний стояк, на який намотують снасті.

Оверштаг — поворот судна проти лінії вітру з одного галсу па інший.

Прова — передня частина судна.

Румб — одна 32-а частина околу видимого обрію, що дорівнює 11 градусам з чвертю.

Снасть — линви й кодоли для керування вітрилами, оснащення щогл тощо.

Спіпакер — гік — горизонтальний брус, що впирається одним кінцем у щоглу внизу; до нього прив’язують спінакер, трикутне вітрило, що ставиться при попутному вітрі.

Фал — снасть, з допомогою якої піднімають вітрила або прапор на суди і.

Фок — нижнє вітрило на передній щоглі (фок-щогла).

Шкіпер — капітан комерційного судна.

Шлюпбалки (шлюпкові трями) — вигнуті залізні балки, з допомогою яких опускають на воду і піднімають шлюпки.

Штурвал — колесо з держаками, що ним через відповідний привід повертають судно.

Юферс — круглий дерев’яний блок для обтягування снастей.